

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

1958

A Herman Ottó Múzeum egyéb tudományos jellegű kiadványai mellett — különösen a külföldi tudományos intézetekkel és múzeumokkal való csere érdekében — Évkönyvet is megjelentet.

Ezekben a múzeum területén végzett jelentősebb kutatások eredményeit hozza nyilvánosságra a fejlettebb igényű olvasó és a tudományos szakmai körök számára.

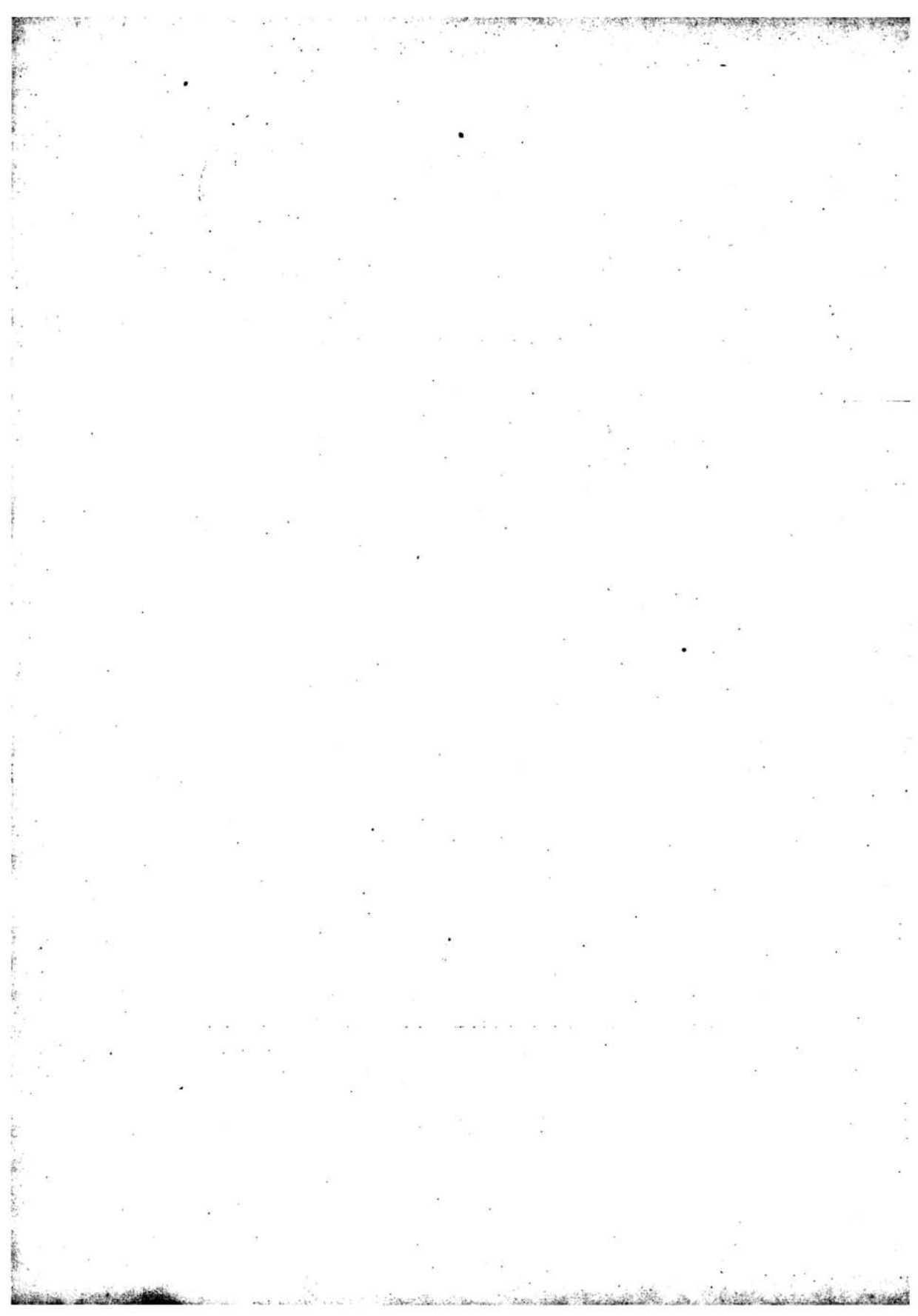
Ez az Évkönyv a második ebben a sorban és lapjain a régészeti kutatások egyes eredményeit Borsod-Abaúj-Zemplén megye területéről Banner János, Bökönyi Sándor, Bóna István, Kalicz Nándor, Párducz Mihály, Korek József, Csallány Dezső ismertetik, Komáromy József pedig jelentést ad a miskolci Nemzeti Színháznál végzett kutatásokról.

Néprajzi vonatkozású tanulmányt Lajos Árpád közöl a bükkábrányi szépműves szücsökről, Marjalaki Kiss Lajos pedig folytatja az első évkönyvben már publikált topográfiai kutatását Miskolc városról.

A múzeum alapítóinak emlékét Leszih Andor örökítette meg.

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1958

ANNALES MUSEI MISKOLCIENSIS DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

II

MISKOLC

1958

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Германа Мишкольц, (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Otto Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Otto Museum, Miskolc, (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Otto, Miskolc, (Hongrie)

Szerkeszti

KOMÁROMY JÓZSEF

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc. Kiadásért felelős a múzeum igazgatója

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc, Széchenyi utca 103.

Felelős vezető: Kárpáti György

6268 — 1958. X. — 700 példány

TARTALOM

<p>BANNER JÁNOS: A magyar őskőkorkutatás történetéhez 7 Zur Geschichte der ungarischen Paläolithforschung To the history of the hungarian Paleolith Research</p>	7
<p>BÖKÖNYI SÁNDOR: A Tiszalúc-dankadombi bronzkori telep gerinces faunája 19 Die Wirbeltierfauna der bronzezeitlichen Siedlung von Tiszalúc- Dankadomb (Auszug) 35 Фауна позвоночных поселения бронзового века в Тисалуц- Данкадомб The Vertebrate Fauna of the Bronze Age Settlement from Tiszalúc- Dankadomb</p>	19 35
<p>BÓNA ISTVÁN: Bronzkori öntött kardíszek Borsodgesztről 41 Bronzezeitliche gerippte Armstulpen aus Borsodgeszt (Zusammen- fassung) 44 Браслеты бронзого века от с Боршодгест Bronze Age manchette armlets from Borsodgeszt</p>	41 44
<p>KALICZ NÁNDOR: Későbronzkori urnatemető Igrici község határában 45 Spätbronzezeitliches Urnengräberfeld bei Igrici (Auszug) 60 Захоронения с урнами позднего бронзового века на краю села Игрици A Late Bronze Age urn-cemetery at Igrici</p>	45 60
<p>PÁRDU CZ MIHÁLY: Hejőkeresztúri szkítakori lelet 73 Der skythenzeitliche Fund von Hejőkeresztúr находки скифского времени из Хейёкерестура Find of the Scythian Period from Hejőkeresztúr</p>	73
<p>BÖKÖNYI SÁNDOR: Füg gelék Párducz Mihály dolgozatához a hejő- keresztúri szkíta leletekről 75</p>	75
<p>KOREK JÓZSEF: Kelta edényégető kemence Ózdon 79 Кельтская печь для обжига сосудов из Озда Celtic kiln at Ózd</p>	79

CSALLÁNY DEZSŐ: Hamvasztásos és csontvázás hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén	83
Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiss (Auszug)	93
LAJOS ÁRPÁD: Szépmíves szücsök Bükkábrányban	101
Mit völkischer Verzierungskunst arbeitende Kürschner in Bükkábrány	
 ADATKÖZLÉSEK:	
LESZIH ANDOR: A „Borsod-miskolci Múzeum” alapítói	125
KALICZ NÁNDOR: Régészeti kutatások és leletek Borsod-Abaúj- Zemplén megyében 1958-ban	129
Ausgrabungsarbeiten und Funde in Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén im Jahre 1958	
MARJALAKI KISS LAJOS: Miskolc régi mellékutcai	133
KOMAROMY JÓZSEF: Jelentés a Miskolci Nemzeti Színháznál végzett leletmentésről	155
Bericht über die Fundrettung anlässlich der Renovierung des Nationaltheaters in Miskolc (Zusammenfassung)	162

A MAGYAR ŐSKÖKORKUTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Nemrégiben J. Skutil tisztelt meg azzal, hogy az Acta Archaeologica Hungarica nekem ajánlott kötetében, magyar, de egyúttal közép-európai tudománytörténeti témát dolgozott fel.

Közleményének megírására — mint első mondatából is kitűnik — Vértés Lászlónak az Anthropozoikumban megjelent cikke adta az indítékot.¹

Róth Samu óruzsini leletéről már régebben is tudtuk,² de Badányi Mátyás haligóci leleteiről csak Vértés adatai³ bizonyították be az őskőkori eredetet. Ennek alapján e két érdemes kutató nevéhez kapcsolta a Kárpát-medencében talált első palaeolith leleteket, s ezzel a mai kutatás nevében is elégtételt szolgáltatott a sok keserű meghurcoltatásért mindkettőjüknek, akik közül Róth Samu volt a szerencsésebb, mert ő még megérte, sőt fölтанúja lehetett a lelet elismertetésének, de Badányi Mátyás már csak haló porában kaphatta meg azt.

Vértés megállapításainak az ad különös értéket, hogy éppen azoknak a daraboknak őskőkori eredetét bizonyította be, amelyre a két felfedező hivatkozott, s amelyeket, annak idején, más körülményektől is befolyásolva — nem ismertek el a szakemberek.⁴

Jómagam, az 1949. évre Budapestre tervezett III. Nemzetközi Ősrégészeti és Kortörténeti Kongresszus részvevőinek tiszteletére írt, de a kongresszus elmaradása után már meg nem jelent könyvemben⁵ e kérdést érintve, Majláth Béla Barát-hegyi⁶ és Badányi Mátyás haligóci leleteivel kapcsolatban ezeket írtam: „Mi — az ellenérvek dacára is hisszük —, hogy újabb ásatások éppenúgy igazat adnának a két kutatónak, mint ahogy igazat adtak az óruzsini leleteket illetően Róth Samunak.”⁷

Nem jutottam ugyan arra a következtetésre, amelyre Skutil, de arról magam is írtam,⁸ hogy a Kárpát-medencében már 1866-ban került olyan érdemes kutató, aki felfigyelt, sőt mások figyelmét is felhívta az újkőkor előtti idők itt előkerült emlékeire.

Hogy ezt a kutatót Skutil Rómerben ismerte fel, s hogy tartalmas dolgozatának: „Die Feststellung des Mitteleuropäischen Palaeolithikums die Tat, der magyarischen Wissenschaft”⁹ címet adta, az a közép-európai kutatás történetének beható ismerete mellett azzal magyarázható, hogy valóban Rómer volt az, aki a Párizsban, 1867-ben tartott II. Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszuson: „Aperçu sur l'étude des temps préhistoriques en Hongrie” című előadásában a következőket állapította meg: „Pattintott kőeszközöknek mai napig is kevés nyoma van... Pozsonyban, a császári geológiai társaság néhány sílex eszköz mintát mutatott be, amelyeket a Vág völgyében, Moravánban találtak.”¹⁰ A fogalmazás elég óvatos, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a pattintott kőeszközök fogalma alatt — mint Rómer későbbi munkáiból is megállá-

pítható — nemcsak őskőkori eszközöket értett, hanem jóval fiatalabb korokba tartozókat is. Még nem mindig a leletkörülmények, hanem csak a hasonlóság volt az alapja a meghatározásnak. Külföldi szakkörök természetesen csak Rómer párizsi előadását ismerhették, mert a magyar nyelven — különösen nem szakfolyóiratokban — megjelent közlések, vagy éppen kritikák, hozzáférhetetlenek maradtak a nyelvet nem értő kutatók előtt.

A moraváni leleteket azonban még Magyarországon sem Rómer említi először, hanem az ő Műrégészeti Kalauzá-ról¹¹ — egyébként igen elismerő bírálataiban: Ipolyi Arnold.¹²

A több mint 90 évvel ezelőtt megjelent első magyar összefoglaló munka, még nem ismert őskőkori leleteket a Kárpát-medencében és éppen ezt a hiányosságot az az Ipolyi Arnold igyekezett kritikájában pótolni,¹³ aki nemcsak ifjúkori barátja volt, de — a szabadságharc után elszenvedett várfogság után jó hosszú idővel — újra megkezdett győri tanársága idején felkereste, és rábeszélte Rómert, hogy a természettudományok mellett régészettel is foglalkozzék, s amit, amikor a győri múzeumot — éppen most 100 esztendeje — megalapította, figyelembe is vett.¹⁴

De Ipolyi közlésének is vannak előzményei. Kitűnik ez azokból a sorokból, amelyeket mind a két kérdéssel kapcsolatban terjedelmes bírálatában ír:

„... nem osztanók még egészen a szerző azon állítását (8. lap), hogy a jelenleg annyi figyelmet keltő legősibb tűzkő-eszközök hazánkban elő nem jönnek:” „egy példát sem tudok — úgy mond¹⁵ — hazánkban, hogy valahol ilyenféle eszközt találtak volna.”

„Ellenben a bécsi geologiai intézet évkönyveiben (Jahrbuch d. k. k. geologischen Reichsanstalt, XIV. köt. Verhandlungen 105. lap)¹⁶ Hauer lovag tudósít a Vág mentébeni, Pöstyén melletti Moraván helység nevezetes régészeti leletei közt cserépdarabok és szarvascsont nyilak mellett talált tűzkő eszközökről.”¹⁷

A dolog tehát világos. Nem egészen tíz esztendőn belül — mint a párizsi előadás szövegéből is kitűnik — Rómer ismét követte barátja szavát és az európai tudományos nyilvánosság előtt pótolta azt a mulasztást, amelyet hazai használatra írt könyvében elkövetett. De nemcsak ezzel pótolta.

Értekezést írt „Őskőkori eszközök Magyarországon” címen.¹⁸ Ez a közlemény nemcsak ugyanabban az évben jelent meg, amikor a kongresszusi előadás, de nyilván ugyanabban az évben is készült. Ennek ellenére a moraváni leletekről nem beszél, s így nem lehet szó olyan határozott állásfoglalásról, mint az Ipolyié, aki ebben — annak ellenére, hogy több fiatalabb korú leletet is említ — valóban első volt, s így — bár Hauer közleményére is hivatkozik — őt is megelőzte. Rómer cikkeiből ma már világosan látszik, hogy az általa felsorolt leletek kivétel nélkül újkőkoriak.

Ezzel a közléssel — amelyben tehát Moravánról egyáltalán nincs szó — Rómer egyelőre be is fejezte ilyen irányú munkásságát, s csak akkor nyúlt ismét a palaeolitikum kérdéséhez, amikor a VIII. kongresszus rendezéséhez kezdett.¹⁹ Ennek ellenére aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy Badányi Mátyásnak²⁰ a kongresszuson el nem fogadott haligóci őskőkori leleteinek kutatásához —, de később Róth Samu óruzsini kutatásához is,²¹ — Rómer első közleménye adta az indítékot. Az a tény, hogy a kongresszus vezetősége is helyt adott Badányi előadásának, mutatja, hogy ezidőtájon az őskőkör kérdése és magyarországi előfordulásának lehetősége már nem találkozott merev elutasítással.

Rómernek mégegyszer lett volna alkalma határozottan állást foglalni a palaeolitikum kérdésében. A VIII. kongresszus titkári előadásában — ha csak általánosságban is — meg is tette.²² „A présent il s'ouvre devant nous un nouveau champ d'études, et bientôt nous devons abandonner l'idée, aussi fausse et commode que généralement répandue, qu'aux époques où la pierre a joué partout un si grand rôle, la Hongrie n'était pas encore habitée parce qu'elle était presque tout couverte par de la mer.”

Összefoglaló — második nagy alapvető munkájában²³ a kőszközök lelőhelyei között említi ugyan Moravánt, sőt az Archaeologiai Értesítő²⁴ közlésére is hivatkozik, de ez sem jelent állásfoglalást, mert a többi lelőhelyek későbbi kor emlékeit őrizték meg.

Az, hogy a moraváni leletek első említése Magyarországon kétségtelenül Ipolyi Arnold nevéhez fűződik, semmivel sem csökkenti régészeti kutatásunk megalapítójának és nagy szervezőjének mindenütt elismert érdemeit, de a magyar prioritásról annyiban le kell mondanunk, hogy legalábbis a tudatos értékelést megelőző közlésben Fr. Haueré az elsőség.

111

1. kép

Herman Ottó
eredeti rajza

Herman Ottó — legalábbis miskolci, borsodi vonatkozású — leveleinek összegyűjtése és a róluk készült másolatok archivumszerű kezelése a róla nevezett múzeum feladata lenne. Az összegyűjtendő anyagból kellene kiválogatni azokat, amelyeknek vagy a tudománytörténeti értéke jelentős, vagy olyan emberi dokumentumok, amelyek írójukra és korukra egyaránt jellemzőek. Be kell vallanom, minthogy olyan levél, amelyikben vagy az egyik, vagy a másik benne ne volna — úgyszólván — nincs, a válogatás rendkívül nehéz. Ezért én ez alkalommal nem is válogatok, hanem a szükséges megjegyzésekkel közlöm azokat, amelyekben a miskolci őskőkori leletekről van szó.

Szükségesnek látom ezt, az elmondottakon túlmenően azért is, mert egyik-másik hely — kellően kommentálva — jobb megvilágításba helyez néhány olyan kérdést, amelyek az összefoglaló munkákból²⁵ nem egészen tisztán láthatók.

Herman Ottónak nem ezek az első levelei, amelyek kezeimbe kerültek. Halálának 40. évfordulóján alkalmam volt egy — ugyancsak a miskolci őskőkori lelettel foglalkozó — Pósta Bélához 1907. január 31-én intézett — levelét, a szükséges megjegyzésekkel együtt közölni. Ez a körülmény fel is ment attól, hogy az ott megírt észrevételeket újból megtegyem. Ehelyett utalok itt a közleményre és az ott érintett irodalomra.²⁶

Ez a levél, a miskolci őskőkori leletekről szólók közt a legkésőbbi, de még ez is megelőzte a német nyelvű összefoglalást, amely már nemcsak az első leletekkel, de néhány barlangásatás eredményeivel is foglalkozik.²⁷

Levelezésének az a része, amely az első leletek közlését megelőzte, s amely az évtizedes vita alatt kelt — mert, hogy volt ilyen, az nem lehet kétséges — elveszett. vagy lappang valahol. A Széchenyi Könyvtárban nem található.

Ez alkalommal az ott talált hét levelet kívánom bemutatni. 1903. március 4 és 1905. október 22 közti időben keltek és valamennyi Hampel Józsefnek szól, aki 1893-ban, mint az Archaeologiai Értesítő szerkesztője, közölte Herman Ottó terjedelmes beszámolóját: „A miskolczi palaeolith lelet” címen.²⁸ Hampel hűvös tárgyilagossággal közölte azokat a vita-cikkeket is, amelyeket Halaváts Gyula és Herman Ottó²⁹ nagy szenvedéllyel írtak, sőt *x* jelzésű cikkében megemlékezett Halaváts Gyulának a Földtani Közlönyben és Török Aurélnak az Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn-ban megjelent. Herman Ottó közlését helytelenítő és a diluviális datálást tagadó közléseiről is.³⁰ Tudunkkal Hampel a kérdéssel — az idegen közléseken túlmenően — nem is foglalkozott, ami annál meglepőbb, mert általánosságban már 1878-ban, Gyulán tartott előadásában nem zárkózott el attól a lehetőségétől, hogy hazánkban is elképzelhető az őskőkor emlékeinek és így emberének előfordulása.

Azért meglepő, hogy tíz esztendővel e közismert jelzésű cikk után, melyben — ha burkoltan is — benne volt Hampel óvatos állásfoglalása — Herman Ottó levelet írt Hampel Józsefnek.

A levelezés megindulásának, mint ez részint az első levélből, részint az Archaeologiai Értesítőtől megállapítható, az volt az oka, hogy Herman Ottónak: „Az ősszám és ősbetű viszonya irodalmunkban”³¹ címen nagyobb tanulmánya jelent meg, amely kétségtelenül kapcsolatban volt a magyar ősfoglalkozások kutatásával.

Ez, a mindkét tudóst érdeklő közlemény hozta ez alkalommal össze őket, még akkor is, ha már a második levél nem is mentes a szemrehányásoktól, ami egyébként nem éppen szokatlan a levélíró más írásaiban, még kevésbé kritikáiban sem.

De lássuk a leveleket:

I.

Budapest, 1903. márcz. 4.

Méltóságos Uram!

Szendrey János titkár úr kitanított arra, hogy az Orsz. Régészeti és Ember-tani társulatban tartott előadások közreadása ügyében kizárólag a szerkesztő, t. i. Méltóságod a döntő.

Mély tisztelettel kérdem: esetleg mikor adhatnám be közgyűlési előadásom szövegét és rajzait.

Mindig tisztelő híve
Herman Ottó.

II.

Budapest, 1903. szept. 18.

Méltóságos Uram!

Amidőn az Arch. Ért.-füzetet³² tisztelettel megköszönöm, legyen szabad teljes felvilágosítás okából megjegyezni, hogy én annak idején bátor voltam revisiot kérni, amelyet Kassán kelt becses levelében megígérni méltóztatott, de melyet nem kaptam meg.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.
 M. H. M. 3.

M. H. M. 3.
 1903. március 4.
 Budapest.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Magyar Ornithologiai Központ.
 Hungarian Central Bureau for Ornithology.
 Budapest, 1903. március 4.

Én úgy gondoltam, hogy a különlenyomatok iránti kérést a revisio alkal-mával kell intézni, a minthogy ez folyóiratoknál tapasztalatom szerint szokás is.

Abban tökéletesen osztom Méltóságod nézetét, hogy a dolgon segíteni nem lehet.

Kiváló tisztelettel
öreg híve
Herman Ottó.

III.

Lillafüred p. Diósgyőr, aug. 20. 1904.

Méltóságos Uram!

Az ösfoglalkozások történeti részén dolgozva, szólnom kell a miskolci palaeolith leletről, melyet Dr. Hoernes a diluviális emberről írott könyvében³³ pag. 146—148-ig, mint „Solutréen von Miskolcz” besorozott — Halaváts úr minden berzenkedése dacára.

Emlékezetemben van, hogy Méltóságod *valahol* előre mondta, hogyha akad palaeolith lelet, az Alföld, északi szélén lesz az.

Igen nagy hálával venném, ha Méltóságod a pontos idézetet velem közölné.³⁴

Nem kisebb hálával venném azt a felvilágosítást: akadt é a miskolci óta és hol palaeolith lelet? t. i. hazánkban.³⁵

Kiváló tisztelettel
öreg híve
Herman Ottó.

IV.

Lillafüred, 1904. szept. 10.

Méltóságos Uram!

Nagyon nagyon köszönöm a palaeolithra vonatkozó excerptumot, de úgy vélem, hogy még más alkalommal is nyilatkozni méltóztatott, mert az erre vonatkozó közlést, a melyet a miskolci lelet leírásában alkalmaztam (Mitth. der Anthr. Ges. in Wien, Bd. XXIII.) der neuen Folge Bd. XIII. (1893. pag. 77.)³⁶ Méltóságodtól kaptam, de a jegyzet nagyon mélyen van jegyzeteim asztagában. A kellemes nyaralás és én az incompatibilis dolog!

Azért jöttem ide, hogy szakádtig húzzam az igát. Öreg a legény és sokat kell bevégezni.

Kiváló tisztelettel és üdvözzettel

öreg híve
Herman Ottó.

V.

Lillafüred, 1905. aug. 16.

Igen tisztelt Tanár Úr!

Ismerem érdeklődését és éppen azért tudatom, hogy a miskolci palaeolith leletnek folytatása van.

A Bársonyház építésének további folyamában napfényre került sok apró kovaszilánkon kívül, a melyet — fájdalom — visszadobtak, egy nagyobb, kés-vagy vakaró-alakú darab, mely hozzám jutott.³⁷ Ennek egy régi pattintása —

Schlagmarke — igen jellemző és az a körülmény, hogy az anyag a nagy leletével azonos, sokat levon az „erraticusság” feltevéséből.

De, hogy alkalmam van, megnéztem az avasi temetőt is, mely az 1891-ki lelhely fölött van, s a melyről Halaváts mondja, hogy ott a sírok a homokkőbe vannak ásva (!). — Én azonban gyermekkoromból emlékeztem, hogy mi az avasi friss sírokról szedtük a legjobb parittyá kavicsokat.

Szemlélődésemnek eredménye az, hogy az avasi sírok *mind* u. n. **mogyorókő** földbe vannak ásva, mely mint réteg, 3 méter vastag és csak ezalatt következik homok, mely igen mély síroknál a szérűre, de a sír lezárásánál természetesen legalul kerül, úgy, hogy a hant vagy domb mindig mogyoróköves „földből” alakul. Már ez is elég annak kimondására, hogy az Avas terassza nem, mint Halaváts mondja „szarmata kor üledéke”, hanem diluvium maradványa.³⁸

Hogy ez így van, azt legfényesebben bizonyítja az a remek Solutré, a melyet a harangozó, ki sírásással is foglalkozik, a Hofman Károlyné sírja ásásánál 1901-ben úgy 1 m 30 cm mély rétegben talált s a melynek rossz körrajzát (l. 1. kép) itt közlöm.³⁹ Még egy másik tárgyat is talált, de odaadta — valószínűleg Orosz Endrének⁴⁰ —, ez a tárgy u. l. megfelelt a pŕedmosti szerszámnak, melyet Hoernes művében „Der diluviale Mensch in Europa” pag. 143. 5. ábra lerajzolt.

Hoernes, kinek jobb vázlatot küldtem, ezt írja f. h. 12-ki kelttel: „Ihre Zeichnung der neuen Spitze ist vollkommen instructiv, das Stück hat offenbar noch mehr vom echten Solutré Typus à feuille de laurier, als die früher gefundenen, auffallend grossen und schweren Exemplare.”

Előttem világos, hogy az a friss sír, a melyet Halaváts látott, a szérű felületén sárga homokos — alsó réteg — volt, s azt hitte, hogy a miskolcziak csakugyan homokkőbe vagdalják sírjaikat!

Már megtettem minden lépést, hogy Miskolcz környékének Stratigraphiája felülvizsgáltassék.⁴¹

Az természetes, hogy publikálni is fogok. A mi m. k. földtani intézetunktől én az életben soha véleményt kérni nem fogok.

Mindig tisztelettel:
öreg híve
Herman Ottó.

VI.

Lillafüred, 1905. aug. 28.

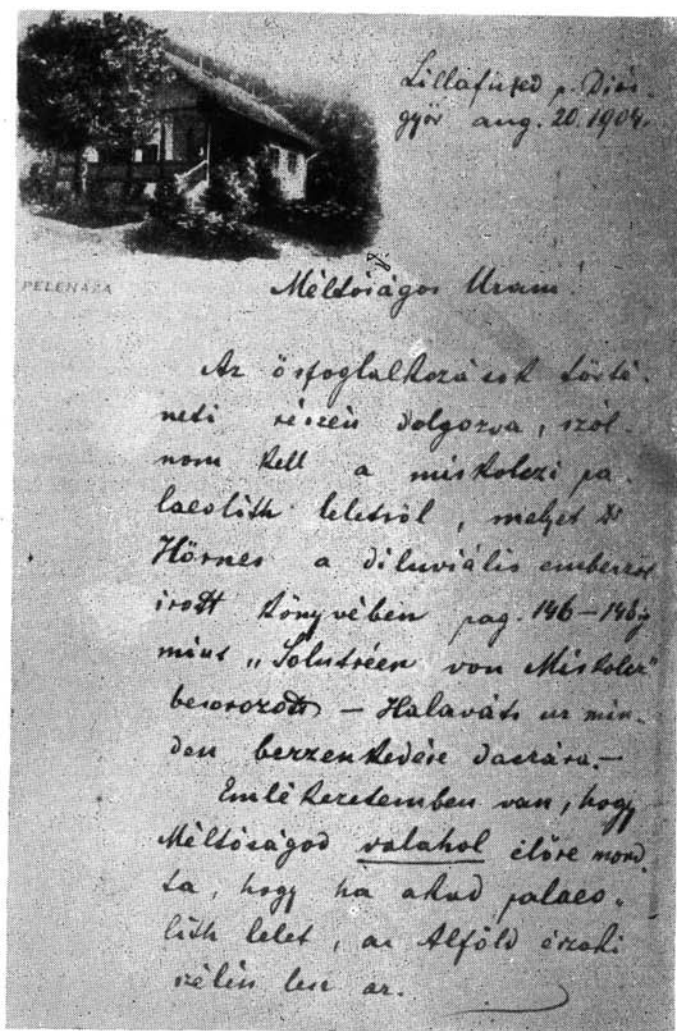
Igen tisztelt Tanár Úr!

Fogadja szíves soraiért és készségéért hálás köszönetem kifejezését avval, hogy levelem⁴² kiadásra nem elégséges, különösen Halaváts úrnak elég palaeolith ízű fejtegetéseire (tekintettel!), a melyeket azonnal hozzáfűzne.

Mínthogy a legújabb leleten kívül még két darab került elő, én értekezést írtam — *németül* —, mert a diluvium kérdésében a bécsi kutatók ellentétben vannak a magyarokkal, s ennek felderítése tudományos érdek.

Én ezt, tekintettel Hoernes könyvére, a mely a leletet tüzetesen és komolyan méltatja, Hoernessel levélben tárgyaltam, s hogy teljes belátása legyen az ügybe, németnyelvű értekezésbe foglaltam össze, mely ma már kezében van.⁴³

De ha úgy méltóztatik gondolni, hogy a dolog beválnék az Archaeológiai Értesítőbe is, én ennek csak örülhetnék; csak az a baj, hogy most nem fordít-

hatnám le magyarra, mert belementem az öfoglalkozások⁴⁴ írásába, s oly rész van a tollam alatt, melyet félbeszakítani nem akarok — nem is lehet.

Azt proponálom, várjuk meg Dr. Hoernes véleményét, s halasszuk el a közlést addig, amíg egy kicsit lélezgethez jutok, hogy a magyar, némileg és kívánsága szerint recapituláló dolgozatot megírhattam.⁴⁵ Rövidesen, pláne Septembe-
 berre, abszolút lehetetlenség.

E levélhez csatolom a birtokomban lévő első lelet legszebb darabjának Angerer-féle képét, mely bámulatosan hű és szép. Sok gondolkozás arra vitt, hogy az ilyen tárgyakat mindig mindkét oldalról kell felvétetni, mert a technikai rész csak így válik világossá. A pattintásoknak volt bizonyos egymásutánja, a melyet a kő mineműsége nem csak lényegtelenül befolyásolt.

Ezer kár, hogy a múlt században a tűzgerjesztésre szánt kovagyártás technikáját senki sem tanulmányozta. Én addig, amíg a könyvem bizonyos részét be nem végzem, itt maradok. Majd, ha Budapestre visszatérek, keresni fogom az alkalmat, hogy tiszteletemet tehessem. Addig is kérem a Méltóságos Asszonynak kézcsokomat közvetíteni, s változatlan tiszteletem kifejezését elfogadni.

Öreg híve
Herman Ottó.

Igen nagy hála'val veszem,
ha Méltóságod a pontos idő-
zedet velem közölné.

Nem kisebb hála'val ven-
nem az a felvilágosítást,
ahadt-e a mi kőbani létet
óta is hol palaeolithu le-
let? s. i. hazánkban.

Kiváló tisztelettel

öreg híve

Herman Ottó

VII.

Budapest, 1905. októb. 22.

Méltóságos Professor Úr!

Szíves soraiért köszönetet mondva, jelentem, hogy a karlsbadi levelet⁴⁶ Lillafüreden megkaptam, de nem feleltem rá, mert meg volt írva benne, hogy indulóban van, s aztán még egy Congressus⁴⁷ is van hátra.

Tegnapelőtt nem akartam alkalmatlankodni, csak benéztem egy kiadványba, a mely az Arch. Osztály kézi könyvtárában megvan.

A kitézött terminust elfogadom, s csak azt óhajtanám tudni, hogy ki viseli a klisé költségeket és áll-e az a dispositio, hogy recapitulálva írjak.⁴⁸

Az utóbbi már Hoernes könyvére való tekintettel is szükséges.

A méltóságos Asszony⁴⁹ egy szavából indulva, egy percig avval áltattam magamat, hogy szerencsém lesz az Ornith. Központban. Mert vannak olyan koponyák, a melyek hetvenéves korban is hajlanak a hiú ábrándozásokra.

Kiváló tisztelettel
öreg híve
Herman Ottó.

*

A levelek keltezéséből és tartalmából egyaránt kitűnik, hogy még a Herman-féle levelek sem tükrözik a teljes levelezést, még ebben a valóban korlátozott időben sem. Nagyon érdekes volna, ha a válaszok is rendelkezésünkre állnának. Így több, de különösen az utolsóban említett terminus kérdése egyelőre legalábbis megoldhatatlan, s még az Arch. Ért. további kötetei sem adnak e tekintetben felvilágosítást.

A közölt levelekből is látszik, mennyi apró részlet van ezekben és a többiekben is, amelyek mögött a tudományos meggyőződés hajthatatlan védelmezése, az érte való bátor kiállás, s általában az íróra nagyon jellemző ellenzéki magatartás tűnik ki, amely tárgyilagos tudományos munkában ilyen határozottan és nyíltan természetesen nem kaphatott helyet. Jobban belevilágítanak ezek a levelek Herman Ottó tudományos műhelyébe, mint a kész dolgozatok, de azokkal egybevetve azt is mutatják, hogy nem félt még munkáinak megjelenése előtt sem attól, ha mások is tudják: egyik-másik kérdésben mi a véleménye.

BANNER JÁNOS

J E G Y Z E T E K

1. Prvni paleolitické nástroje z oblesťi Karpat. — A Kárpátok vidékének első palaeolith eszközei. Anthropozoikum. 4. 1954. 7—12. 1. 2 Taf.
2. Kormos Tivadar, Róth Samu és az óruzsini nagy barlang. Ttk. 1918. 38—44. 1.
3. I. m. 14—15. 1.
4. Ezeknek a leleteknek a sorsa — az állásfoglalások változása, vagy a velük szemben való tartózkodás — a magyar régészeti kutatás történetében legalább olyan érdekes és jellemző, mint a miskolci leletek idején.
5. A magyarországi ősrégészeti kutatások története. Kézirat. 1948. II. rész 4. l. L. ugyan-ezekre Gáboriné Csánk Veronika kéziratos bölcsészdoktori értekezését: A magyar paleolit kutatás története, 1955. A kézirat az Eötvös Lóránd Tudományegyetem könyvtárában van.
6. Majláth Béla: Tanulmányok az ember eredetének történetéből. AK 9. 1878. 22—23. 1.
7. L. 5. j.
8. Römer Flóris emlékezete. Dissertationes Archaeologicae. Budapest. 1. 1958. 11. 1.
9. Acta Arch. Hung. 9. 1958. 49—52. 1.
10. Comptes Rendus de la 2me session. Paris. 1867. Paris. 1868. 324—325. 1.
11. Műregészeti Kalauz, különös tekintettel Magyarországra. Pest. 1866. 134 l.
12. Ipolyi Arnold eredeti közlésének nem sikerült nyomára akadnom, pedig kétségtelenül még 1866-ban jelent meg. Erre mutat egyrészt az, hogy ezt az évszámot írja: Magyar műtörténeti tanulmányai „A magyar régiségtan” című közleményére. Pest. 1873. 555—556. 1. Másrészt bizonyítja a Vasárnapi Újságnak a könyvről szóló rövid ismertetése is, amelynek szövege több helyen is szóról szóra egyezik a hivatkozott kritikával, de annál természetesen, lényegesen rövidebb. L. V. Ú. 1866. 509. 1.
13. Feltűnő, hogy erről Römer sehol sem emlékezik meg.

14. Fényt vetnek erre azok a levelek, amelyeket Rómer 1859-ben és 1860-ban Ipolyihoz írt. A levelek a Széchenyi Könyvtár levéltárában vannak.
15. Ti. Rómer.
16. Skutil Hauer cikkét: *Antiquarische Funde aus Moravan* említi ugyan, de tévesen 5. kötetet ír és 104. lapot. L. I. m. 50. l. 6. j.
17. I. m. 569—570. l. A többi lelet itt nem érdekel, mert téves idesorolásról van szó. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a közölt moraváni anyagban is van későbbi lelet.
18. *Arch. Ért. r. f. l.* 1868. 1. l.
19. „Kérelem a magyarországi első kőkori maradványok ügyében.” *Vasárnapi Újság*, 1875. 265—266. l. — „Másodszeri kérelem a magyarországi első kőkori maradványok ügyében.” *Uo.* 585—586. l. — „Mikor találjuk az ember első nyomát Magyarországon?” *A Hon*, 1875. június 19.
20. *Compte Rendu de la 8me session.* Budapest, 1876. — Budapest, 1876. I. 33—44. l.
21. Róth Samu: *Az óruzsini barlangok.* *Ttk.* 1881. 49—65. l.
22. *Compte Rendu.* 1876. I. 13. l.
23. *Resultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie.* *Uo.* II. 14. l.
24. A hivatkozás (VII. kt. 165. l.) téves és így nem ellenőrizhető. Kár, hogy a szintén hivatkozott 8. levelet ma már egyetlen adattárban sem lehet megtalálni, pedig nem volna érdektelen, ki közölte ezt a fontos adatot Rómerrel.
25. Kadič Ottokár: *A jégkor embere Magyarországon.* Budapest. 1934. 6—7., illetve 15—26. l. A részletes irodalom kritikai felsorolását l. 40. l. — Hillebrand Jenő: *Magyarország őskőkor.* Budapest. 1935. 8—9. l.
26. Banner János: Herman Ottó levele Pósta Bélához a magyar őskőkor kutatásáról. *FA* 7. 1955. 223—225. l.
27. Herman Ottó: *Das Paläolithikum des Bükkgebirges in Ungarn.* *MAG* 38 (8) 1908. Sep. 1—34.
28. *Arch. Ért.* 13. 1893. 1—25. l. — Ugyanebben az évben: „A miskolci tűzkő szakóczák.” *Ttk.* 1893. 169—183. l. és „Der paläolithische Fund von Miskolcz.” *MAG* 1893. 77—82. l.
29. A miskolci palaeolith lelet ötletéből. — *Arch. Ért.* 13. 1893. 186—188. l.
30. *Arch. Ért.* 14. 1894. 187. l.
31. *Arch. Ért.* 23. 1903. 250—267. l.
32. XXIII. kötet, 3. sz. 1903. június 15.
33. *Der diluviale Mensch in Europa.* Braunschweig. 1903. 227. l. A könyvet ismertető Éber László megjegyzés nélkül közli Hoernesnek a miskolci leletekről szóló megállapítását. *Arch. Ért.* 23. 1903. 391. l.
34. Sajnos, Hampelnek megmaradt levelezésében nem találjuk nyomát a válasznak, pedig, mint a negyedik levél mutatja, válaszolt, ha nem is kielégítő módon. L. 23. j. — Hampel régi meggyőződése valóban nem volt ilyen szűk határok közé szorítva.
35. A régebben talált leleteket Herman nem tartotta őskőkoriaknak. L. *Arch. Ért.* 23. 1893. 21. l. Nagybárá Ortway Tivadar nyomán.
36. Az idézett helyen csak arról van szó, hogy Ipolyi, de különösen Hampel véleménye szerint az ember Magyarországon is ugyanabban az időben lépett fel, mint egyebütt. — A magyar szövegben ezenkívül Hampel nézetére vonatkozóan ez áll: „... a palaeolith kor nyomainak felbukkanását vagy a biharhegységi barlangokban, vagy Erdélyben, vagy (végre) Felsőmagyarország előhegyeiben várta. (Idézve Ortway Tivadar: *A praehistorikus eszközök régiségi jellegéről.* *ÉTK* XII. VIII. Budapest. 1885. 54. l.) — Herman azonban jól emlékezett. Hampel ezt a meggyőződését — természetesen a miskolci leletektől függetlenül — „Őskori emlékek a békésmegyei múzeumban” c. közleményében (eredetileg előadás) hangoztatta. — *BRTÉ* 1878—79. 38. l.
37. Először közölte *MAG* 36. (6) 1906. 8. l. Abb. 3. — Később, mint második leletet, *uo.* 38. (8) 1908. 9. l. Taf. II. Fig. 1—2. Ez a Kadič által nem is említett negyedik lelet.
38. Erről l. *MAG* 36. (6) 1906. 9. l.
39. *Uo.* 9. l. Abb. 4.
40. L. *FA* 7. 1955. 225. l.
41. L. Póstházhoz intézett levelében. *Uo.* 224. l.
42. Az ötödik levélről van szó, amelyben valóban jelentős megfigyelések és bizonyítékok vannak; közlésre azonban ebben a formában nem tartotta érettnek.

43. „Zum Solutréen von Miskolcz.” — MAG 36. (6) 1906. Sep. 1—11. l. Az előző irodalom bő jegyzékével.
44. „A magyarok nagy ősfoglalkozása.” Budapest, 1909.
45. Sem a Bécsben megjelent fenti közlemény fordítása, sem a recapituláló dolgozat nem jelent meg az Arch. Ért.-ben, de megjelent „Das Paläolithikum des Bükkgebirges in Ungarn” című összefoglaló dolgozat. L. 14. j.
46. Sajnos, ezt a levelet sem ismerjük, pedig bizonyára az összefoglaló dolgozatra vonatkozik. Ez tűnik ki a terminus elfogadásából. Hogy ennek ellenére miért nem jelent meg, azt legfeljebb találgatni lehetne.
47. Az első nemzetközi archaeologus congressus Athénben. Arch. Ért. 25 1905. 289—313. l.
48. A kérdés felvetése a kiadási lehetőségek szempontjából nagyon érdekes és jellemző.
49. Hampel Józsefné Pulszky Polixénáról van szó, akihez 1872 óta írt levelei, társadalmi, politikai és történeti szempontból igen becsesek és megérdemelnék a kiadást.

A TISZALÚC-DANKADOMBI BRONZKORI TELEP GERINCES FAUNÁJA

A tiszalúc-dankadombi telepen 1957-ben Kalicz N. végzett leletmentő ásatást, melynek során a telep egy részletét tárta fel. Az ásató a telepet a régészeti anyag alapján a bronzkor elejére, a hatvani kultúrába datálja.¹ Az ásató a feltárás alkalmával minden állatmaradványt begyűjtött, s ezekből 1311 darab volt meghatározható. A meghatározott csontanyagban 20 állatfaj — 6 házi- és 14 vadállat — csontjai fordultak elő. Ezek a következők:

Harcsa — *Silurus glanis* L.
Csuka — *Esox lucius* L.
Pisces sp.
Mocsári teknős — *Emys orbicularis* L.
Hód — *Castor fiber* L.
Róka — *Vulpes vulpes* L.
Farkas — *Canis lupus* L.
Barna medve — *Ursus arctos* L.
Hiúz — *Lynx lynx* L.
Vadmacska — *Felis silvestris* Schreb.
Vaddisznó — *Sus scrofa fer.* L.
Őz — *Capreolus capreolus* L.
Gímszarvas — *Cervus elaphus* L.
Őstulok — *Bos primigenius* Boj.
Eb — *Canis familiaris* L.
Ló — *Equus caballus* L.
Sertés — *Sus scrofa dom.* L.
Juh — *Ovis aries* L.
Kecske — *Capra hircus* L.
Szarvasmarha — *Bos taurus* L.

A tiszalúci telep faunája százalékos összetétele alapján pontosan beillik a magyarországi bronzkori telep faunáinak sorába. A magyarországi őskori gerinces faunáról szóló összefoglaló dolgozatunkban meghatároztuk a hazai bronzkori telepek faunájának jellemző vonásait.² Ezek a következők: 1. A háziló fellépése (a neolithikumban ugyanis a háziló még nem fordul hazánkban elő). 2. A juh—kecske-csoport nagyobb gyakorisága a sertéssel szemben (a neolithikumban a sertés a gyakoribb, kivéve a vonaldíszes kerámiás kultúra zselizi csoportjának lelőhelyeit). A bronzkor vége felé a juh—kecske-csoport arányszáma csökken, a sertésé pedig nő, azonban az előbbié még mindig magasabb marad,

mint bármely neolithikus telepen volt. 3. A gímszarvasnak az őstulokénál nagyobb gyakorisága (a neolithikumban ez is fordítva volt). 4. A vadászott állatok számának erős visszaesése a neolithikum-rézkorhoz képest (kivéve a már fentebb említett zselizi csoportot). A tiszalúci fauna a háziállat—vadállat-arány, valamint a fauna egyes tagjainak egymáshoz viszonyított aránya alapján hazai bronzkori lelőhelyeink közül a tápiószele-tűzkövesi telep faunájához hasonló leginkább. A tápiószelei telep egyébként ugyancsak a hatvani kultúrába tartozik.

A tiszalúc-dankadombi bronzkori telep faunájának összetétele.

		Összes házi-állat	Összes vad-állat	Összes házi emlős	Összes vad emlős	Vad-disznó	Óz	Szarvas	Őstulok	Egyéb vad-állat	Eb	Ló	Sertés	Juh és kecske	Szarvas-marha
Darab-	db	1103	208	1103	195	31	6	122	29	20	14	53	253	300	483
szám	%	84,13	15,87	84,98	15,02	2,37	0,46	9,31	2,21	1,52	1,07	4,04	19,29	22,89	36,84
Egyed-	egyed	458	123	458	111	22	5	58	19	19	14	25	115	124	180
szám	%	78,82	21,18	80,49	19,51	3,78	0,86	10,00	3,27	3,27	2,41	4,30	19,79	21,34	30,98

A két telep faunája között lényeges eltérés csupán az, hogy a tiszalúcínál a sertés, s a tápiószeleinél pedig a ló és a juh—kecske arányszáma a magasabb. A Tápiószele-Tűzkövesen előfordult fajok közül nem szerepel Tiszalúcon a két madárfaj, ezzel szemben a Tiszalúc-Dankadombon előforduló három halfaj, a hód, hiúz és barna medve viszont Tápiószele-Tűzköves anyagából nem mutatható ki. Mindezek azonban lényegesebb szerepet nem vivő vadállatfajok.

Vizsgáljuk meg ezek után egyenként a telepen előforduló állatfajokat.

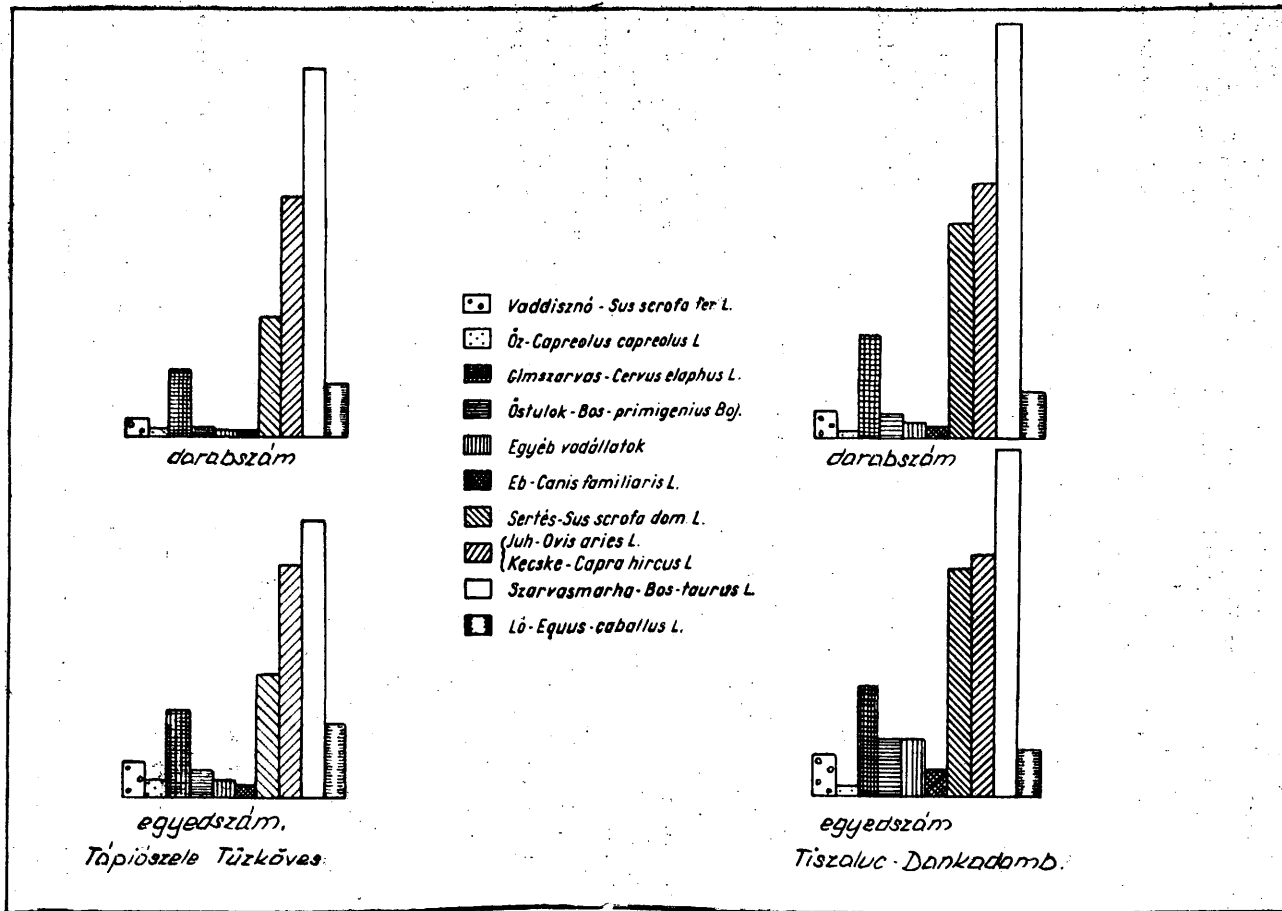
Harcsa — *Silurus glanis* L.³

A harcsa őskori telepeink faunájának egyik leggyakoribb hala. A neolithikus Lebőről⁴ és a bronzkori Tószegről⁵ igen nagytestű példányai kerültek elő, de előfordult a hazai neolithikumban Szegvár-Tűzkövesen, Hódmezővásárhely-Gorzsa-Cukor tanyán, az aeneolithikumban és a bodrogkeresztúri kultúrában Polgár-Basatanyán, a bronzkorban ugyanott, valamint Békés-Városerdőn.⁶ Külföldi hasonlókorú anyagban szintén elég gyakori. Vogel pl. Dullenriedből (neolith) 50 kg körüli harcsát írt le,⁷ Nehring a Szontag-See neolithikus cölöppéitményeiből említi,⁸ s Degerből szerint az atlanti periódus óta a dán halfauna tagja.⁹ Ukrajna őskori lelőhelyeiről Pidoplicsko harcsaleletek egész sorát írja le.¹⁰ Hankó őseurópai fajnak tartja.¹¹

A tiszalúci harcsacsontok igen nagytestű állatokból származnak, melyek a meghatározó Vásárhelyi I. szerint a 60—80 kg-ot is elérik.

Csuka — *Esox lucius* L.

A csuka csontjai őskori lelőhelyeinken talán még a harcsáéinál is gyakoribbak. A hazai őskorból Szegvár-Tűzkövesről, Békés-Városerdőről és Polgár-Basatanya bronzkori gödreiből kerültek elő maradványai. Svájc neolithikus faunájából Hescheler és Kuhn említi.¹² Vogel a Federsee őskori lelőhelyeiről,¹³ Nehring a Szontag-See cölöppéitményeiből¹⁴ szintén kimutatja. Riedel az olasz-

1. A tiszalúc-dankadombi és a tápiószele-tűzkövesi bronzkori telepek faunájának százalékos megoszlása.

országi aeneolithikus és bronzkori lelőhelyekről,¹⁵ Herre pedig schleswig-holsteini mesolith és neolith lelőhelyekről¹⁶ mutatja ki, Dániában pedig Degerből szerint a jégkorszak után az egyik legelsőként bevándorló halfaj.¹⁷ Lengyelországból a Balti-tenger mellett fekvő Rzucewo neolithikus telepről Lubicz—Niezabitowski írta le,¹⁸ Ukrajnából pedig Pipoblicsko több őskori telepről kimutatta.¹⁹ Hankó szerint a csuka is őseurópai faj.²⁰

A tiszalúci lelőhelyről előkerült csukacsontok is — a harcsacsontokhoz hasonlóan — nagytestű állatokra vallanak.

Mocsári teknős — *Emys orbicularis* L.

A mocsári teknősből egyetlen plastrondarab került elő a lelőhelyen.

E Reptilia-fajunk is igen gyakori állata őskori lelőhelyeinknek, előfordulása azonban gyakran másodlagos, mert télire beássa magát a talajba és nem egyszer előfordul, hogy ott elpusztul. Az itteni előfordulása azonban nyilván elsődleges, mivel plastronjának egyetlen darabkája került elő, az állatot tehát feldarabolták.

Hód — *Castor fiber* L.

A hóból egy humerus (sérült) és egy femur distalis fele került elő. Előbbi fiatal, utóbbi kifejlett állatból származik.

A hód őskori telepeink leggyakoribb rágcsálója. Hazai őskori lelőhelyeink közül a neolithikus Lebőről,²¹ Szegvár-Tűzkövesről, Pomáz-Zdravlyákról, Berettyószentmártonról, a rézkori Zengővárkonyról, Pécsvárad-Aranyhegyről és a bronzkori Békés-Városerdőről kerültek maradványai elő. Külföldi hasonlókorú telepeken is gyakori. Elég, ha itt a svájci őskori faunában való igen gyakori előfordulására²² mutatunk rá, valamint arra, hogy a franciaországi őskorból Josien²³ mutatta ki, Németország számos lelőhelyéről leírták (Nehring,²⁴ Linstow,²⁵ Lütschwager,²⁶ Herre,²⁷ Boessneck²⁸ stb.), Ausztriából Franz,²⁹ Jugoszláviából Riedel,³⁰ Olaszországból Malavolti,³¹ Martinis³² és Riedel,³³ Hollandiából Hoier³⁴ írta le stb. Minden időben elsősorban préméért vadászták, de ették is.³⁵

Róka — *Vulpes vulpes* L.

A rókából egyetlen csont került elő az ásás során, és pedig egy tibia distalis fele. Kifejlett kistermetű állatból származik.

Farkas — *Canis lupus* L.

Farkasból ugyancsak egyetlen csont került elő. Egy ulnadarab, mely nagytestű állatból származik.

Barna medve — *Ursus arctos* L.

A medvéből egy lábközépcsont (os metatarsale IV.) került elő. Kifejlett, igen kistermetű állatból származik.

Hazai őskori telepeinkről medvecsontokat először Hatvanból Tompa említ.³⁶ Ezenkívül még egy-két olyan őskori telepen fordult barna medve elő, melyek

hegységekhez voltak közel. Feltűnő azonban, hogy az Alföld közepén fekvő tószegi bronzkori telepen is előfordult egy koponyarészlete,³⁷ amely arra mutat, hogy az akkori lakosság messze vidékekre eljárt vadászni, vagy pedig — ami még valószínűbb —, hogy a bronzkori elnedvesedő klíma következtében létrejött erdőségekben az Alföldön is éltek medvék.

2. ábra

Hiúz — Lynx lynx L.

Hiútból egyetlen csont került elő, egy jobb oldali distalis fele (2. ábra). A hiúz a magyarországi őskori lelőhelyeken meglehetősen ritkán előforduló macskaféle. Őskori lelőhelyeink közül mindössze Berettyószentmártonból, Békés-Városerdőről és Budapest-Remete-barlangból került elő. Külföldön sem gyakoribb. A svájci őskori faunában előfordul, de csak néhány lelőhelyről mutatták ki.³⁸ Németországból többek közt Vogel³⁹ említi, Lengyelországból Lubicz-Niezabitowski,⁴⁰ Ukrajnából pedig Pipoblicsko írta le.⁴¹ Tiszalúc-Dankadombon előkerült tibiadarab igen nagytestű állatból származik, nagyságra megközelíti a varbói Lambrecht Kálmán-barlangi pleisztocén „párducokat”.⁴²

Méretei:

	Distalis epiphysis szélessége	Distalis epiphysis mélysége
Tiszalúc-Dankadomb	31	20

Vadmacska — Felis silvestris Schreb.

Vadmacskából ugyancsak egy jobb oldali tibia distalis fele került elő. Kifejlett állatból származik.

A vadmacska az őskori telepeken (hazaiakon — külföldieken egyaránt) jóval gyakoribb, mint a hiúz. A Tiszalúcon előkerült tibiadarab közepes nagyságú állatból származik.

Méretei: diaphysis legkisebb szélessége 9,5, distalis epiphysis szélessége 18, diaphysis legkisebb mélysége 8,5, distalis epiphysis szélessége 11,5 mm.

Vaddisznó — Sus scrofa fer. L.

A vaddisznó a gímszarvas után a telep második leggyakoribb vadállata. Ugyanez a helyzet a hasonló bronzkori kultúrába tartozó Tápiószéle-Tűzkövesen is és néhány más magyarországi lelőhelyen. Közép- és Nyugat-Európa őskori lelőhelyein lényegében ugyanez a helyzet, mivel ott az őstulok háttérbe szorulását az őz előnyomulása ellensúlyozza.⁴³

Az előfordult vaddisznócsontok igen töredékesek, úgy, hogy mindössze két-tőről sikerült méreteket felvenni. Az egyik egy maxillarészlet (méretei: P₁—P₄ 43, M₁—M₃ 76, M₃ hossza 37 mm), a másik egy mandibularészlet (méretei: M₁—M₃ 77, M₃ hossza 39,5 mm). A méretek alapján a két állat nem tartozik a faj nagyobbtestű egyedei közé.

Az európai őskori vaddisznók nagyobbak voltak a maiaknál, úgy, hogy Rüttemeyer a svájci őskori vaddisznóleletek alapján az ottani őskori vaddisznókat önálló alfajnak írta el, *Sus scrofa antiquus* néven.⁴⁴ Pira szerint a svéd tőzegmocsarak őskori vaddisznói azonosak a svájci őskoriakkal,⁴⁵ s ez utóbbiakkal pedig néhány kisebb eltéréstől eltekintve — Schleswig—Holstein korai alluviális vaddisznói egyeznek meg.⁴⁶ Pira kimutatta, hogy az európai őskori és mai vaddisznók közt néhány kraniológiai különbség van,⁴⁷ Herre szerint a mai európai vaddisznók két alfaja⁴⁸ és az őskori *Sus scrofa antiquus* között lényegében csak nagyságbeli különbségek találhatók.⁴⁹ Korábban élesen elválasztották az európai és ázsiai vaddisznókat, azonban az újabb szerzők szerint itt egyetlen fajtakörrel van szó, melynek két legszélső képviselője a *Sus scrofa* és a *Sus vittatus*, tehát az európai és a keletázsiai vaddisznó.⁵⁰ Lényegében ugyanezt a felfogást vallotta már korábban Kelm, aki szerint itt egyetlen fajról van szó, melynek hat fajtáját különbözteti meg.⁵¹ A hazai őskori vaddisznóink szintén nagytűek, bár a Tiszalúc-Dankadombról előkerült példányok nem dicsekedhetnek különösebben nagy méretekkel.

Őz — Capreolus capreolus L.

Őzből öt egyed hat csontja került elő a tiszalúci telepről. Sajnos, valamennyi olyan kis töredék, hogy méreteket egyiken sem lehet felvenni.

Az őz valamennyi európai őskori telepen kisebb számban fordul elő, mint a gímszarvas, holott a két faj aránya manapság megfordított. Ezt Boessneck azzal magyarázza, hogy az akkori, a mainál jóval erősebben beerdősödött területeken túl nagy volt számára a szarvas konkurenciája, s természetes ellenségei is nagyobb számmal éltek.⁵² Requate szerint az őz még a középkorban is ritkább

volt a szarvasnál.⁵³ A legtöbb szerző szerint az őskori őzek a maiaknál nagyobbtestűek voltak;⁵⁴ a tiszalúci anyag alapján erre vonatkozóan mitsem mondhatunk.

Gímszarvas — *Cervus elaphus* L.

A gímszarvast ötvennyolc egyed 122 csontja (köztük több agancsdarab) képviseli. Ezzel a szarvas a telep leggyakoribb vadállatának tekinthető és csaknem olyan számarányban fordul elő, mint az összes többi vadállat együttvéve. A szarvasnak ez az első helye a vadászott állatok között — mint már fentebb említettük — a magyarországi bronzkori és Európa mérsékeltövi részének őskori telepeire általánosan jellemző.

Az európai őskori szarvasok — hasonlóan a vaddisznókhoz és minden valószínűség szerint az őzekhez is — szintén nagyobbak voltak, mint a maiak. Például Hescheler szerint a korai neolithikus svájci Wauwylban olyan nagytestű szarvasok fordultak elő, melyek a maiakat nagyságban messze túlszárnyalják.⁵⁵ Szintén nagytestű szarvasokat írt le Thalheimer a svájci neolithikus Grengből.⁵⁶ Ugyanez Boessneck véleménye is a németországi őskori szarvasokról.⁵⁷ Az olaszországi Lago di Legro bronzkori lelőhelyeiről Camillo,⁵⁸ a tószegi bronzkori telepről pedig magunk írtunk le a nagytestű szarvasokat.⁵⁹ A szarvas nagyságcsökkenése is valószínűleg a középkorban következett be, az összeszűkülő élettér eredményeként,⁶⁰ s bár a mai magyarországi szarvasok híresek nagytestű voltukról, az őskoriak ezeket is elérik vagy felülműlják. Így az egyik tiszalúci proximalis radiusvég az egyik legerősebb az irodalomban ismertek közül.

Méreték:

Humerus

	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	62	—	59
II/6	—	58	—	56
V/5	25	56	35	54
V/6	—	61	—	—
V/11	—	58	—	56

Radius

	Proximalis epiphysis szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Distalis epiphysis mélysége
IV/6	64	—	36	—
IV/6	—	50	—	41
V/4	—	55	—	39
V/8	58	—	33	—
V/8	—	52	—	40
V/11	—	51	—	39

Metacarpus

	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	—	kb. 50	—	—	kb. 30
V/4	41	21	—	30,5	19	—
V/7	46	—	—	33,5	—	—

Metatarsus

I/vegyes	—	—	43	—	—	30
II/4	—	—	44	—	23	30,5
V/3	—	—	40	—	20,5	28,5
V/11	—	—	43	—	22	28

Os phalangis I.

	Hossza	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
II/5	55	25	20	24	29,5	17	19
II/5	57	—	—	21	—	16,5	20
II/6	56	25	20,5	24,5	29	17,5	21
II/6	55	22	18	21	26,5	16	19
IV/2	57	23,5	19	22	28	16	20
IV/5	56	24	19,5	22,5	29	17	20
V/8	54	22	17	20	26	16	19
V/8	51	21,5	17	20	28	15,5	18
V/8	—	—	—	22	—	—	18,5

Östulok — Bos primigenius Boj.

Az östulok a szarvas és a vaddisznó után a harmadik leggyakoribb vadállat a telepen. A hazai neolithikumban azonban az östulok ennél fontosabb szerepet játszott: valamennyi telepen a leggyakoribb vadállat volt, sőt a neolithikum végén, a herpályi kultúrában gyakoriságra még a háziállatokat is megelőzte. Számaránya azonban a rézkorra óriásit esett. Ez volt az östulok magyarországi kipusztulásának első periódusa.⁶¹ E periódus végére az östulok megszűnik uralkodó vad lenni hazánkban. (A kiirtás második periódusa az i. u. VII—IX. században fejeződik be, s ekkorra az östulok ritka vaddá lesz hazánkban; a harmadik periódus vége — az östulok magyarországi teljes kiirtásának időszaka — pedig a XIII. század közepén, a tatárjárás után következik be.⁶²)

Az östulok az európai alluvium egyik legérdekesebb nagyvadja. Mivel a XVII. század első felében, tehát a modern értelemben vett természettudományos kutatás megindulása előtt kihalt, csak a múlt század második felében tereledött rá erősebben a szakemberek figyelme. Ekkor főként Nehring foglalkozott az östulok problémájával,⁶³ már korán kimutatva annak nagy változékonyságát.⁶⁴ Ugyanő 1900-ban már egy szarvat is leírt,⁶⁵ — ami meglehetősen nagy ritkaságnak tekinthető, mivel a szerves anyagok a földben rendszerint elkorhadnak — s e leírás révén jelentősen közelebb jutottunk az állat eredeti külső alakjának megismeréséhez.⁶⁶ Századunk elején Mertens írt nagyobb összefoglaló munkát az östulokról,⁶⁷ melynek hatására Auerbach a rajnai östulokleleteket foglalta össze.⁶⁸ Az ezután következő időszakban főként Szalay foglalkozott az östulokkal kapcsolatos problémákkal.⁶⁹ Újabban ismét előtérbe került a kérdés, elsősorban a szerencsés leletek következtében, de a háziasítási kérdésekkel való egyre intenzívebb foglalkozás miatt is. Elég, ha itt az újabb szerzők közül Herret,⁷⁰ Lehmannt,⁷¹ Lengerkent,⁷² Requatet⁷³ és Boessnecket⁷⁴ említjük. E szerzők munkája eredményeként egyre többet tudunk erről az érdekes állatfajról, házimarháink vad őséről; ismerjük külső alakját, színét, szarvállását, csontméreteit, fajtáit, nagyságvariációját, elterjedési területét, kihalásának időpontját Európában egyes területein stb. Mindezekkel itt most nem kívánunk foglalkozni,

annyit jegyzünk meg csupán, hogy Magyarország területe az őstulok legnagyobb gyakoriságának színhelye volt, hiszen soha, semmilyen időben nem volt — eddigi tudomásunk szerint — olyan terület hazánkon kívül, ahol a telephelyeken az őstulok lett volna a leggyakoribb az elejtett vadállatok között.

A Tiszalúc-Dankadombon előkerült őstulokcsont méretei alapján az ott elejtett állatok a faj közepes nagyságú egyedei lehettek. Egy humerus distalis epiphysisének szélessége 101 mm, ugyanakkor a Hescheler és Rüeger által Egolzwil 2 és Seematte-Gelfingen svájci neolithikus telepekről meghatározott őstulokok megfelelő mérete 95—106 mm,⁷⁵ Boessneck pedig Regensburg-Pürkelgutból (neolith) 96—112 mm közti distalis epiphysisszélességgel bíró őstulokhumerusokat írt le.⁷⁶ Egy tiszalúci metacarpus proximalis epiphysisének szélessége 75, Hescheler—Rügernél e méret 80—85 mm,⁷⁷ Boessnecknél 73—84 mm.⁷⁸ Egy astragalus hossza 83, szélessége 56, mélysége 48 mm. Egolzwil 2-ben az őstulokból származó astragalusok hossza 76—87,⁷⁹ Regensburg-Pürkelgutban 78,5 és 89, Regensburg-Karthäuserstrassen 83,5,⁸⁰ a tószegi telepről előkerült három astragalus hosszmérete pedig 87, 93, 93 mm.⁸¹ Egy calcaneus hossza 177, szélessége 60, mélysége 68 mm. Egolzwil 2 őstulkainak calcaneusainál a hossz méret 171—187,⁸² Seematte-Gelfingennél pedig 158—187 mm.⁸³

Eb — Canis familiaris L.

Az eb a telep legritkább háziállata. Az ebcsonatok többnyire kistermetű állatokból valók, de előfordulnak középnyagtestű állatok maradványai is. Hazai bronzkori lelőhelyeink közül Tószegről Reményi írt le egy kistestű (*Canis familiaris palustris*) és egy középnyagtestű (*Canis familiaris matris optimae*) ebet.⁸⁴

Ló — Equus caballus L.

A háziló, 4,30 százalékos előfordulásával, szintén a telep ritkább háziállatai közé tartozik.

A háziló hazánkban — mint általában egész Közép-Európában — először a bronzkorban lép fel tömegesebben.⁸⁵ Így például Tószegen mindjárt a telep legalsó rétegeiben (a bronzkor legeleje) igen gyakori; utána azonban arányszáma csökken.⁸⁶ Ez a csökkenés általában minden hazai bronzkori telepünkön megfigyelhető.⁸⁷ Okául valószínűleg az egyre inkább nedvessé váló klíma és az ennek következtében fellépő elmcasarasodás hozható fel, amely például a tószegi bronzkori lovak külső alakjának, így csontozatának megváltozásához is vezetett.⁸⁸

A tiszalúci telep lovai a tószegi könnyebb lótipusnak felelnek meg.

Méretetek:

	<i>Radius</i>	
	Distalis epiphysis szélessége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	75	44
I/vegyes	74	44

<i>Metatarsus</i>							
		Distalis epiphysis szélessége		Diaphysis legkisebb mélysége		Distalis epiphysis mélysége	
I/vegyes		52,5		27		37	
II/8		51		27,5		38,5	
<i>Os phalangis II.</i>							
I/vegyes	40	53	47,5	51	32	25	29
II/	38,5	53,5	44	47	32	22	26

Sertés — *Sus scrofa dom. L.*

A házisertés 253 darabos előfordulásával gyakoriságában a szarvasmarha és a juh-kecske után következik a tiszalúci telep anyagában.

Manapság egyre inkább az a felfogás válik uralkodóvá, hogy egész Közép- és Nyugat-Európa őskori sertésállománya — már csak a domesztikációhoz alapanyagul szolgáló vaddisznóállomány egységes volta miatt is — egységesnek mondható, s amennyiben eltérések vannak az egyes területek őskori házisertésállományában, úgy azok annak tudhatók be, hogy az egyes vizsgált állományok a háziasítás különböző fokain állnak. Ez így nagyjából helytálló is; lehetséges azonban, hogy a lényegében csak testnagyságukban különböző vaddisznófajták háziasítása az az ok, mely az egyes területek őskori házisertései közti nagyságkülönbségeket okozza. Erre mutat az a tény, hogy például a tiszalúci telep házisertései testnagyságra valamennyi európai őskori lelőhely sertéseit túlhaladják, kitűnően megegyeznek azonban a Kárpát-medencéből származó hasonló korú, Tószegről és Dvory nad Zitavouról származó házisertésekkel. Így például a humerus distalis epiphysének szélességét illetően valamennyi, főként nyugatra eső lelőhely sertéseinek átlaga 40 mm alatt van,⁸⁹ addig Dvory nad Zitavou sertéséinél ez a méret átlagban 41,2,⁹⁰ a tiszalúciaké pedig 42,5; a tibiaméreteknél viszont a tószegi sertésekkel mutatnak a tiszalúciak ilyen megegyezést. Már korábban rámutattunk arra, hogy a vad- és házisertések közt az őskorban gyakoriak lehettek a keresztezések, amire az őskori telepeinken gyakorta előforduló átmeneti formák mutatnak,⁹¹ ez azonban kizárólagosan nem lehet a Kárpát-medence őskori sertései nagytestű voltának oka, mivel ilyen keresztezések más területeken éppígy előfordulhattak, hanem az, hogy az e területen élt és máig élő, a nyugateurópainál nagyobbtestű vaddisznóalfaj (*Sus scrofa attilae*) háziasítása révén jöttek létre az itteni nagyobbtestű házisertések. Ez egyelőre még feltevés, melyet még további vizsgálatoknak kell megerősíteniük.

Méreték:

Scapula

	Collum scapulae legkisebb szélessége	Facies articularis szélessége
V/11	25,5	28

Humerus

	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	17	42	27	41
II/8	18	44	27	—
V/2	—	43	—	42,5
V/4	—	44	28	43
V/4	—	40	23,5	37
V/4	—	39,5	24	39,5
V/6	19	49	31	44,5

Radius

	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége
I/vegyes	33	—	25	—
I/vegyes	35	—	26	—
II/8	kb. 32	19	23,5	13
III/3	30	20	24,5	13
V/4	32	19,5	26	12,5
V/6	36	20,5	28	13
V/7	32,5	18	25	12,5

Tibia

	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	34	—	28
IV/3	22	32,5	17	28
IV/7	—	31	—	26,5
V/5	20	—	15	—
V/5	—	31,5	—	27,5
V/5	—	32	—	26
V/7	—	32	—	30
V/8	—	33,5	—	32

Astragalus

	Legnagyobb hossza	Legnagyobb szélessége	Legnagyobb mélysége
I/vegyes	43	27	25
I/vegyes	43	—	25

Os phalangis I.

V/2	41	19	15	17,5	21	10,5	12,5
V/7	48	23	18	20	24	13	13,5

Juh — Ovis aries L. és kecske — Capra hircus L.

A juhot és kecskét együtt tárgyaljuk, csontjaik elkülönítésének nehézsége miatt.⁹² E két faj csontjai a szarvasmarháéi után a leggyakoribb háziállat-csoportot képviselik. Kettejük közül a juh fordul elő nagyobb számmal, ami minden európai őskori telepre jellemző.

A tiszalúci telep juhái kistermetű állatok, nagy, háromélű, kifelé csavarodó (homonym) szarvcsapokkal. A szarvcsapok lefutásukra és keresztmetszetükre

nézve a rézjuhéra (*Ovis aries studeri*) emlékeztetnek (anélkül, hogy ezzel típusbeli hovatartozásukat kívánnánk jelölni). Az egyik szarvcsap különösen nagy, az egyik legnagyobb, melyet az irodalom az európai őskori anyagból említ. Ezenkívül előfordul egy egészen csökevényes szarvcsap is.

Méretek:

<i>Szarvcsap</i>				
	Hossza	Legnagyobb átmérő	Legkisebb átmérő	Körmérete
I/vegyes	—	45,5	36	139
II/5	143	45,5	—	—
IV/7	—	56	51	180

Metacarpus

	Distalis epiphysis szélessége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	24,5	16
V/9	25,5	17,5

Metatarsus

	Hossza	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
V/5	148	24	12,5	26	—	11	18

Kecskeből a kevés végtagsonton — melyek mind töredékesek — kívül egy aegagrus-formájú (szablya-alakú) és egy prisca-formájú szarvcsaprézlet került elő. Utóbbi fiatal állatból származik, növekedése még nem fejeződött be, azonban így is feltűnik óriási méreteivel. Legnagyobb átmérője 52, legkisebb átmérője 30, körmérete pedig 130 mm. E méretei révén az egyik legnagyobb őskori kecske szarvcsap, melyet az irodalom említ. Erősebbeket csak galíciai⁹³ és csehországi⁹⁴ őskori lelőhelyekről ismerünk. Hasonló erős szarvcsapokkal bíró kecskekoponyarészletet hazánkból Szentendre-Téglagyár La Tène-lelőhelyről írtunk le.

Szarvasmarha — Bos taurus L.

A szarvasmarha a telep leggyakoribb háziállata. A szarvasmarha uralkodó szerepe a háziállatok között egyetlen kivétellel (Budapest, Andor utca, badeni kultúra) Magyarország minden őskori telepére jellemző.⁹⁵ Mint már korábban rámutattunk,⁹⁶ ennek legfőbb okát hármas hasznosításában (tej-, hús- és erőtermelő) látjuk (a szarvasmarha az egyetlen igazi hármas hasznosítású a hazai háziállatok között), de nagy szerepet játszanak uralkodó voltában hazánk területének földrajzi és klimatikus viszonyai, miután az Alföld, mint nagyobb síkság, igen kedvező terep a szarvasmarhatenyésztés számára. Mindezekon kívül nem kevésbé lényeges az a tény is, hogy a szarvasmarha vad őse, az őstulok hazánk területén igen elterjedt volt, helyi házasítása kétségtelenül kimutatható, s az őstulok domesztikációjával az őskorban a szarvasmarhaállomány rendkívül gyorsan volt növelhető.⁹⁷ (Ez utóbbi lehetőség a sertés esetében is fennállt, ez

az állat azonban e korszakban sohasem vált uralkodó háziállatfajjá, mivel az első két követelménynek nem felelt meg.)

A szarvasmarha származása körül évtizedek óta folyó ádáz vita pillanatnyilag csendesedőben van. A szerzők javarésze megegyezik abban, hogy a szarvasmarhának egyetlen vad őse van, éspedig az őstulok. Természetes azonban, hogy a két nagy szarvasmarhacsoport — a primigenius és a brachyceros — közti feltűnő koponyaalkati különbségek, melyek a neolithikum legelején is észlelhető, a szerzők egy részét a monophiletikus eredettel kapcsolatban szkeptikussá tették.⁹⁸ Ezekkel a szerzőkkel, akik a tipikus *Bos primigenius* mellett egy rövidszarvú szarvasmarha-őst is feltételeztek, szemben áll az, hogy eddig egyetlen feltételezett rövidszarvú őstulok létezését nem sikerült hitelesen bebizonyítani.⁹⁹ Valószínű, hogy Herre jár e kérdésben legközelebb az igazsághoz, mikor azt mondja, hogy az őstulok nagy variabilitása a különböző házimarhafajták kialakulása szempontjából nagyon figyelemreméltó lehet.¹⁰⁰

A domesztikációval a szarvasmarhák testnagysága vad őseikéhez képest erősen csökken. Nobis német őskori anyagon végzett vizsgálatai alapján a neolithikus marhák marmagasságát 1250 (teheneknél és bikáknál), illetve 1360 (ökrök-nél) mm-re teszi, ezek a marhák tehát középtermetűek voltak.¹⁰¹ Szerinte a szarvasmarhák marmagassága a további időszakok folytán egyre csökkent, úgy, hogy az i. e. 500—i. u. 400 közti időszak marháinak átlagos marmagassága már csak 1100 mm körül volt, s az ökrök legfeljebb az 1350-es marmagasságot érték el.¹⁰² Nagyobbtestű marhák csak a római korban léptek fel.¹⁰³ (Amschler szerint is Ausztriába a rómaiak vitték be az első nagytestű, primigenius-típusú házimarhákat.¹⁰⁴) Lényegében Nobiséhez hasonló véleménnyel van e kérdéstről Boessneck¹⁰⁵ és Schneider¹⁰⁶ is, utóbbi azonban Kellerrrel¹⁰⁷ és Kuhnval¹⁰⁸ egyetértésben már a La Tène-kor végéről is kimutat nagyobbtestű marhákat.

A tiszalúci telepről kis- és közép nagytestű szarvasmarhák kerültek elő. Szarvcsapjaikból három formát mutathatunk ki: egyik hosszú, hajlott, vastag; másik középhosszú, középvastag; harmadik rövid, vékony. Sajnos, az anyag kiszámú volta miatt nem tudjuk eldönteni: vajon itt különböző fajtaokról, vagy egyetlen, nagy variációval bíró fajtaról van-e szó. Végcsontméreteiket illetően is kis- vagy középnagytestűek, köztük sem törpemarhák, sem pedig a különösen Trójából jól ismert nagytestű marhák¹⁰⁹ nem fordulnak elő.

Méretek:

Szarvcsap	Legnagyobb átmérője	Legkisebb átmérője	Körmérete
I/vegyes	88	61	243
I/vegyes	58	47	172

Epistropheus

	Test hossza	Iv hossza	Dens hossza	Cranialis izületi felület szélessége	Dens szélessége	Caudalis izületi felület szélessége	Cranialis izületi felület magassága	Caudalis izületi felület magassága
I/vegyes	121	58	24	93	43	47	54	45
III/4	—	—	20	82	40	—	45	—
V/4	—	53	18	88	42	—	53	—
V/7	—	47,5	21	85	41	—	47	—

Scapula

	Collum scapulae legkisebb szélessége	Angulus szélessége	Facies mélysége
III/3	—	69	46
III/3	—	65	48
V/8	50	65	48

Humerus

	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége
I/vegyes	79	75
III/2	69	68
V/11	kb. 70	70

Radius

	Hossza	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	93	—	—	47	—	—
I/vegyes	—	79	—	—	42	—	—
I/vegyes	—	—	—	78	—	—	53
I/vegyes	—	—	—	71	—	—	43,5
II/4	—	—	—	70	—	—	45
II/4	—	—	—	70	—	—	41
IV/2	—	—	—	70	—	—	42
IV/8	—	76	—	—	39	—	—
IV/8	—	—	—	64	—	—	40
V/5	kb. 285	75	37	68	38	20,5	42
V/8	—	—	—	82	—	—	54
V/11	—	—	—	75	—	—	48

Metacarpus

	Hossza	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	63	33	—	41	—	—
I/vegyes	—	55	—	—	36	—	—
I/vegyes	—	—	—	55,5	—	20	—
II/5	—	—	—	74	—	25	kb. 37
III/4	kb. 190	—	29	56	—	20	—
IV/3	—	—	—	70,5	—	22,5	36
IV/8	—	—	—	76	—	25	36,5
V/3	—	—	—	55	—	20,5	30
V/5	—	60	35	—	38	—	—
V/6	kb. 195	—	—	—	—	—	—
V/6	—	—	—	56	—	22	30,5
V/8	—	—	—	56	—	22	30,5

Tibia

	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	—	64	—	—	47
I/vegyes	—	—	59	—	—	43
I/vegyes	—	—	58	—	—	43
I/A	—	—	51	—	—	40
II/4	—	35	58	—	24	43
II/8	—	—	59	—	—	43
III/3	—	—	61	—	—	42,5
IV/7	—	—	55	—	—	41
IV/10	—	—	60	—	—	46
IV/10	80	—	—	83	—	—
V/4	—	—	55	—	—	41
V/5	—	—	55,5	—	—	42

Astragalus

	Legnagyobb hossza	Legnagyobb szélessége	Legnagyobb mélysége
III/3	63	43	36
IV/2	61	42	34
IV/4	60	43	36
V/4	68	—	38
V/5	67	49	38
V/7	61	46	37
V/8	71	49	44

Calcaneus

	Legnagyobb hossza	Legnagyobb szélessége	Legnagyobb mélysége
I/vegyes	138	51	50
I/vegyes	—	46	54
IV/11	128	43	45
V/5	109	35	41
V/8	115	35	42

Metatarsus

	Hossza	Proximalis epiphysis szélessége	Diaphysis legkisebb szélessége	Distalis epiphysis szélessége	Proximalis epiphysis mélysége	Diaphysis legkisebb mélysége	Distalis epiphysis mélysége
I/vegyes	—	52	—	—	52	—	—
I/vegyes	—	44	—	—	43	—	—
II/7	—	—	—	50	—	—	kb. 30
III/2	—	—	—	49	—	24	30
IV/5	—	—	—	63	—	26	34
V/3	—	—	—	57	—	26	32
V/5	196	48	26	50	47	21,4	28

Os phalangis I.

I/vegyes	61,5	33	28	32	39,5	20,5	23,5
I/vegyes	59,5	35	30	31	40,5	21	—
I/vegyes	52,5	30,5	27	30,5	34	19	21
II/6	52,5	28	23	26	32	16	20
II/7	51,5	31	26	28	33,5	19	22
III/6	57	36	31,5	33	40	23	28
V/3	57	29	24	28	36	19	22
V/4	51	28	25	27,5	33	18	20
V/4	52	26,5	24	27	32	18	20,5
V/5	59	33	28	32	40	21	24
V/6	54	30	27	27	34	18,5	23
V/7	54	28	25	29,5	33	19	20,5
V/7	50	29	25	26,5	34	19	22,5
V/10	51	27,5	22	25	31	17,5	—

Os phalangis II.

I/vegyes	39,5	32,5	26	28	34	24	30
I/vegyes	37	29	23,5	24,5	32	21	29
I/vegyes	34	32,5	26,5	27	34	24	32,5
I/vegyes	37	31,5	25	27	34	23	31
I/vegyes	41	33	25	—	35	24	29
I/vegyes	34	31	25,5	—	33	26	—
I/vegyes	37,5	29	23	—	31	22	—
II/8	39	35	27,5	31	39	25,5	33,5
III/3	39	34,5	28	31	—	26	34,5
IV/11	37	31	24,5	27	34	24	31,5
V/5	38	37	29	32,5	40	30	38,5
V/5	45	34	26	—	37	25	—
V/6	32,5	27,5	23,5	24,5	—	24	28,5
V/8	31,5	37,5	21	22,5	29,5	23	30
V/10	38	31	24,5	27	33,5	23,5	30

Os phalangis III.

II/6	82	—	—
IV/5	57	24	23
IV/7	70	28	33
V/4	75	28,5	34
V/5	56	27	30

*

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a tiszalúc-dankadombi bronzkori telepről előkerült 1311 darab állatcsont 20 faj 581 egyedéből származik. A 20 fajból 6 házi-, 14 pedig vadállat. A házi- és vadállatok számaránya 84,13:15,87 (darabszám alapján), illetve 78,82:21,18 (egyedszám alapján).

Az előforduló vadállatok közül a halak, a farkas, a hiúz és a szarvasok nagytestűek (különösen nagytestű állatból származik az egyetlen hiúzcsont: az egyik legerősebb hiúz, melyet az irodalomból ismerünk), a róka és a medve kistermetű, míg a vadmacska, vaddisznó és az őstulok közepes testnagyságú egyedekkel képviselt a faunában.

A háziállatok közül az eb egy kis- és egy középnyagytetű fajtával(?) képviselt. A ló kistermetű, keleti típus, mely a tószegi könnyebb, tehát a nedves klíma hatására még meg nem változott típusnak felel meg. A sertések Közép- és Nyugat-Európa e korból ismert sertéseinél nagyobbak, amit minden valószínűség szerint helyi vad őseiknek köszönhetnek. A juh kistermetű, a rézjuhéra emlékeztető szarvcsapokkal, azonban egy igen csökevényes szarvcsappal bíró egyed is előfordul. A kecske szintén kistestű. Az egyik kecskeszarvcsap rendkívül vaskos; az egyik legerősebb az irodalomban. A szarvasmarhák meglehetősen egységesek, kis- vagy középnyagytetűek; szarvcsapjaik közt azonban három eltérő típust is találhatunk.

A fauna egészére jellemző az, hogy jól beleillik összetételére nézve a magyarországi bronzkori telepfaunák sorába, s azok közül is különösen a tápiószéletűzkövesivel egyezik meg, mely a bronzkor azonos, hatvani kultúrájából való. Ezzel egy ponton sikerült megerősíteni a magyarországi őskori korszakok és kultúrák faunatípusairól kialakított elméletünket.¹¹⁰

BÖKÖNYI SÁNDOR

DIE WIRBELTIERFAUNA DER BRONZEZEITLICHEN SIEDLUNG VON TISZALÚC-DANKADOMB

Im Jahre 1957 leitete N. Kalicz eine Notgrabung in der Siedlung von Tiszalúc-Dankadomb, wobei es ihm gelang, einen Teil zu erforschen. Nach den archäologischen Funden datiert der Ausgräber die Siedlung in die Hatvaner Kultur (B II). Es kamen insgesamt 1311 Tierknochen von zwanzig Arten zum Vorschein (sechs Haus- und vierzehn Wildtierarten). Das Prozentverhältnis zwischen den Haus- und Wildtieren beträgt 84,13:15,87 % (Knochenzahl) bzw. 78,82:21,18 % (Individuenzahl).

Die Fauna der Siedlung passt nach der prozentmässigen Zusammensetzung in die Reihe der Faunen der bronzezeitlichen Siedlungen Ungarns. Ihre charakteristischen Züge sind folgende: 1. Das Auftreten des Hauspferdes (im Neolithikum kommt nämlich das Hauspferd in Ungarn noch nicht vor). 2. Das häufigere Vorkommen der Schaf-Ziege-Gruppe dem Schwein gegenüber (im Neolithikum ist das Schwein häufiger mit Ausnahme der Fundorte der Zselizer Gruppe der Linearkeramik). Gegen Ende der Bronzezeit nimmt die Prozentzahl der Schaf-Ziege-Gruppe ab, die des Schweines steigt, doch bleibt die Zahl der Individuen von ersteren noch immer höher als in irgend einer Siedlung des Neolithikums. 3. Die grössere Häufigkeit des Edelhirsches dem Ur gegenüber (im Neolithikum war auch dies umgekehrt). 4. Das starke Zurücktreten der Anzahl der gejagten Tiere dem Neolithikum und der Kupferzeit gegenüber (wieder mit Ausnahme der schon erwähnten Zselizer Gruppe). Das Verhältnis der Haus- und Wildtiere der Fauna von Tiszalúc, weiter das Verhältnis der einzelnen Individuen der Fauna entspricht am besten der der Siedlung von Tápiószele-Tűzköves, ebenfalls eine Siedlung der Hatvaner Kultur (siehe Abb. 1). Ein grundlegender Unterschied zwischen den Faunalisten der beiden Siedlungen besteht nur darin, dass in Tiszalúc das Schwein, in Tápiószele hingegen das Pferd und Schaf-Ziege häufiger sind. Von den von Tápiószele-Tűzköves bekannten Arten kommen in Tiszalúc zwei Vogelarten nicht vor, dagegen sind in Tiszalúc Knochen dreier Fisch-

arten, des Bibers, des Luchses und des braunen Bäres zum Vorschein gekommen, die wiederum in Tápiószéle-Túzköves fehlen. Alle diese sind aber Wildtiere, die in der Faunazusammensetzung eine untergeordnete Rolle spielen.

Von den hier entdeckten Wildtierknochen sind die zwei Fischarten, der Wolf, der Luchs und der Hirsch mit grossen Individuen vertreten (ein besonders grosses Tier mag der Luchs gewesen sein, dessen Knochen hier entdeckt wurde: vielleicht das grösste Individuum, das bis jetzt aus der Literatur bekannt ist und seine Grösse nähert sich am meisten der des Panthers). Dagegen sind der Fuchs und der braune Bär durch kleine Individuen vertreten, die Wildkatze, das Wildschwein und der Ur durch Individuen mittlerer Körpergrösse.

Von den Haustieren wird der Hund in der Fauna der Siedlung durch eine Rasse von kleiner und einer anderen von mittlerer (?) Körpergrösse dargestellt. Das Pferd ist kleinwüchsig, gehört zum östlichen Typus, der von den beiden in Tószeg vorkommenden Rassen dem grazileren, also auf Einfluss des nassen Klimas noch nicht angepassten östlichen Typus entspricht. Die Schweine sind grösser als die von Mittel- und Westeuropa bekannten derselben Zeit, was wahrscheinlich mit den lokalen wilden Ahnen zusammenhängt, da auch heute noch das Wildschwein in Ungarn grösser ist als die in Mittel- und Westeuropa lebenden Arten. Das Schaf ist kleinwüchsig und hat Hornzapfen, die an die des Kupferschafes erinnern, doch ist auch ein Individuum mit rudimentären Hornzapfen zum Vorschein gekommen. Die Ziege ist ebenfalls kleinwüchsig. Der eine Hornzapfen, der in der Siedlung gefunden wurde, ist sehr stark: einer der grössten, der in der Literatur beschrieben ist. Stärker sind nur jene der urzeitlichen Fundorte Galiziens, Böhmens und des Latène-zeitlichen ungarischen Fundortes von Szentendre-Ziegelei. Die Rinder sind ziemlich einheitlich, klein- oder mittelwüchsig; es wurden drei Hornzapfen verschiedener Form entdeckt: ein langer, gebogener, dicker, ein mittellanger, mitteldicker und ein dritter kurzer und dünner.

S. BÖKÖNYI

J E G Y Z E T E K

1. Kalicz N. szóbeli közlése.
2. Bökönyi S.: A magyarországi korai alluvium gerinces faunája. Acta Arch. Hung. Sajtó alatt. — Zur Geschichte der Haustiere und der Fauna der ungarischen Urzeit. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiologie. Sajtó alatt.
3. A halcsontokat Váásárhelyi I. határozta meg. Ezúton fejezem ki érte hálás köszönetemet.
4. Bökönyi S.: A lebői 1956-os ásatás gerinces faunája. (Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen von Lebő im Jahre 1956.) Móra F. Múzeum Évk. 1957. p. 65.
5. S. Bökönyi: Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Tószeg vom Jahre 1948. Acta Arch. Hung. 2 (1952) p. 84, 89.
6. Az adatok őskori összefoglaló dolgozatunkból (a továbbiakban: „Gerinces fauna”) valók.
7. R. Vogel: Vor- und frühgeschichtliche Tierreste aus dem Federseemoor. Monatsschr. Württbg. 1929. p. 456.
8. A. Nehring: Die Fauna eines masurischen Pfahlbaues. Naturwiss. Wochenschr. III. (1888) p. 10.
9. M. Degerböl: Subfossile Fisk fra Kvartaertiden i Danmark. (On subfossil fishes from the Quaternary in Denmark.) Vidensk. Meddelels. fra Dansk naturhist. Foren. 108 (1944—45) p. 111.
10. I. G. Pipublicsko: Materiali do vivcsennia minulih faun URSzR. II. Kiev, 1956. p. 14, 26, 36, 44, 51, 71, 73, 145.

11. Hankó B.: Magyarország halainak eredete és elterjedése. Közl. a debr. Tisza I. tud. egy. állatt. int.-éből. 10. Debrecen, 1931. p. 30.
12. K. Hescheler—E. Kuhn: Die Tierwelt der praehistorischen Siedlungen der Schweiz. O. Tschumi: Urgeschichte der Schweiz. Frauenfeld, 1949. I. p. 284.
13. R. Vogel: id. m. p. 456.
14. A. Nehring: id. m. p. 10.
15. A. Riedel: La fauna olocenica delle torbiere dei Colli Berici, Bull. d. Soc. Adr. di Sci. Nat. Trieste. XLIV. (1948) p. 35.
16. W. Herre: Tierreste aus steinzeitlichen Fundstellen des Satrupholmer Moores in Schleswig-Holstein. Schr. d. Naturwiss. Ver. f. Schlesw.-Holst. XXIV. (1949) p. 54.
17. M. Degerböl: id. m. p. 155.
18. E. Lubicz—Niezabitowski: Szczatki zwierzecze z osady neolitycznej w Rzucewie na polskiem wybrzezu Baltyku. (Les débris d'animaux de la station néolithique de Rzucewo [côte polonaise de la Mer Baltique].) Przegląd Arch. IV. (1928—32) p. 80.
19. I. G. Pidoplicsko: id. m.
20. Hankó B.: id. m. p. 30.
21. Bökönyi S.: Lebő. p. 65.
22. K. Hescheler—E. Kuhn: id. m. p. 277.
23. Th. Josien: La fauna de la station de Saint-Romain. Bull. de la Soc. Préhist. Franc. LII. (1955) p. 178.
24. A. Nehring: id. m. p. 10.
25. O. v. Linstow: Die Verbreitung des Bibers im Quartär. Eine Literaturstudie. Abh. u. Ber. d. Mus. f. Natur- u. Heimatk. in Magdeburg. I. (1908) p. 213—387.
26. J. Lüttschwager: Vorgeschichtliche Säugetierwelt in Schleswig-Holstein. Säugetier. W. Herre: id. m. p. 54.
27. W. Herre: id. m. p. 54.
28. J. Boessneck: Tierknochen aus spätneolithischen Siedlungen Bayerns. Studien an vor- und frühgeschichtlichen Tierresten Bayerns. I. München, 1956. p. 19.
29. L. Franz: Tierreste der Pfahlbauten am Mondsee. Mat. z. Urgesch. Öst. 3. (1927) p. 86.
30. A. Riedel: Resti di animali olocenici delle torbiere di Brunndorf (Lubiana). Atti It. Venet. Sci., Lett. Arti. 106. (1948) p. 190.
31. F. Malavolti: Resti di castoro belle stazioni eneolitiche ed enee del Modenese. Atti Soc. Nat. e Matem. di Modena. 76. (1945) p. 68—71.
32. B. Martinis: Resti di castoro (Castor fiber L.) nei terreni torbosi presso Pernumia (Padova). Riv. Ital. di Paleont. 54. (1948) p. 29—35.
33. A. Riedel: Colli Berici. p. 11.
34. D. A. Hoijer: Protohistoric mammals from the Linderbeek, province of Overijssel, the Netherlands. Koninklijke Nederl. Akad. van Wetensch. L. (1947) p. 194.
35. Radvánszky B.: Gróf Thurzó Szaniszló lakomái 1603-ban. Századok. XXVII. (1903) p. 201, 208. — V. I. Calkin: Mlekopitajuscšie drevnej Latvij. (The mammals of ancient Latvia.) Bull. Moszkovszk. Oszseszt. Iszp. Prirod. Otd. Biol. LXIII. (1958) p. 13.
36. Tompa F.: Bronzkori lakótelep Hatvanban. Arch. Ért. XLVIII. (1935) p. 32.
37. S. Bökönyi: Tószeg. p.
38. K. Hescheler—E. Kuhn: id. m. p. 277.
39. R. Vogel: id. m. p. 458. — Die alluvialen Säugetiere Württembergs. Jahresh. d. Ver. f. Vaterl. Naturk. in Württbg. 96. (1940) p. 103.
40. E. Lubicz—Niezabitowski: id. m. p. 166.
41. I. G. Pidoplicsko: id. m. p. 77, 149.
42. Jánossy D. közlése.
43. J. Boessneck: Zur Entwicklung vor- und frühgeschichtlicher Haus- und Wildtiere Bayerns. Stud. an vor- u. frühgesch. Tier. Bay. II. 1958. p. 50.
44. L. Rüttimeyer: Die Fauna der Pfahlbauten der Schweiz.
45. A. Pira: Studien zur Geschichte der Schweinerassen, insbesondere derjenigen Schwedens. Zool. Jahrb. Suppl. 10. (1909) p. 274.
46. W. Herre: Betrachtungen über vorgeschichtlichen Wildschweine Mitteleuropas. Verh. d. Deutsch. Zool. in Kiel. 1948. p. 326.
47. A. Pira: id. m. p. 281.
48. H. Kelm: Zur Systematik der Wildschweine. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungs-

49. W. Herre: id. m. p. 332.
50. H.-B. Oloff: Zur Biologie und Ökologie des Wildschweines. Beitr. z. Tierkde. u. Tierzucht. 2. (1951) p. 58.
51. H. Kelm: id. m. p. 365. skk.
52. J. Boessneck: Zur Grösse des mitteleuropäischen Rehes (*Capreolus capreolus* L.) in alluvial-vorgeschichtlicher und früher historischer Zeit. Zeitschr. f. Säugetierkde. 21. (1956) p. 121.
53. H. Requate: Die Jagdtiere in den Nahrungsresten einiger frühgeschichtlichen Siedlungen in Schleswig-Holstein. Schr. Naturw. Ver. f. Schl. Holst. 1946. p. 37.
54. A. Riedel: Colli Berici. p. 16. — J. Boessneck: id. m.
55. K. Hescheler: Beiträge zur Kenntnis der Pfahlbautenfauna des Neolithikums. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. Zürich. 65. (1920) p. 296.
56. H. Thalheimer: Die Wirbeltierreste aus dem neolithischen Pfahlbau Greng. Inaug.-Diss. Bern, 1945. p. 62.
57. J. Boessneck: Vor- und frühgeschichtliche Haus- und Wildtiere. p. 47.
58. R. Camillo: Paleontologia delle palafitte del Lago di Ledro. Mem. d. Mus. di Stor. Nat. di Venezia Trid. 1. (1931) p. 74.
59. S. Bökönyi: Tószeg. p.
60. J. Boessneck: id. m. p.
61. Bökönyi S.: Gerinces fauna.
62. Szalay B.: A magyar őstulok. Kéziratban. Évsz. nélk. p. 58.
63. A. Nehring: Über das Skelett eines weiblichen *Bos primigenius*. Sitz.-Ber. d. Ges. Naturf. Freunde z. Berlin. 1888. p. 54—62. — Über Riesen und Zwerge des *Bos primigenius*. Ibid. 1889. p. 5—7.
64. A. Nehring: id. m. p. 5, 6.
65. A. Nehring: Das Horn eines *Bos primigenius*. Sitz.-Ber. d. Ges. Naturf. Freunde z. Berlin. 1900. p. 1—10.
66. Östulokszarvak, azokból készült tárgyak igen ritkák, mindössze néhány európai gyűjteményben találhatók. L.: S. Bökönyi: Trinkbecher aus Urhörnern in Ungarn. Säugetierkudl. Mitt. IV. (1956) p. 145—150.
67. R. Mertens: Der Ur, *Bos primigenius* Boj. Abh. u. Ber. d. Mus. Magdeburg, 1906. p. 44—119.
68. M. Auerbach: Auerochs und Wisent in Deutschland. Verh. Naturw. Ver. Karlsruhe. 20. (1907) p. 3—32.
69. B. Szalay: Lukas Davids Ure. Deutsch. Jäger-Zeitg. LXVII. (1916) p. 810—812. — War der Ur ein Wildrind? Arch. f. Gesch. d. Naturw. u. Techn. VIII. (1917) p. 106—123. — Die Farbe des Ures. Zool. Gart. NF III. (1930) p. 255—263. — Polyphyletische Rinderabstammung. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiol. XIX. (1930) p. 165—232. — A magyar őstulok.
70. W. Herre: Zur Abstammung und Entwicklung der Haustiere. I. Über das bisher älteste primigene Hausrind Nordeuropas. Verh. d. Deutsch. Zool. in Kiel 1948. p. — Wie sah der Auerochse aus? Kosmos. 49. (1953) p.
71. U. Lehmann: Der Ur im Diluvium Deutschlands und seine Verbreitung. Neu. Jahrb. f. Mineral., Geol. u. Paläont. 90. (1949) p. 163—266. — Der Ur und seine Vorgeschichte. Kosmos. 47. (1951) p. 74—78.
72. H. v. Lengerken: Der Ur und seine Beziehungen zum Menschen. Die Neue Brehm-Bücherei. 105. (1953). — Ur, Hausrind und Mensch. Wiss. Abh. 14. (1955) Berlin, 1955.
73. H. Requate: Zur Naturgeschichte des Ures (*Bos primigenius* Bojanus 1827), nach Schädel- und Skelettfunden in Schleswig-Holstein. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiol. 70. (1957) p. 297—338.
74. J. Boessneck: Funde des Ures, *Bos primigenius* Bojanus, 1827, aus alluvialen Schichten Bayerns. Säugetierkudl. Mitt. V. (1957) p. 55—69.
75. K. Hescheler—J. Rüeger: Dis Reste der Haustiere aus den neolithischen Pfahlbau-dörfern Egolzwil 2 und Seematte-Gelfingen. Vierteljahresschr. d. Naturf. Ges. Zürich. 87. (1942) p. 481.
76. Boessneck: id. m. p. 61.
77. K. Hescheler—J. Rüeger: id. m. p. 482.
78. J. Boessneck: id. h.
79. K. Hescheler—J. Rüeger: id. m. p. 458.

80. J. Boessneck: id. h.
81. S. Bökönyi: Tószeg. p. 100.
82. K. Hescheler—J. Rüeger: id. m. p. 458.
83. K. Hescheler—J. Rüeger: id. m. p. 483.
84. K. A. Reményi: Canidenreste aus den Ausgrabungen bei Tószeg. Acta Arch. Hung. 2. (1952) p. 115—124.
85. G. Hermes: Das gezähmte Pferd im neolithischen und frühbronzeitlichen Europa? Anthropos. 30. (1935) p. 813. — B. Lundholm: Abstammung und Domestikation des Hauspferdes. Zool. Bidr. fr. Uppsala. 27. (1949) p. 173.
86. S. Bökönyi: id. m. p. 106.
87. Bökönyi S.: Gerinces fauna.
88. S. Bökönyi: Tószeg. p. 83.
89. G. Opitz: Die Schweine des Latène-Oppidums Manching. Studien an vor- und frühgeschichtlichen Tierresten Bayerns. III. München, 1958. p. 33, 34.
90. C. Ambros: Zwieracie kosti z doby bronzovej z Dvorov nad Zitavou. (Tierknochen aus der Bronzezeit von Dvory nad Zitavou.) Slov. Arch. VI—1. (1958) p. 70.
91. Bökönyi S.: Lebő. p. 74.
92. A juh- és kecskeszontokat főként a Gromova (Oszteologiceseszkie otlicsia rodov Capra (kozly) i Ovis (barany). Trudy kom. po izucseniu csetvert. period. X. 1. (1953) által leírt elkülönítő jellemvonások alapján igyekeztünk szétválasztani. Ez főként a csontok töredékes állapota miatt — csak kevés esetben sikerült.
93. L. Adametz: Untersuchungen über Capra prisca, einer ausgestorbenen neuen Stammform unserer Hausziegen. Mitt. d. landw. Lehrkanz. d. k. k. Hochsch. f. Bodenkult. in. Wien. III. (1915) p. 16, 18. — Über neolithische Ziegen des östlichen Mitteleuropas. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiol. 12. (1928) p. 77.
94. Fr. Bilek: Zur Geschichte der ursprünglichen Ziegenrassen in Böhmen. Jahrb. f. Wiss. u. prakt. Tierzucht. XII. (1918) p. 19.
95. Bökönyi S.: Gerinces fauna.
96. S. Bökönyi: Eine Pleistozän-Eselsart im Neolithikum der ungarischen Tiefebene. Acta Arch. Hung. 4. (1954) p.
97. Bökönyi S.: Gerinces fauna.
98. B. Szalay: Polyphyletische Rinderabstammung. p. 175.
99. W. La Baume: Hat es ein wildlebendes Kurzhornrind gegeben? (Ein Beitrag zur Frage nach der Abstammung des Brachyceros-Hausrindes.) Ecl. geol. Helv. 40. (1947) p. 314.
100. W. Herre: Über das bisher älteste primigene Hausrind. p. 322.
101. G. Nobis: Ur- und frühgeschichtliche Rinder Nord- und Mitteldeutschlands. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtungsbiol. 63. (1954) p. 170.
102. G. Nobis: idd. m. p. 180.
103. G. Nobis: id. m. p. 181.
104. J. W. Amschler: Ur- und frühgeschichtliche Haustierfunde aus Österreich. Arch. Austr. 3. (1950) p.
105. J. Boessneck: Vor- und frühgeschichtliche Haus- und Wildtiere. p.
106. Fr. Schneider: Die Rinder des Latène-Oppidums Manching. Studien an vor- und frühgeschichtlichen Tierresten Bayerns. V. München, 1958. p. 18.
107. C. Keller: Über Haustierfunde von La Tène. Mitt. Thurg. Naturf. Ges. 20. (1913) p. 140—153.
108. E. Kuhn: Die Tierreste der La-Tène-Siedlung Bonaduz (Kt. Grbd.). Bündner Monatsbl. 1946. p. 163—176.
109. N. G. Gejvall: The fauna of the different settlements of Troy. I. Dogs, horses and cattle. Kézirat. Stockholm, 1946. Table VIII.
110. Bökönyi S.: Gerinces fauna.

BRONZKORI ÖNTÖTT KARDÍSZEK BORSODGESZTRŐL

A miskolci Herman Ottó Múzeum érdekes és hazánkban ritka kardíspárt őriz. Még 1906-ban kerültek ajándékként a Borsod megyei Gesztről a gyűjteménybe.¹

Mindkét karperec hosszú henger, helyesebben kissé befelé ívelt csónakakúp alakú cső. Méretük nem teljesen azonos. A nagyobbik (I. t. 2) 15 cm hosszú, alsó átmérője 8,7 cm, felső átmérője 7,2 cm. A kisebbik (I. t. 1) 14,4 cm magas, átmérői pedig 8,6 és 6,4 cm. Belsejük sima. Felületüket sűrű, határozottan kiemelkedő, szabályos, vízszintes bordázat díszíti.² Minden második (néha harmadik vagy ötödik) bordát függőleges bevagdosással hangsúlyoztak, ezzel enyhítve a felület egyhangúságát. A csövek két végén a bordák duzzadt peremmé alakítva zárják le a díszítést és az ékszert.

A csőkarpereceket lapos öntőmintába öntötték ki, majd az egyenes lemezt hengeralakban összehajtva, végeit összeforrasztották.

A borsodgeszti csőkarperecek legközelebbi, s egyben egyetlen hazai párhuzamát Nógrádmarcalról ismerjük.³ Méretük, alakjuk és díszítésük egyezése alapján feltehetően azonos műhelyben készültek. A marcalival együtt előkerült párja ugyancsak bordázott felületű csőkarperec, de lényegesen rövidebb, nyitott végű, szabályos henger.⁴

A geszti és marcali típusú bordázott csőkarperecek alakja, díszítése és készülési technikája idegen a középdunamedencei bronziparban. Annál gyakoribb viszont az aunjetitzi kultúra csehországi és kelet-németországi (leubingeni) csoportjaiban.

A zárt hengeralakú geszti típus ritkább. Legjobb párhuzamát a turskoi csőkarperec⁵ nyújtja, de szerkezetileg rokona egy velísi⁶ és badingeni⁷ példány is. Bővebben említhetjük ezzel szemben a marcali nyitott végű típus párhuzamait a fentebb említett egész területről.⁸ Találunk közöttük rövidebb, a második marcali példánynak megfelelő alakúakat és hosszabbakat, amelyek a gesztiekre hasonlítanak, csupán, mint említettem, nyitott végűek.

Nemcsak alakjuk, hanem díszítésük is tipikusan északi. Mindenekelőtt az ún. kŕtenovi típusú fokosokat kell említenem, amelyeken a nyél befogására hosszú, a karperecekhez hasonló, bordadíszes csőalakú tokot találunk.⁹ Gyakran találkozunk rövid török markolatán¹⁰ és az öntött bronz alabárdok nyelén¹¹ is hasonló bordadíszes csőalakú nyéllal, illetve fogóval. A felület bordadísztése és a bordák szabályos bevagdosással történt hangsúlyozása általános az északi kör öntött bronz gallérdíszein¹² is. Ezek a bronz gallérok lényegében azonos módon készültek, mint a geszti csőkarperecek, kiterített alakjuk is hasonló, de keske nyebb lemezük nagyobb ívű nyakdísz alakúra van összehajtva.

A fentiekből megállapíthatjuk, hogy a magyarországi csőkarperceek alakjának, díszítésének és készülési technikájának előzményeit és párhuzamait a csehországi, kelet-németországi és nyugat-lengyelországi bronzművességben találjuk meg. Közlelebből az Odera és Elba közötti területen kell készülési helyét keresnünk. Onnét jutott területünkre, nyilván az Odera mentén, majd a Kárpátokon át haladó kereskedelmi úton.

Hazánk északi területei és az Odera—Elba vidék között az őskor folyamán több ízben találkozunk kereskedelmi és népi érintkezés nyomaival. Nem meglepő tehát, hogy ezek a kapcsolatok a középső bronzkor időszakában újra megindultak. Legjelentősebb bizonyítékai a borsodgeszti és nógrádmarcali bordadíszes öntött csőkarperceek, a Hont mellett az Ipolyból előkerült kelet-német típusú bronz alabárd,¹³ végül az észak-német—dániai eredetű 2. számú apai tömörmarkolatú kard.¹⁴

Természetesen a hazai középső bronzkori bronzöntés termékei is eljutnak már ebben az időben is északra, hogy csak a legfontosabbat, a naumburgi¹⁵ kelebiai-cófalvi típusú nyélkarélyos bronzfokost említsem. Ezek a középső bronzkor folyamán kezdődő kapcsolatok a későbronzkorban és a korai vaskor elején nagy jelentőségűvé nőnek, különösen az ország északi részein.

A geszti és marcali csőkarperceek és a velük kereskedelmileg szorosan egybetartozó honti alabárd szórványos leletek, így hazai keltezésükre nincs alapunk. A rokon csőkarperceeket, továbbá a hengeres nyelű töröket és alabárdokat északon a Montelius I. periódusba, Csehországban a Reinecke-féle A/2 időszakba keltezik. Ez megfelel a mi Középső Bronzkor 2. időszakunknak.¹⁶

Nógrád és Borsod-Abaúj megyék területén ebben az időben váltja fel a hatvani kultúrát a füzesabonyi kultúra, így biztosan nem dönthető el, melyik nép állott kapcsolatban északkal, melyik asszonyai viselték a csőkarperceeket. A hatvani kultúra mellett szól az, hogy területén és leleteiben megtaláljuk a közép- és észak-európai régió Montelius I-Reinecke A periódusának jellemző nyakperceit, míg a füzesabonyiaknál már nem. Viszont a füzesabonyi telepeken és temetőikben is számos északi árut találunk, például borostyán gyöngyöket, kőtenovi típusú nyélcsöves fokosokat, igaz, a kultúra C.középső bronzkorvégi időszakában.

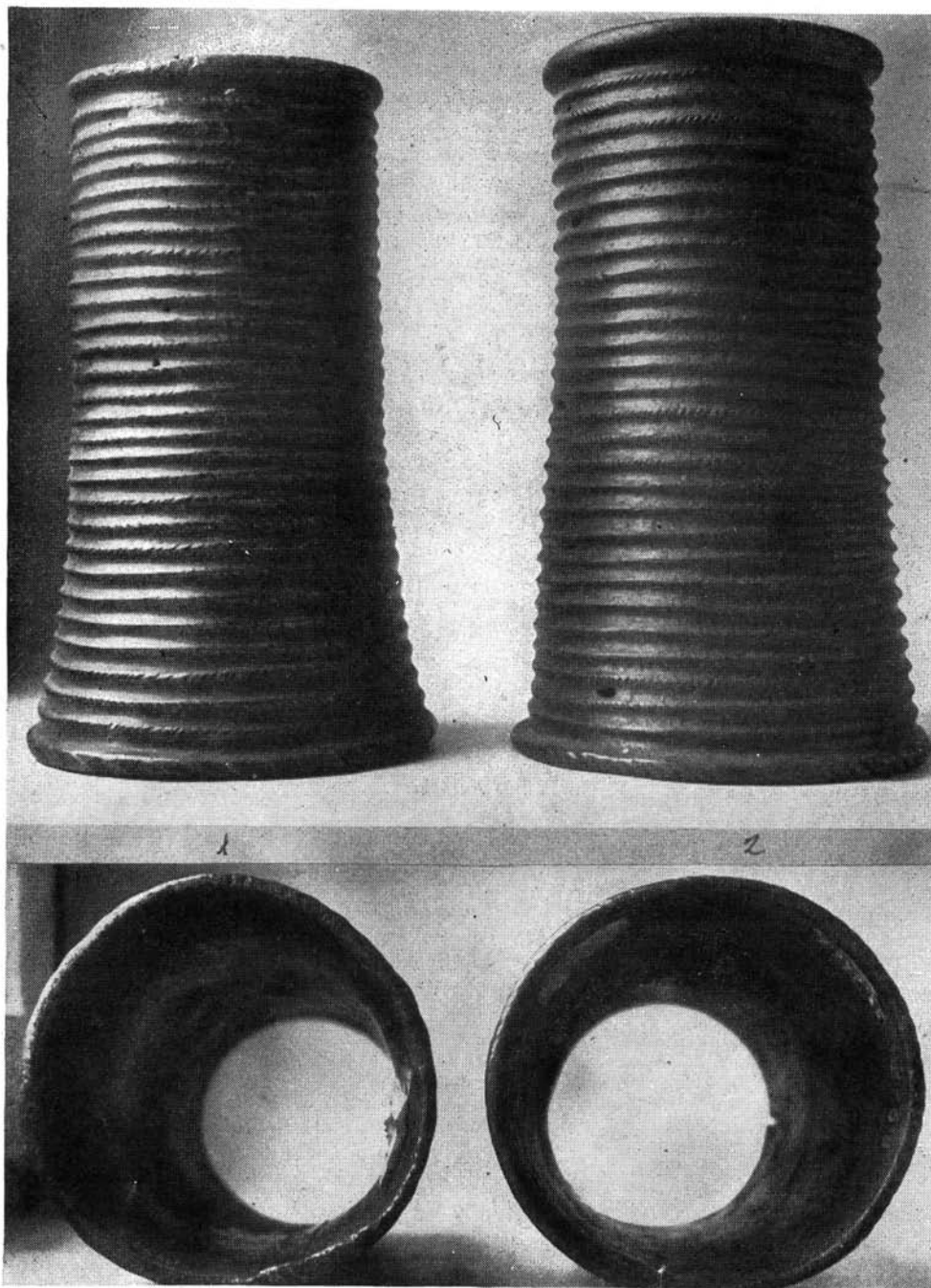
Összefoglalva: A borsodgeszti és nógrádmarcali csőkarperceek az északi és közép-európai kör korai-bronzkori bronzművességének készítményei. Területünkre, a mi időrendünk szerinti Középső Bronzkor közepe táján, kereskedelmi áruként kerültek az i. e. 1550—1450 közötti időben, valószínűleg a hatvani kultúra népéhez.

BÓNA ISTVÁN

BRONZEZEITLICHE GERIPPTER ARMSTULPEN AUS BORSODGESZT

Seit dem Jahre 1906 bewahrt das Museum von Miskolc zwei gerippte Armstulpen aus Borsodgeszt. Die einzige ungarische Analogie finden wir in Nógrádmargal mit einem kleineren, zylinderförmigen, offenen Röhrenarmring.

Den gerippten Armstulpen verwandte Prototypen fanden wir auf den Gebieten der Aunjetitzer Kultur in Böhmen, Ostdeutschland und Westpolen. Neben

diesen Armreifen war hier die Anfertigung von Dolch-, Axt- und Stabdolchgriffen aus gerippten Röhren etwas alltägliches. Schliesslich bieten sowohl in technischer Hinsicht, als auch die Ornamentik betreffend die gerippten bronzenen Halsberge des nördlichen Kreises, bei denen die Rippen ebenso wie bei den Armstulpen durch Einschnitte verziert werden, gute Parallelen.

Die Armringe von Geszt und Marcal wären demnach als nördliche Handelsware längs der Oder oder über die Karpathen nach Nordungarn gelangt, gemeinsam mit anderen Stücken des Oder—Elberaumes, um nur den Stabdolch mit dem Rohrschaft aus Hont zu erwähnen.

Im Norden ist diese Art von Schmuckgegenständen und Geräten auf Montelius I zu setzen, was im mittleren Donaauraum der Mittleren BZ 2 entspricht (1550—1450). In Nordungarn besteht um die Zeit dieser Handelsverbindungen aller Wahrscheinlichkeit nach noch die Spätphase der Hatvaner Kultur.

I. BÓNA

J E G Y Z E T E K

1. Jelenlegi leltári száma: 53,642,1—2.
2. A típus — mint azt már Montelius megállapította — a hasonló alakú drótból teker-cselt csőkarpercc alakjának és díszítésének öntött utánzata. A teker-cselt drótkar-perectől a bordázott csőkarpercehez vezető átmenetet jól szemlélteti a csehországi velísi példány. Vö. *Stocký, A.*: La Bohême a l'âge du bronze. (Prague, 1928) 13. t. 14.
3. *Tompa F.*: BdRGK 1934/35, 33. t. 32.
4. Uo. 33. t. 31.
5. *Filip, J.*: Praveké Ceskoslovensko. (Praha, 1948) 36. k. 6; *Schránil, J.*: Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. (Berlin und Leipzig, 1928) 23. t. 30.
6. *Stocký i. m.* 13. t. 14.
7. *Stephan, E.*: Die ältere Bronzezeit in der Altmark. (Halle/Saale, 1956) 6. t. 1 c.
8. *Filip i. m.* 36. k. 2,7; *Stocký i. m.* 7. t. 13—14; *Uenze, O.*: Die frühbronzezeitliche Vollgriffdolche. (Berlin, 1938) 43—44. t.; *Kostrzewski, J.*: Wielkopolska w pradziejach. (Warszawa—Wroclaw, 1955) 167. k.; *Billig, G.*: Die Aunjetitzer Kultur in Sachsen. (Leipzig, 1958) 50. k. 1—2; 52. k. 1—3.
9. *Stocký i. m.* 30. t.; *Richthofen, B.*: Die ältere Bronzezeit in Schlesien. (Berlin, 1926) 25. t. i.; *Kersten, K.*: Die Funde der älteren Bronzezeit in Pommern. (Hamburg, 1958) 26. t. 309; *Kozłowski, L.*: Zarys pradziejow Polski Poludniowo-wschodniej. (Lwow, 1939) 13. t. 26; *Hájek, L.*: Sekery „Křtenovského” typu v Cechach a na Morave. PA 43 (1947—1948) 96—101. Kialakulásához és teljes magyarországi elterjedéséhez, vö. A középső bronzkor Magyarországon című munkám „Křtenovi típusú nyélcsovés fokosok” fejezetét.
10. *Pl. Bohm, W.*: Die ältere Bronzezeit in der Mark Brandenburg. (Berlin und Leipzig, 1935) 2. t. 6, 8, 9, 13; *Kersten i. m.* 8. t. 88; 15. t. 189; *Kostrzewski i. m.* 152. k.
11. *Pl. Bohm i. m.* 8. t. 1, 5; *Kostrzewski i. m.* 155. k; *Kersten i. m.* 94. t. 832.
12. *Pl. Bohm i. m.* 16. t. 2, 8; *Kersten i. m.* 11. t. 123 a; 16. t. 209; 17. t. 226; 66. t. 646 e, d.
13. *Hampel J.*: A bronzkor emlékei Magyarhonban III. (Budapest, 1896) 23. k.
14. *Popescu, D.*: Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. (Bucuresti, 1944) 54. k. A kérdéshez vö. a Középső bronzkor Magyarországon című munkám „Apai típusú kardok” fejezetét.
15. Legutóbb *Jahn, M.*: Jschrift 35 (1951) 57—70; 11. t. Jahn, a magyarországi teljesen azonos megfelelőket nem ismerve, közvetlen szíriai befolyásként tárgyalja Közép-Németország területén, ahol szerinte 2000 körül európai „kulturcentrum” alakulna ki. A fokos kora, úgy helyi kísérőleletei, mint magyarországi testvérei alapján helyesen a 15. század.
16. *Bóna I.*: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 223. o.-táblázat.

KÉSŐBRONZKORI URNATEMETŐ IGRICI KÖZSÉG HATÁRÁBAN

1957 őszen Cs. Szabó Pál mezőkeresztési tanár hívta fel a Herman Ottó Múzeum figyelmét az Igrici község határában a Matata-ér partján fekvő kavicsbányára, ahol régészeti leletek kerültek elő. Ő adta át az I. t. 2. képen bemutatott kis bögrét. Néhány nap múlva Varga Sándor mezőgazdász adott át néhány edényt és bronzokat. Ezek is az említett kavicsbányában kerültek elő. (I. sír: V. t. 1—3, 7—9, 11—13. kép.)

A helyszíni szemle során megállapíthattam, hogy a Matata-ér melletti kavicsbányában későbronzkori urnatemető pusztul. A téli idő miatt csak 1958 tavaszán kerülhetett sor a leletmentő ásásra. A leletmentés megkezdése előtt néhány nappal találták a II. sírt. Ennek mellékleteit a Vattai Állami Gazdaság igazgatósága küldte be a Herman Ottó Múzeumba. (V. t. 4—6, 10. kép.)

Ilyen előzmények után került sor 1958 április végén a leletmentő ásásra. A lelőhely Igrici és Csincsetanya között fekszik, Igricitől kb. 6, Csincsetanyától kb. 7 km távolságban. A Matata-ér enyhén emelkedő kavicsos, hordalékos partján terül el a temető. Eddig több száz sír elpusztulhatott. A leletmentést a kavicsbánya keleti részén kezdtük, ugyanis legutóbb ott kerültek elő a sírok. Nyolc sírt tártunk fel.

1. sír. Bolygatott. Urnasír volt. Csupán egy kis bögre állt eredeti helyzetben. Sírmélység 30 cm. Mellékletek:

Urna összeállíthatatlan töredékei, kalcinált csontokkal.

Egyfülű bögre. Alsó része kettős csonkakúp alakú. Öblén négy kicsi bütyök ül. Szájpereme a füllel szemben kissé felemelkedik. Alja egyenetlen. Téglavörös, kissé kiegészített. M: 9,8 cm, sz: 6,7 cm, fá: 3,3 cm. (I. t. 1)

2. sír. Urnasír. Tállal leborított urnában voltak a kalcinált csontok. Alig valamivel kisebb üres urna és egy csőbőr állt mellette. A hamvak fölött miniatűr bögre állt. Sírmélység 50 cm. (2. kép 1.) Mellékletek:

Urna. Gömbtestű, nyaka csonkakúp alakú, alja enyhén profilált. Nyakát két rövid szalagfűl hidalja át. Öblét négy függőleges borda díszíti. Kevéssé deformálódott. Fényes, sötétbarna. Kissé kiegészített. M: 27,8 cm, szá: 12,5 cm, fá: 10 cm. (I. t. 8)

Tál töredékei. Az urnát borította. Nem volt összeállítható.

Urna. Gömbtestű, enyhén profilált alja van. Nyaka csonkakúp alakú. Nyak és váll találkozásánál barázda fut körül. A nyakat áthidaló szalagfülekkel szemben két kis, félkörívű árokkal körülvett bütyök ül. A fültöveket is félkörívű árok övezi. Fényezett, barna. Kissé kiegészített. M: 25,3 cm, szá: 11,2 cm, fá: 10,1 cm. (I. t. 9)

Nyúlánk testű csupor. Szájpereme kissé kihajlik. Két rövid szalagfüle van. Vállát a fülek között 1—1 rövid, ujjbenyomásokkal tagolt borda díszíti. Felülete érdes. Sárgásbarna. Kissé kiegészített. M: 19,2 cm, szá: 12,5 cm, fá: 7,8 cm; (I. t. 7)

Miniatűr füles bögre, tölcésrés nyakkal. Nincs gondosan formálva. Sárga. Ép. M: 4,6 cm, szá: 4,1 cm, fá: 1,8 cm. (I. t. 6)

3. *sír.* Szórthamvas temetkezést találtunk az egyetlen megfigyelhető sírgödörben. A sírgödör alakja erősen lekerékített sarkú téglalap volt. Hossza 100, szélessége 60 cm. A kalcinált csontokkal egyenletesen borították be a sírgödör alját. A nyugati részen nagy urna állt, szájnnyílással lefelé fordítva, mellette kis csupor szájnnyílással felfelé és kis füles bögre. A csupor mellett ún. felsőszőcsi típusú kis bögre oldalára dőlt. A sírgödör keleti végén lapos tál feküdt, szájnnyílással lefelé fordítva, mellette kis bögre. A tál északi oldalán, a hamvak között, két bronzkarika töredékei, a tál alatt ugyancsak a hamvak között, bronzpityke. Sírmélység 88 cm. (2. kép 2). Mellékletek:

Urna. Nyaka csonkakúp alakú, öble gömbölyded, alja kissé profilált. A nyak és váll találkozásánál árok fut körül. Fülekkal szemben 3—3 függőleges borda fut le félmagasságig. A szélső bordák vége visszahajlik. A váll felső részén 4, fülek alatt 2—2, öblén 1—1 bütyök ül. Fényezett, fekete, szájpereme sárga. Ép. M: 34,1 cm, szá: 14,5 cm, fá: 11,2 cm. (II. t. 9)

Kétfülű, nyúlánk testű csupor. Szájpereme kihajlik, s fülekkel szemben vízszintesen kicsúcsosodik. Külseje érdes. Sárgásbarna. Ép. M: 18,7 cm, szá: 14,6 cm, fá: 7,8 cm. (II. t. 8)

Kis füles bögre. Nyaka csaknem hengeres, alsó része kettős csonkakúp alakú. Vékonyfalú. Szájpereme a fülekkel szemben kissé felemelkedik. Téglavörös. Eredetileg fényezett külseje erősen kopott. Kissé kiegészített. M: 8,1 cm, szá: 7 cm, fá: 3,9 cm. (II. t. 3)

Magasfülű, ún. felsőszőcsi típusú kis bögre. Mélyen vésett csigavonalú díszítése van. A díszítetlen rész fényezett, barna. Ép. M: 7,3 cm, szá: 9,1 cm, fá: 4,3 cm. (II. t. 2 a—b)

Tál. Fordított csonkakúp alakú. Szájpereme kihajlik, befelé ferdén tagolt. Alig jelzett vállát szalagfül és három kis bütyök díszíti. Felülete kopott, sárga. Ragasztott. M: 11 cm, szá: 31 cm, fá: 8,2 cm. (II. t. 7)

Kis füles bögre. Durva formálású, lapos. Alja legömbölyített. Kopott, sárga. Ép. M: 4 cm, szá: 5,3 cm. (II. t. 6)

Bronzhuzal töredékek. Gyűrűk lehettek. Egyiknek a vége tekerceselt. (II. t. 1, 4) Bronz pityke, két lyukkal átfúrva. Kettétörött. Átm: 2,5 cm. (II. t. 5)

4. *sír.* Urnasír. Valószínűleg gyermek hamvait tartalmazta. A lapos, széles szájú urna északkeleti oldalán kis füles csupor feküdt a szájnnyílás magasságában. Az urnában a kalcinált csontok fölött másik kis bögre, a hamvak között pedig bronz karperec és bronzspirális hevert. Sírmélység: 36 cm. Mellékletek:

Urna. Alacsony, csonkakúp alakú nyaka és szélesen ívelt válla van. Alsó része fordított csonkakúp alakú. Vállán 6 kis bütyök ül, belesimulva az edény testébe. Az edény kissé deformálódott. Fényezett, világosbarna. Kiegészített. M: 18,1 cm, szá: 18,5 cm, fá: 8,5 cm. (III. t. 8)

Egyfülű kis csupor. Teste tojásalakú. Szájpereme három helyen vízszintesen kicsúcsosodik. Fényezett, barna. Ragasztott. M: 10,2 cm, szá: 8,1 cm, fá: 4,2 cm. (III. t. 4)

Kis füles bögre. Alsó része gömbölyű. A fül szájerem fölé emelkedő része háromszögletű keresztmetszetű. Szürke, kissé kiegészített. M: 5,1 cm, szá: 4,5 cm. (III. t. 7)

Miniatűr füles bögre. Alakja teljesen megegyezik az előzővel. M: 4,2 cm, szá: 3,7 cm. (III. t. 5)

Bronz karperec. Egymásra hajló végei bepödröttek. Átm: 4,2 cm. (III. t. 2)

5. sír. Feldúlt urnasír volt. Urna aljtöredékei mellett csak egy kis bögrét találtunk. Sírmélység 25 cm. Mellékletek.

Urna aljtöredékei kalcinált csontokkal. Összeállíthatatlan.

Füles bögre, mélyen ülő hassal. Lapos fenéke szűk. Fényezett, szürkésbarna. Kissé kiegészített. M: 7 cm, szá: 8 cm, fá: 3,4 cm. (III. t. 6)

6. sír. Nagyméretű urna üresen állt. Tállal volt befedve, de ez belecsúszott az urnába. Mellette magas csöbör állt, tállal leborítva. Ebben voltak a kalcinált csontok. Sírmélység 60 cm. (2. kép 3). Mellékletek:

Nagyméretű urna. Szájpereme vízszintesen kihajlik. Nyaka csonkakúp alakú. Válla és nyaka találkozásánál árok fut körül. Öble kettős csonkakúp alakú, alja erősen profilált. Fenéke szűk. Vállán és öblén 4—4 hegyes bütyök ül. A bütyköket függőleges pontsorról kísért zeg-zug vonalak kötik össze. A felső bütyköktől függőleges és ferde párhuzamos vonalak haladnak lefelé. Alsó része kívül erősen érdes. Fényezett, fekete. Kiegészített. M: 42,2 cm, szá: 24 cm, fá: 13 cm. (III. t. 10)

Behúzott peremű tál, vállán négy kis bütyökkel. Sima, barna. Az előző urnában találtuk. Kiegészített. M: 6,8 cm, szá: 3,7 cm. (III. t. 1)

Nagy csöbör. Szájpereme kihajlik. Vállán ujjbenyomásokkal tagolt borda fut körül, s ezt négy lapos, nyújtott bütyök szakítja meg. Barna. Felülete érdes. Kissé kiegészített. M: 30 cm, szá: 20 cm, fá: 11,7 cm. (III. t. 9)

Kihajló szájeremű tál töredékei. Az előző csöbröt fedte. Összeállíthatatlan.

7. sír. Urnasír. A legnagyobb méretű urnát találtuk benne. Hasonlóan nagyméretű tál fedte az urnát. Az urna nyugati oldalához lapos tálat támasztottak, szájnylással az urna felé. Déli oldalánál a sír aljától jóval magasabban, kisebb fazék állt, szájnylásával lefelé. Mellette kisebb csésze, szájnylással az is lefelé fordítva. Az urnában a hamvak fölött nagyobb edény töredékeit és egy háromszögletű keresztmetszetű dörzsölőkövet találtunk. Valószínűleg felülről zuhantak az urnába. A kalcinált csontok között kicsi bronzrög feküdt. Az urna aljánál, kívül kis bögre állt. Ebben is voltak kalcinált csontok. Sírmélység 82 cm. (2. kép 4). Mellékletek:

Nagyméretű urna. Megnyúlt kettős csonkakúp alakja van, enyhén ívelt vállal. Nyak és váll találkozásánál árok fut körül. Vállán négy kisebb, öblén négy nagyobb lapos bütyök ül. Sárgásbarna. Kiegészített. M: 62 cm, szá: 36x30 cm, kissé deformált, fá: 19 cm. (IV. t. 9)

Nagyméretű tál. Az előző urnát borította. Fordított csonkakúp alakú, erősen profilált alsó résszel. Szájpereme kihajlik. Nyakát négy szalagfűl hidalja át. Vállán a fültöveket ujjbenyomással tagolt borda köti össze. Feketésbarna. Ragasztott, kissé kiegészített. M: 19,5 cm, szá: 45,5 cm, fá: 21 cm. (IV. t. 6)

Fordított csonkakúp alakú tál. Kihajló szájereme befelé profilált. Vállán négy kis bütyök ül. Egyik fölött a szájerem felfelé csúcsosodik. Kopott, barnás-vörös. Szabálytalan alakú. Ép. M: 8,3 cm, szá: 22,5 cm, fá: 7,5 cm. (IV. t. 3)

Fazék elmállott töredékei.

Urna nagy töredékei, függőleges nyílású füllel a kalcinált csontok fölött. Dörzsölőkö. Keresztmetszetben háromszög alakú. H: 17 cm.

Bronzrög. Elveszett.

Megnyúlt fordított csonkakúp alakú füles csésze. Külseje kopott. Szürke. Ép. M: 7,2 cm, szá: 8,1 cm, fá: 5 cm. (IV. t. 8)

Kis füles bögre. Alja gömbölyű. Nyaka törésvonalat alkotva illeszkedik az alsó részhez. Téglavörös. Füle kiegészített. M: 5,6 cm, szá: 7 cm. (IV. t. 5)

8. *sír.* Urnasír. A kalcinált csontokat tartalmazó kisebb urnát szájnyílással felfelé fordított tállal fedték be. A kalcinált csontok között bronz karperec feküdt. Az urna keleti oldalán hasonló nagyságú urna állt üresen. Köztük egy kis bögre szájnyílással lefelé fordul. Sírmélység 46 cm. Mellékletek:

Urna. Alsó része gömbölyded, nyaka csonkakúp alakú. Nyaktövén árok fut körül. Öblén két függőleges nyílású fül és egy-egy bütyök ül hasonló magasságban. Vállán négy lapos, ovális bütyök ül, ezeket rovátkolások övezik és kötik össze egymással. Fényezett, ép. M: 19 cm, szá: 12 cm, fá: 9 cm. (IV. t. 10)

Tál. Fordított csonkakúp alakú. Szájpereme kihajlik. Kissé behúzott nyakát két szalagfül hidalja át. Köztük egy-egy kis bütyök ül. Kopott, téglavörös. Kiegészített. M: 9,7 cm, szá: 26,3 cm, fá: 8 cm. (IV. t. 1)

Urna. Alsó része gömbalakú. Nyaka hengeres. Szájpereme kihajlik. Vállán négy kis bütyök, öblén két kicsi szalagfül, s köztük egy-egy bütyök ül. Fényezett, szürkésbarna. M: 17,6 cm, szá: 14 cm, fá: 8 cm. (IV. t. 7)

Kis füles bögre. Széles szájnyílása van. Szabálytalan alakú, alja legömbölyített. Ép. M: 4,3 cm, szá: 8,2 cm. (IV. t. 2)

Bronzkarperec. Nyitott, végei elkeskenyednek. Szakaszosan vésett vonalcsoportok díszítik. Átm: 5,5x4,5 cm. (IV. t. 4)

I. *sír.* (Varga Sándor-féle.)

Urna. Nyaka csonkakúp alakú. Válla enyhe árokkal illeszkedik. Alsó részén kettős csonkakúp alakú. Alja erősen profilált. Két kis szalagfüle van. Füleik között egy-egy, hasélén négy bütyök ül. A felső bütyököktől és a fültövektől függőlegesen és ferdén bearcolt vonalak haladnak lefelé. Az alsó bütyököket többszörös félkörívű árkolás és pontsor övezi. Fényezett, barna. Kissé kiegészített. M: 34,4 cm, szá: 13,5 cm, fá: 11 cm. (V. t. 13) A találó elbeszélése szerint ebben voltak az égetett csontok. Szájnyílással felfelé fordított tállal fődtek be. A tál nem állítható össze.

Urna. Üres volt. Hengeres nyakú. Öble tojásdad alakú, lefelé erős íveléssel szűkül. Nyaktövén négy kis bütyök ülhetett. Hasán vastag, ujjbenyomással tagolt borda fut körül, s ezeket lapos bütyökök szakítják meg. Fényes, barna, erősen kiegészített. M: 45 cm, szá: 19,7 cm, fá: 12,3 cm. (V. t. 12)

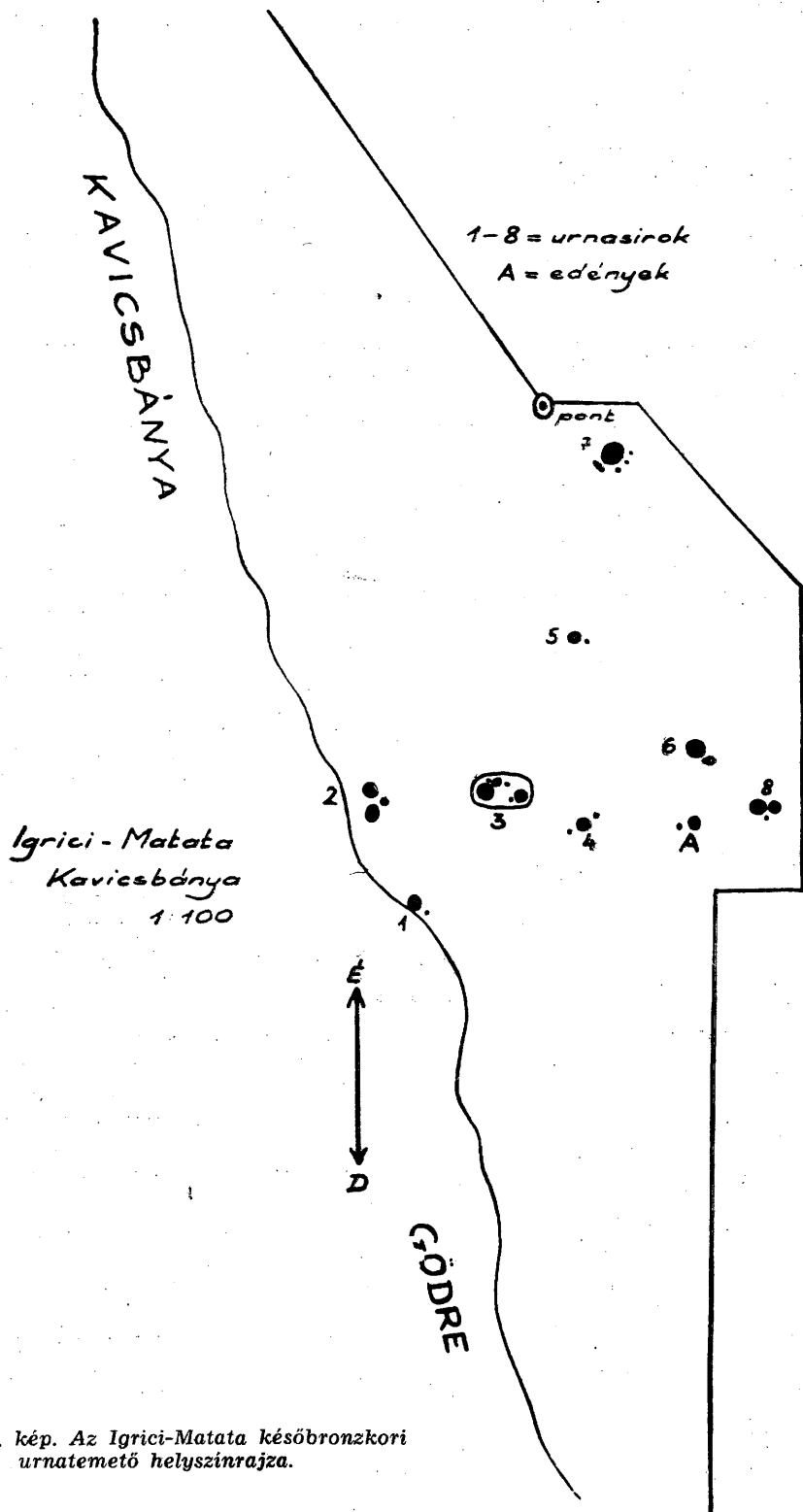
Kétfülű csupor, vállán rövid, tagolt bordával. Ép. Sárga. M: 24 cm, szá: 14 cm, fá: 8,2 cm. (V. t. 8)

Füles bögre. Széles szalagfüle van. Nyaka tölcseres. Sötétbarna. M: 7,1 cm, szá: 7,3 cm, fá: 4,3 cm. (V. t. 11)

Kis füles bögre, nyomott alsórészsel, öblén három kis bütyökkel. Alja legömbölyített. Barnászörös. Ép. M: 6,1 cm, szá: 5,7 cm. (V. t. 9)

Kis füles bögre. Gömbölyű aljú. Fényes, barna, erősen kiegészített. M: 6,1 cm, szá: 6,4 cm. (V. t. 3)

Kis füles bögre, enyhén tölcseres nyakkal. Felülete kopott. Sötétszürke, ép. M: 5,7 cm, szá: 7,4 cm. Alja legömbölyített. (V. t. 7)

1. kép. Az Igrici-Matata későbronzkori urnatemető helyszínrajza.

Bronzlemez töredékek. Valószínűleg karperec volt. Párhuzamos bordákból álló díszítése van. 7 darab. Szélesség 0,8—0,9 cm. (V. t. 2 a—e)

Bronzhuzal karika, egymásra hajló végekkel. Átm: 1,7 cm. (V. t. 1)

II. sír. Urna. Nyaka alacsony csonkakúp alakú. Válla enyhe tagoltsággal illeszkedik hozzá. Alsó része fordított csonkakúp alakú. Öble alján négy kisebb bütyök ül. Szürke. Felülete simított volt. Ép. M: 29,5 cm, szá: 21,7 cm, fá: 12 cm. (V. t. 10)

Kétfülű csupor. Vállán, a fülek között ujbbenomással tagolt két hosszabb borda ül. Felülete érdes. Vörösesbarna. Ép: M: 20 cm, szá: 12,7 cm, fá: 8,3 cm. (Nincs fénykép.)

Kis füles bögre. Alja gömbölyű. Szájpereme kihajlik. Füle kissé a szájperem fölé emelkedik. Fényezett, barna. Alja kissé homorú. M: 6 cm, szá: 6 cm, fá: 2 cm. Szájpereme a fülel szemben felemelkedik. (V. t. 5)

Kis füles bögre. Alsó része csonkakúp alakú, súlypontja mélyen ül. Alját három pici bütyök támasztja. Fényezett, sötétbarna. M: 7 cm, szá: 7 cm. (V. t. 4)

Kis füles bögre, kihajló szájperemmel: M: 6 cm, szá: 6,6 cm. (V. t. 6)

A-hely. Temetkezésnek nem találtuk a nyomát, csupán két edény feküdt egymás közelében.

Kétfülű csupor, nyakán ujbbenomással tagolt bordával. Szájperem a fülek között vízszintesen kicsúcsosodik. Kopott, sötétbarna. Kiegészített. M: 25,1 cm, szá: 15,4 cm, fá: 9,4 cm. (I. t. 4)

Kis füles bögre. Alja gömbölyű. Haséle rovátkolt. Kopott, barna. Ép. M: 6 cm, szá: 7,3 cm. (I. t. 5)

Szörványos leletek a temető területéről.

Talpas kis füles korsó. Öblét két párhuzamosból álló zeg-zug vonal és ezek csúcán ülő benyomott pontok díszítik. Hasán négy kis bütyök ül. Fényezett, barna. Ép. M: 7,6 cm, szá: 6 cm, fá: 3,3 cm. (I. t. 2)

Kis edény. Nyaka csonkakúp alakú és enyhe tagoltsággal illeszkedik a vállhoz. Alsó része fordított csonkakúp alakú, alja erősen profilált. Vállán két pici bütyök ül. Fehérré égett, kopott. Kiegészített. M: 8,9 cm, szá: 5,7 cm, fá: 3,6 cm. (I. t. 3)

* * *

Az Igrici határában feltárt sírokban hamvasztásos temetkezések voltak. Kilenc sírban a hamvakat urnába rakták, csupán egy sírban találtunk szórt-hamvas temetkezést. Ebből a sírból sem hiányzott az urna és az urnát borító szokásos tál sem, ezeket azonban szájukkal lefelé fordítva tették a sírgödörbe, az egyenletesen elszórt égett csontok fölé.

A feltárásról készített helyszínrajz (1. kép) arról győz meg, hogy a sírok — csomóban, igen közel feküdtek egymáshoz — szándékos csoportot alkottak. A sírok északi és déli részéhez csatlakozó szelvényrészekben nem találtunk egyetlen sírt sem. Igaz, ezek nem elég szélesek ahhoz, hogy messzemenő következtetést engedjenek meg sírcsoportok létezésével kapcsolatban, sajnos, az út miatt nem terjeszthettük kelet felé az ásatási felületet.

A sírokat a felszínen megjelölhették. Ez általános szokás lehetett az őskorban, hiszen a legritkább esetben fordul elő, hogy egy temetőn belül a hasonlókorú sírok metszenék egymást. A sírjelöléssel kapcsolatos leletek kerültek elő a 7. sírből. Ennek urnája igen nagyméretű, 62 cm magas. Széles, nagy tállal fedték be. A hamvak csak az urna alját töltötték meg, nagy része üres volt. A föld-

nyomás következtében azonban a borító tál alja hamarosan beszakadt. Így találunk meg az urna belsejében az égett csontok felett a beszakadt tál alját, valamivel feljebb pedig egy prizma alakú, dörzsöléssel alakított 17 cm magas követ és egy nagyobb edény töredékeit. Ezek kétségtelenül az urna fölött voltak eredetileg, sőt, valószínűleg a felszínen állottak.

Az igrici sírokban talált leletek az egyeki kultúra jellegzetes edény- és fém-típusait képviselik.

Az egyeki s számos más helyen talált hasonló típusú leletekkel már többen foglalkoztak, a kérdést érintő részletesebb tanulmány azonban a legutóbbi idő-kig nem jelent még meg, s az anyagközlés is rendkívül hézagos. Így tulajdonképpen a kultúra leletanyagát nem ismertük, pedig több nagy temető feltárása hozta felszínre az egyeki típusú leleteket.

Már az első közleményekből kitűnt, hogy Egyeken zsugorított csontvázas és hamvasztásos temetkezéseket találtak.¹ A kétféle ritusú temetkezés azonban nem egy helyen fordult elő, hanem a falu két különböző pontján. A zsugorított csontvázas sírok a füzesabonyi, a hamvasztásos urnasírok pedig az egyeki kultúra emlékeit tartalmazták.² Világos volt, hogy a füzesabonyi és egyeki típusú sírok nem lehettek egykorúak, de egymáshoz való viszonyuk évtizedeken keresztül tisztázatlan maradt, s meglehetősen zavaros kép alakult ki.

Childe a magyarországi bronzkorról felállított első kronológiai rendszerében az egyeki típusú leleteket Tószeg C—D időszakával párhuzamosította a spirálbűtyök-díszes edények kapcsán.³

Tompa is lényegében Childe rendszerét követte, ő azonban számos későbbi ásatás révén részletesebb kronológiai tagolást adott. Tószegre támaszkodva, megállapítása szerint Tószeg C-nek megfelel a hatvani ásatások során önállóan meghatározott hatvani, Tószeg D-nek pedig a füzesabonyi kultúra.⁴ Többek között a hatvani ásatás lett az alapja sok téves következtetésnek. Tompa ugyanis az egész hatvani telepet egyrétegűnek vette, s a hatvani kultúra időszakába sorolta, holott azóta bizonyossá vált, hogy kétrétegű volt. Az itt talált bűtyök-díszes edényeket helyesen minősítette kezdetlegesebbnek, illetve koraiabbnak a fejlett késői füzesabonyinál, mert ezek valóban korai füzesabonyiak, de kulturálisan nem a hatvani, hanem a füzesabonyi kultúrába tartoznak. Csakhogy ezekkel párhuzamosította az egyeki típusú rákóczi-falvi, bodrogkeresztúri, muhi stb. temetőket⁵ is. Tompa bizonytalanságát azonban mutatja, hogy magát Egyeket nem is említi, pedig akkor már az ismert nagy temetők közé tartozott. Felesleges hangsúlyozni, hogy a leletek egészét vizsgálva, rendkívül éles különbség észlelhető akár a hatvani és egyeki lelőhely, akár a füzesabonyi és egyeki kultúra leletanyaga között, nem beszélve a temetkezési rítusban megmutatkozó ellentétéről.

1953-ban jelent meg Milojčić magyarországi bronzkori kronológiájáról szóló 1950-ben készült tanulmánya.⁶ Milojčić a régi, elavult úton haladt, nem ismerte, vagy rosszul ismerte az újabb magyar eredményeket, így érthető, hogy kronológiai rendszere, képtelen kapcsolatai miatt már megjelenése idején magán viselte az elavultság bélyegét. Egyetlen pozitív eredményének azt tekinthetjük, hogy hangsúlyozta és helyesen látta az egyeki típusú leletekben a halomsíros kultúra jellemző vonásait.⁷

A magyarországi bronzkor kutatásában az 1948. évi, de csak 1952-ben közölt tószegi ásatás hozott döntő fordulatot.⁸ Ennek alapján sikerült meghatározni

Mozsolics Amáliának többek között a hatvani kultúra jellemző leletanyagát, ez pedig teljes mértékben különbözik Tompa hatvani kultúrájától, mert kizárja a füzesabonyi kultúra leleteit. Mozsolics Amália ebben az időben még úgy véli, hogy a tószegi telep az egész bronzkor időszakát felöleli,⁹ s az egyeki típusú leleteket ezúttal még a füzesabonyi kultúrával állította párhuzamba. Tószegen három réteget lát. Ott hangoztatott véleménye szerint még nincs támpontunk arra, hogy a Magyar Alföldön egy negyedik bronzkori periódust is elkülönítsünk. A bronzkor harmadik periódusának végén bizonyos halomsíros vándorlást is feltételez.¹⁰

A legutóbbi időben két nagyszabású tanulmány is foglalkozott a magyarországi későbronzkor kronológiai helyzetével és történeti háttérével. Ez a két tanulmány az alapja minden további, későbronzkorral foglalkozó munkának.

Mozsolics Amália Tószegre támaszkodva, új kronológiai rendszerében megállapítja, hogy a magyarországi „autochton” bronzkorra (B I—III = Tószeg A—C), a későbronzkor következik (B IV—VI = Reinecke C—D és Hallstatt A—B). Ebben a minket érdeklő B IV a füzesabonyi kultúra után következik, s a Hallstatt A előtti időszakot öleli fel. (Így a magyarországi bronzkor egy új periódussal bővült, de ez nem azonos a Tompa-féle IV. periódussal.) A bronzkor IV. periódusának a halomsíros kultúra, s az általa erősen befolyásolt pilinyi és egyeki kultúra felel meg.¹¹

Megállapítja, hogy a nagy telepeket a B III végén ellenséges támadás hatására elhagyják lakói. Az ellenséges támadás hordozói a halomsíros kultúra megjelent népcsoportjai. A pilinyi kultúra kialakításában a vatyai és füzesabonyi kultúra népelemeinek nagy szerepét említi meg, a halomsíros kultúra lényeges befolyása mellett. Hangoztatja azt is, hogy a pilinyivel bizonyos fokig párhuzamos egyeki kultúrának még határozottabb „halomsíros” jellege van. Azt is megállapítja, hogy a halomsíros kultúra elemei már a B III telepek élete végén megjelennek.¹²

Bóna István hasonló tárgyú munkájában a közös történeti kiinduló ponton túlhaladva, egészen eltérő eredményre jutott.¹³ Ő is nagy történeti katasztrófát lát a hazai középbronzkor végén, s szintén a halomsíros kultúra megjelenésével kapcsolja. Mozsolics Amáliával szemben szakaszosan képzelel el a halomsíros kultúra megjelenését, főleg a Dunántúl viszonylatában.¹⁴

Mozsolics, Bóna is elkülönít két kincslet-horizontot. Csakhogy míg a korábbi (Apa-gaurai típusú) bronzleleteket Mozsolics a B III közepére helyezi és ismeretlen történeti eseménnyel igyekszik magyarázni elrejtésüket,¹⁵ addig Bóna kézzelfoghatóan bizonyítja, hogy ez a korábbi kincslet-horizont zárja le a középbronzkort (füzesabonyi, gyulavarsándi kultúra). Bóna szerint ezek elrejtése a halomsíros kultúra támadása következtében történik.¹⁶

Mozsolics szerint a bronzkor III-at (Bóna-féle középbronzkor) a későbbi, koszideri típusú bronzleletek elrejtése zárja le, s ez egyszerre következett volna be a halomsíros kultúra támadásának hatására. A koszideri típusú kincsleletek jeleznek a nagy telepek elhagyását.¹⁷

Bóna viszont a koszideri típusú leleteket éppen a „halomsíros” és a helyi lakosság összeolvadása eredményének tekinti. Szerinte a telepeket nem hagyják el. A koszideri típusú fémekkel kapcsolatos bronzművesség a későbronzkorban (Mozsolics B IV) virágzott, s elrejtésük egy periódussal később, a későbronzkor végén következett be, annak a támadásnak a hatására, mely több irányból érte

hazánk területét. A keleti támadó hullám a Muhi—Gáva—Dombrád jellegű leletanyag megjelenését hozta magával. Az előzmények azonban keletről már korábban megjelennek a Felső-Tisza vidékén. Ezt láthatjuk szerinte az egyeki kultúra feltűnésében, s éppen az egyeki kultúra állja útját a halomsíros kultúra terjeszkedésének a Felső-Tiszán túli területeken.¹⁸

Így az egyeki kultúra származásával kapcsolatban két vélemény alakult ki:

Mozsolics szerint a nyugatról, illetve északnyugatról jövő halomsíros kultúra hatására jön létre.

Bóna szerint keletről, a Kárpátokon túlról behatoló kultúra. Útját állja a halomsíros kultúra terjeszkedésének és előzménye egy újabb keleti támadó hullámnak.

Az egyeki kultúra temetői megtalálhatók a Közép-Tisza vidékén a Tisza mindkét oldalán, Bodrogkeresztúrtól a Körös torkolatáig, a Tiszántúlon pedig Szolnok, Hajdú és Szabolcs megye területén.¹⁹

Az igrici temető leletanyaga hasonló a többi egyeki típusú temető anyagához. Így a leletanyag részletesebb vizsgálatával lényegében megismerjük az egyeki kultúra edény- és fémtípusait.²⁰

Urnák:

Csonkakúp alakú nyakkal, alsó részük a gömbölydedtől, a magas, megnyúlt, kettős kónikus alakig igen nagy változatot mutat. A nyak és váll találkozásánál rendszerint két fül ül és barázda fut körül. (I. t. 8—9, II. t. 9, IV. t. 10, V. t. 12—13)

Ehhez a csoporthoz tartoznak alakjuk alapján a vízszintesen kihajló szájperemű urnák. (III. t. 10, IV. t. 7)

Alacsony, széles szájnnyílású urnák, de magasabb formában is előfordulnak. (III. t. 8, IV. t. 9, V. t. 10)

Díszítésük függőleges bordázás (I. t. 8, II. t. 9) vízszintesen futó, ujjbenyomással tagolt borda (V. t. 12), lapos és hegyes bütykök (I. t. 9, II. t. 9, III. t. 10, IV. t. 7, 9, 10, 12—13), zeg-zugvonalak, függőlegesen és ferdén haladó, pontsorrall is kísért párhuzamos, karcolt vonalak és a bütyköket övező, sokszor pontsorrall kísért árkolások, rovátkolások. (III. t. 10, IV. t. 10, V. t. 13).

Párhuzamaik az egyeki típusú temetőkön (Muhi,²¹ Kengyeltenyősziget,²² Bagimajor,²³ Rákóczi-falva,²¹ Egyek,²⁵ Bodrogkeresztúr,²⁶ Berkesz—Demecser²⁷ stb.) kívül a Kárpátmedencében Szeged-Bogárzó,²⁸ Marosvásárhely,²⁹ Ebed³⁰ halomsíros kultúra sírmellékleteinél figyelhetők meg.

A halomsíros kultúra külföldi leletei között sok hasonló darabot ismerünk Ausztriából,³¹ Csehországból³² és Németországból.³³

Csuprok:

Magas, nyúlánk testtel, 1—2 rövid, a szájperemből induló szalagfüllel, de előfordulnak anélkül is, válluk felső részén körülfutó, vagy rövidebb, tagolt bordadíszsel. Szájperemük vízszintesen, több helyen kicsipett. (I. t. 4, 7, II. t. 8, III. t. 4, 9, V. t. 8)

Az egyeki kultúra temetőiben igen gyakoriak és jellegzetesek ezek. (Egyek,³⁴ Muhi,³⁵ Demecser²⁶). Némileg emlékeztet erre a dunapentelei kincsleletek későbronzkori edénye,³⁷ a szeged-bogárzó „halomsíros” temető leletei között is találunk erre emlékeztető formát.³⁸ A pilinyi kultúrában is előfordul

a csupor.³⁹ Esetleg ezzel kapcsolható az ausztriai és csehországi halomsíros kultúra leletei között otthonos, de nem általános csoporttípus.⁴⁰ A típus eredete bizonytalan.⁴¹

Tálak:

Kihajló szájperemmel, rövid szalagfülekkel (II. t. 7, IV. t. 1, 3, 6), de behúzott szájuak is vannak, vállukon bütyökkel. (III. t. 1.) Az egyeki kultúrában gyakoriak a behúzott és kihajló szájperemű tálak (Muhi, Demecser, Egyek⁴²), a pilinyi kultúrában is előfordulnak.⁴³ A halomsíros kultúra hazai leletanyagában megtalálhatók a behúzott szájú tálak, a külföldi leletek között a felcsúcsosodó és kihajló szájpereműek gyakoriak.^{43/a}

Bögrék:

a) legtöbbször bütyökkel, karcolt vonalakkal, benyomott pontdísszel; széles szalagfülűk van, s mindig talpgyűrűn állnak, vagy alsó részük erősen profilált. (I. t. 2)

Igen jellegzetes az egyeki kultúra területén (Egyek, Haláp, Rákóczifalva, Geszt, Kengyel, Tiszazug⁴⁴).

A dunapentelei későbronzkori telepen is előfordul,⁴⁵ a Felső-Tisza vidékén későfüzesabonyi kultúrába tartozó temetőben is megtalálták.⁴⁶ Ez a forma talán a füzesabonyi kultúra öröksége. A pilinyi kultúrában is általános.⁴⁷ Lengyelországból ismerünk egyetlen, erre emlékeztető formát, de fül nélkül.⁴⁸ Hazánktól nyugatra és északnyugatra hiányzik az ilyen edényforma, de az alacsony csőtalp, illetve talpgyűrű nem ritka ott sem.

b) Kis füles korsó, kettős csonkakúp alakú alsó résszel, szájpereme a füllel szemben kissé felemelkedik. Öblén az edény testébe simuló bütykök ülnek. (I. t. 1, II. t. 3) Az egyeki kultúra temetőiben sok van belőle (Egyek, Demecser⁴⁹). A halomsíros kultúra hazai⁵⁰ és külföldi leletanyagában egyaránt általános. Ausztriában,⁵¹ Csehszlovákiában⁵² és Németországban,⁵³ igen elterjedt.

c) Alacsony, kis füles bögrék. Aljuk gömbölyded, időnként hasélük van, s ez rovátkolt. Tagoltan illeszkedő nyakuk tölcéses, vagy csonkakúp alakú, s ilyenkor a szájperem kihajlik. Többször a szájperem fölé alig emelkedő fül keresztmetszete háromszög alakú. Öblén olykor kis bütykök ülnek. (I. t. 5—6, II. t. 6, III. t. 5—7, IV. t. 2, 5, V. t. 3—7, 9, 11) Az egyeki kultúra temetőiben általános (Egyek, Muhi, Demecser stb.⁵⁴) A halomsíros kultúra jellegzetes típusai közé tartozik hazánkban (Szeged-Bogárczó, Felsőpusztaszer, Csengele, Dunapentele stb.⁵⁵). A pilinyi kultúrában is igen általános, de ott élesebb törésű körvonala van.⁵⁶ Ausztriában a forma és díszítés igen gyakori,⁵⁷ Csehországban és Németországban is előfordul a hasél rovátkolása.⁵⁸ Az igríci egyik kis bögre alján három pici bütyök ül. (V. t. 4) Az ausztriai halomsíros kultúra leletei között vannak három bütykőn álló, tölcéses nyakú bögrék. Ezeket a nagyarádi hasonló típusú edényekkel kapcsolják.⁵⁹

Kis csuprok:

Hengeres, vagy kissé kónikus nyakkal, gömbölyded alsó résszel, időnként erősen profilált aljjal vagy talpgyűrűvel, vállán két pici füllel. (I. t. 3) Az egyeki kultúra közölt anyagából hiányzik, a közöletlenek között azonban megvan.⁶⁰ A pilinyi kultúrában is otthonos.⁶¹ A halomsíros kultúra hazai⁶² és külföldi⁶³ leletei között igen gyakori. A Hallstatt A korszakban igen elterjedt.

Fémek.**Karperecek:**

- a) Lemezes, bordásdíszű, nyitott végű karperec. (V. t. 2 a—e) Az egyeki típusú sírokban megtaláljuk (Egyek és Demecser⁶⁴), otthonos a pilinyi kultúrában is.⁶⁵ Igen jellegzetes a halomsíros kultúra kárpátmedencei leletei között (Szeged-Rószke, rákospalotai kincs, mosonszolnoki sírlelet⁶⁶) és külföldön, Ausztriában,⁶⁷ Csehszlovákiában⁶⁸ és Németországban⁶⁹ egyaránt.
- b) Tömör, háromszögletű keresztmetszetű, nyitott végű karperec, vésett, geometrikus díszítéssel. Ilyet Igriciben nem találtunk, de az egyeki típusú rákóczi falvi temetőben előjött.⁷⁰ A halomsíros kultúra hazai⁷¹ sírleleteitől, Ausztrián,⁷² Csehszlovákián⁷³ és Németországon⁷⁴ keresztül, egészen Lengyelországig⁷⁵ igen általános.
- c) Tömör, kerek keresztmetszetű, vékony, nyitott, elhegyesedő végű karperec, szakaszosan ismétlődő vésett vonalköteggel. (IV. t. 4) Az egyeki kultúra temetőiben nem gyakori. A pilinyi kultúrában otthonos.⁷⁶ A halomsíros kultúra hazai leletei között nem találjuk meg, Ausztriában is ritka.⁷⁷ Feltűnő azonban, hogy Csehország⁷⁸ és Németország⁷⁹ területén igen sűrűn előfordul. Nyilván ott a megelőző aunjettitzi kultúra hagyatékát láthatjuk benne.⁸⁰
- d) Karperec, végei egymásra hajolnak és ellentétes irányú tekerceslésűek. A kengyeltenyőszi geti és rákóczi falvi temetőből ismerjük az egyeki kultúra területéről.⁸¹ A pilinyi kultúra területén is otthonos,⁸² továbbá a halomsíros kultúra későbronzkori bronzleletei között is megtaláljuk hazánkban.⁸³ Néhány példányát Németországból ismerjük.⁸⁴
- e) Karperec, végei egymásra hajolnak és egyszerűen bepödröttek. (III. t. 2) Ez a karperec jelenlegi ismereteim szerint egyedül áll az egyeki kultúra fémtípusai között, de nem ismerünk megfelelőt a halomsíros kultúra területéről sem. Előzményeit azonban a bepödrött végű nyakperecekben láthatjuk, melyek még a későbronzkorban is használatban voltak.⁸⁵

Gyűrűk:

Huzalból készültek, több menetesek, végeik tekercesltek. Igen általános elterjedésű az egyeki, pilinyi és a halomsíros kultúra leletei között. Előzményei azonban az illető területeken előfordulnak a bronzkor megelőző szakaszában is.

Pitykék:

Gömbüveg alakúak, a felerősítés céljából két lyukkal átfúrtak. Hasonló módon általános típusok, összehasonlításra nem használhatók.

Meg kell még emlékeznünk néhány fémről, mely az igrici temetőben ugyan nem, de az egyeki típusú temetőkben előfordul. Kengyeltenyőszi geten áttört csüngő és tű töredéke, Rákóczi falván több tű került elő.⁸⁶ A pilinyi és halomsíros kultúra jellegzetes típusai közé tartoznak, s az e korba tartozó kincsleletekben nagyon gyakran előfordulnak.⁸⁷

Az egyeki kultúra temetőiben a halottak mellé igen kevés fémet tettek. Az egyeki típusú sírok fémmellékletei össze sem hasonlíthatók azzal a fémgazdagsággal, amellyel a halomsíros kultúra sírjai rendelkeznek,⁸⁸ de még a füzesabonyi kultúra sírjaiban is több fémet találunk.⁸⁹ A sírok anyaga nem tükrözi teljes egészében a kultúra és a kor fémművességét. A korra jellemző fémtípusokat a kincsleletek alapján a sírleletekkel párhuzamosítva, Bóna állította össze

említett tanulmányában, s ezek szinte teljes képet adnak a későbronzkor fém-művességéről és fémgazdagságáról.⁹⁰ Ehhez felesleges bármit is hozzátennünk.

Nem beszélhetünk ebben a korban elszegényedésről (pedig a temetők fém-szegénysége alapján erre gondolhatnánk), hanem a temetkezési rítus változásáról. A későbronzkori halotthamvasztás felléptével egyidőben megritkultak a sírokban a fémek, s ez a szokás a Hallstatt A—B időszakában (Kelet-Magyarország) oda fejlődik, hogy a sírok fémmellékletei teljesen leegyszerűsödnek, csupán jelképpé válnak. Egy-egy kis pityke, vagy tovább már nem osztható bronztöredék képviseli a halott értékes fémeszközeit vagy ékszereit. Ugyanakkor a kincsleletekben a legpompásabb eszközök és főleg ékszerek jönnek elő.

Az egyeki típusú temetők leletanyagához — jelenlegi ismereteink szerint — legközelebb állnak a halomsíros kultúra hazai és külföldi leletei. Az összehasonlítások alapján elmondhatjuk, hogy a kultúra kifejlődésében a halomsíros kultúra döntő szerepet játszott. Ebben a kérdésben Bónával szemben Mozsolics Amáliának adhatunk igazat. Az edények nagy része, de főleg a fémek tükrözik az összefüggést az egyeki és halomsíros kultúra között. A lengyelországi leletekkel is mutatkozik némi rokonság, ez azonban annyira egyedi, hogy inkább hazánk területéről (vagy esetleg nyugatról) érvényesülő hatásnak kell tulajdonítanunk.⁹¹

Az egyekit megelőző füzesabonyi és gyulavarsándi kultúra telep- és fém-anyaga, települési és temetkezési szokása teljes mértékben különbözik az egyeki kultúrától. Ezen a területen tehát nem lehet szó az anyagi kultúrában tükröződő *olyan jellegű* összeolvadásról, mint amelyet Bóna a vatyai és halomsíros kultúra népeisége között meglátott és bebizonyított.⁹² Bizonyítékai arra a területre vonatkozóan teljes egészében helytállóak. Észak- és Kelet-Magyarországon azonban másként történt.

A füzesabonyi és az egyeki kultúra különbözőségét a következőkben látjuk:

- a) A füzesabonyi kultúra szigorú csontvázas temetkezési rítusa eltér az egyeki kultúra hamvasztásos rítusától.
- b) A füzesabonyi kultúra „tell”-szerű települési formáját az egyeki kultúrában nem találjuk meg.
- c) A két kultúra edény- és fémművessége törésszerűen különbözik egymástól.

Bóna a vatyai jellegű nagy telepekről hitelt érdemlően kimutatja, hogy az élet a későbronzkorban is tovább folytatódott rajtuk, s ez még a temetőkben is tükröződik. Mint már láttuk, Mozsolics szerint a bronzkor III végén az összes nagy telepet elhagyják. Véleményem szerint ez a folyamat nem egyformán ment végbe a vatyai és füzesabonyi—gyulavarsándi területen. Hiszen más jellegű a vatyai és más a füzesabonyi—gyulavarsándi kultúra jellege. Mozsolics megállapítása az ország keleti részére érvényes. A Tószeg, Tiszafüred, Békés-Város-erdő mellett feltárt telepeken a halomsíros kultúrára mutató emlékek, melyekre Bóna utal, nem bizonyítják a telepek továbbélését, mert csupán néhány szörványos darabról van szó és nem rétegről.⁹³ A füzesabonyi kultúra temetőiből is hiányoznak a halomsíros kultúra temetkezései.⁹⁴

Kelet-Magyarországon a füzesabonyi—gyulavarsándi és a halomsíros, illetve egyeki kultúra között sokkal élesebb a törés, minthogy olyan jellegű összeolvadást képzelhetnénk el, mint amilyen a vatyai és halomsíros kultúra között történt. Pedig összeolvadásról itt is beszélhetünk.

2. kép. 1: 2. sír. — 2: 3. sír. — 3: 6. sír. — 4: 7. sír.

Azt hangsúlyoznunk kell, hogy bármilyen méretű ellenséges támadás is következzék be, a helyi lakosság sohasem menekült el teljes egészében. Mindig maradtak helyben nagy néptömegek. Ezek a támadókkal összeolvadtak. Így történhetett a füzesabonyi kultúra esetében is. Csakhogy az őslakók kulturális sajátosságait szinte teljesen elvesztették. A hódítóknak egészen más lehetett a gazdasági és társadalmi berendezkedésük. Az élet máshol és másként folytatódott, mint a megelőző időkben.

Az egész ország területére kiterjedő egységes színezetű (koszideri típusú) fémművesség kérdésében Bónának kell igazat adnunk Mozsoliccsal szemben. Az egyeki típusú temetőkből talált fémek teljes egészükben ezekkel mutatnak hasonlóságot, még inkább ez látszik a halomsíros kultúra gazdagabb fémmellékletű sírjaiban. Azt pedig most már nem szükséges bizonyítanunk, hogy az egyeki kultúra a B III vége után követi a füzesabonyi kultúrát.

A tiszta halomsíros kultúra Bóna szerint a Felső-Tiszán túli területre nem tud behatolni, mert útját állja az északkeletről, a Kárpátokon túlról érkező egyeki kultúra.⁹⁵ Ezt a felfogást a jelenleg rendelkezésünkre álló bizonyító anyaga alapján nem fogadhatjuk el. Azt már a leletanyag elemzésénél láttuk, hogy az egyeki kultúrát milyen sok és lényeges vonás kapcsolja a halomsíros kultúrához, s milyen döntően játszott közre kialakulásában. A feltételezett keleti rokonvonások nem bizonyíthatók ilyen határozottan.

Dél-Borsodban szinte sakktáblaszerűen helyezkednek el a halomsíros és egyeki típusú temetők. Közöttük nem lehet területi határt vonnunk.⁹⁶ Inkább arra utalhatunk, hogy a halomsíros kultúra temetőiben a megérkezés utáni legkorábbi, tehát még keveretlen, tiszta szakaszt láthatjuk, az egyeki típusú temetőkből pedig már a halomsíros kultúra és a helyben (de nem a régi telepein) maradt népesség összeolvadása által létrejött önálló egyeki kultúra emlékeit. A halomsíros kultúra megérkezése után nem telhetett el hosszú idő a teljes átfejlődésig.⁹⁷

Az egyeki kultúrának lokális színezete van. A halomsíros kultúrától, a sok ismertetett hasonlóság mellett, eltérő vonásai is vannak. Ez nem a régi helyi kulturális elemek érvényrejutásában tapasztalható (mert azok nagy része megsemmisült), hanem az edényművesség új típusainak a létrejöttében a meglévő halomsíros típusok mellett, s abban, hogy a halomsíros kultúra uralkodó edényformái mellett néhány típus feledésbe merül, holott a hazai tiszta halomsíros temetőkből még használatban voltak.⁹⁸

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a halomsíros és az egyeki kultúra között fennálló különbségeket. A leglényegesebb különbség az, hogy a halomsíros kultúra külföldi területein túlnyomórészt csontvázasan temetkeznek, az egyeki kultúra pedig hamvaszt.⁹⁹ A halotthamvasztás szokásának az egyeki kultúra területén nem volt közvetlen előzménye. A halomsíros kultúrában ugyan megvolt a hamvasztás külföldön is, de ez elenyészően kismértékű a csontvázás temetkezésekhez képest, s csak hazánk területén vált jelentősebbé. Ugyanakkor az egyeki kultúra keleti szomszédja (a felsőszécsi csoport) szintén hamvasztott és urnába temetkezett.¹⁰⁰

Az egyeki kultúrához területileg legközelebb, a főleg Duna—Tisza közén élő vatyai kultúra hamvasztotta halottait a B III időszakában is.¹⁰¹ Talán ennek egyes csoportjai jutottak el a Tiszántúlra a halomsíros kultúra támadása idején.¹⁰² A gyulavarsándi kultúra temetkezési szokását egyelőre nem ismerjük

hitelt érdemlően. Ezért az egyeki kultúra hamvasztási szokásának eredetét egyelőre nem tudjuk megmagyarázni.

A hamvasztással együtt fellépő különbség a halomsíros és egyeki kultúra között — amint erre már utaltunk — a fémmellékletek elszegényedése a sírokban.

A harmadik különbség a temetők méretében észlelhető. Az egyeki kultúra temetői nagy kiterjedésűek (több száz sírral), a halomsíros kultúra temetői ehhez viszonyítva, aránytalanul kisebbek. Ez természetesen az átfejlődésig tartó szakasz rövid tartamával is magyarázható lenne, de a halomsíros kultúra társadalmi összetételével is, mert máshol sincs tudomásunk nagy halomsíros temetőkről. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a halomsíros kultúra is változáson ment keresztül az ország keleti részén, s a vele legszorosabb összefüggésben álló egyeki kultúra közösségi élete más körülmények és más formák között folytatódott.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a pilinyi kultúrával is fennáll az egyeki kultúra rokonsága. Ezt több lelőhely anyaga is igazolja (Hajdúbagos, Bodrogkeresztúr). Hogy miért vannak egyes helyeken erősebb rokonvonások, másutt pedig alig látunk ilyet az egyeki kultúra területén, azt a rendelkezésünkre álló kevés ismert anyag alapján ma még aligha tudjuk eldönteni.

Az igrici temető egyik igen fontos lelete a 3. sírban talált jellegzetes díszítésű, felsőszőcsi típusú bögre. (II. t. 2)

A felsőszőcsi típusú leleteknek eddig még nem történt meg az összefoglalása. A névadó lelőhelyen, Észak-Erdélyben találtak ilyen jellegű leleteket először, urnasírokban. Kárpát-Ukrajna területén, Munkács környékén is több helyen előkerültek urnasíriai és szórványos leletei. A díszítésben jellegzetes az edények mélyen vésett spirális díszítése, amit gyakran mészbetéttel hangsúlyoznak. Az edénytípusok között díszes urnákat és kettős csonkakúp alakú, alacsony nyakú, magas fülű, díszített bögréket kell megemlítenünk.¹⁰³

A felsőszőcsi típusú leletek kronológiai helyzete eddig igen tisztázatlan volt. Bóna a spirálbütykös edényekkel párhuzamosítja, de arra is utal, hogy a késő-bronzkorban még tovább készítik a felsőszőcsi típusú edényeket.¹⁰⁴

Mozsolics a Gyulaháza—Karász között talált, bronzokkal kísért sírleletet a B IV időszakába helyezi, ahol felsőszőcsi típusú edénytöredékek is előkerültek.¹⁰⁵ (A cserepek összefüggése a bronzokkal bizonytalan.) A felsőszőcsi típusú leletekkel kapcsolatban határozott állást nem foglal.

Az igrici 3. sírban talált bögre kétségtelenné teszi, hogy a legjellegzetesebb felsőszőcsi típusú leletek az egyeki kultúrával egykorúak. Lehet, hogy már a középbronzkor (Bóna), illetve a B III (Mozsolics) vége előtt elkezdődik a felsőszőcsi típusú leletek korszaka, azonban mégsem párhuzamosítjuk a füzesabonyi kultúra időszakával. Virágkora az egyeki kultúra ideje,¹⁰⁶ de megéli még a késő-bronzkor végét is.¹⁰⁷ Kialakulásában a wietenbergi és a gyulavarsándi—ottományi típusok meglehetősen nagy szerepet játszottak. Nyugati települési határát Szabolcs megye középső részén húzóó É—D irányú függőleges vonal mentén¹⁰⁸ húzhatjuk meg.

Az egyeki és felsőszőcsi típusú leletek erősen különböznek egymástól. A felsőszőcsi az egyekinél sokkal inkább helyi előzményekre épül. Közös vonásuk a hamvasztásos, urnás temetkezések mindkét csoportnál megfigyelhető uralma.

Az egyeki kultúra Bóna által említett beáramlása nehezen képzelhető el a felsőszöcsi típusú leletek területén keresztül, úgy, hogy ne lett volna olyan katasztrófa a vége, mint amelyet a füzesabonyi és gyulavarsándi kultúránál tapasztaltunk. Inkább az látszik valószínűnek, hogy az egyeki kultúra a felsőszöcsi csoport miatt nem tudott felhatolni az északi Tisza-vidékre és a nyugat-erdélyi, alföldi sávra. Közöttük az érintkezés valamilyen formája kétségtelenül fennállott. Erre mutatnak az egyeki típusú leletanyagban szórványosan előforduló felsőszöcsi típusú edények.

KALICZ NÁNDOR

SPÄTBRONZEZEITLICHES URNENGRÄBERFELD BEI IGRICI

Die Gemeinde Igrici liegt in Nordostungarn, im Komitat Borsod. Im Verlauf einer Rettungsausgrabung gelang es uns im Jahre 1958 ein Brandgräberfeld mit neun Urnen und einem Brandschüttungsgrab freizulegen. (Bild 1—2, Taf. I—V.) Die Gräber lagen in Gruppen.

Die Grabfunde von Igrici vertreten durch ihre kennzeichnenden Gefäß- und Metalltypen die Egyeker Kultur. Mehrere Forscher befassten sich mit Funden dieser Epoche, doch war bis heute keine eingehende Bekanntmachung erschienen.

Laut Childe haben die Funde vom Egyeker Typ ihre Parallele in der Phase Tószeg C—D.³ Auch Tompa folgte dem System Childes und datierte die aus der gleichen Zeit stammenden Funde in die Tószeg C-Periode.^{4—5} Miličić übernahm das überholte, chronologische System von Tompa und gab in Unkenntnis der neueren Funde ein veraltetes Bild der ungarischen Bronzezeit.⁶ Sein einziger Verdienst ist, dass er in den Funden vom Egyeker Typ die kennzeichnenden Wesenszüge der Hügelgräberkultur betonte und nachwies.⁷ Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948 erbrachten den entscheidenden Wendepunkt in der bronzezeitlichen Forschung Ungarns. Im Zusammenhang mit diesen Grabungen klärte A. Mozsolics in ihrer 1953 erschienen Chronologie die kennzeichnenden Züge der Hatvaner Kultur und auf Grund dessen stellte es sich heraus, dass die Funde der Egyeker Kultur damit nicht gleichzeitig sein können.^{8—10}

In jüngster Vergangenheit befassten sich A. Mozsolics und I. Bóna in grundlegenden Studien mit dem Problem der Spätbronzezeit Ungarns.^{11—13}

A. Mozsolics betonte um diese Zeit zum ersten Mal, dass mit dem Aufhören der Tószeger Siedlung die ungarische Bronzezeit noch nicht zu Ende war. Auf den Angriff der gegen Ende ihrer Phase B III von Westen eindringenden Hügelgräberkultur verliessen — laut Mozsolics — alle Einwohner der B III-zeitlichen Siedlungen ihre Wohnstätten. Ihrer Meinung nach wurden damals die aus — für das Ende der B III charakteristischen Metalltypen bestehenden Bronzeschätze verborgen (Dunapentele-Kosziderpadlás). Doch gibt es im Karpathenbecken noch einen Schatzfundhorizont (Metalltyp von Hajdúsámson, Apa, Gaura), der früheren Zeiten angehörte, der Epoche der Schätze vom Koszider-

typ zuvorgekommen war, von jenen ganz abweichende Züge aufweist, und dennoch ebenfalls der Phase B III angehört. Das Verbergen dieser Schätze schreibt sie einem, angeblich aus dem Osten kommenden, noch nicht feststellbaren Angriff zu. Nach Ende der B III. übt die neue Hügelgräberkultur einen bedeutenden Einfluss auf die in die Periode B IV setzbare Pilinyer, hauptsächlich aber der Egyeker Kulturen aus.

Auch Bóna ging vom Angriff der Hügelgräberkultur aus, doch gelangte er im Gegensatz zu Mozsolics zu einem ganz anderen Ergebnis. Auch er stellt fest, dass das Erscheinen der Hügelgräberkultur einen Bruch im Entwicklungsgang der einheimischen Kultur verursachte und auch er unterscheidet zwei Schatzfundhorizonte. Doch setzt Bóna die früheren Schatzfunde (von Hajdúsámson, Apa, Gaura) an das Ende der mittleren Bronzezeit (somit an das Ende der Mozsolics B III). Diese wurden anlässlich des Angriffs der eindringenden Hügelgräberkultur verborgen. Seiner Ansicht nach verliessen die Einwohner gegen Ende der mittleren Bronzezeit (Mozsolics B III) nicht überall ihre Siedlungen. Insbesondere im Raum der Vatyaaer Kultur kommt eine Verschmelzung der eingewanderten und der zugewanderten Völkerschaft zustande. Im Raum des Karpathenbeckens fand nun die Ausgestaltung eines neuen, einheitlichen Metallgewerbes statt, wobei die mitgebrachten Metalltypen der Hügelgräberkultur vorherrschten. Dieses Metallgewerbe wich stark von der einheimischen Metallbearbeitung ab. Diese neuen Bronzedenkmalen gehören dem Koszider-Typ an. Mit den Metallfunden der Gräber und Siedlungen bezeugt er die Richtigkeit seiner Beweisführung. Jene Schatzfunde, mit denen Mozsolics B III abschloss, setzte Bóna um eine Periode weiter hinaus, auf das Ende von Mozsolics B IV; diese waren vor mehreren Angriffswellen verborgen worden. (Eintreffen der Funde vom Typ Muhi—Gáva). Bóna ist der Ansicht, dass die Hügelgräberkultur nur in die nördlichen Gebiete jenseits der Theiss nicht einzudringen vermochte, weil ihr ein gleichzeitig von Nordost, von jenseits der Karpathen kommendes Volk die Träger der Egyeker Kultur, den Weg verstellten. Dies ist als die erste Welle jenes Angriffes zu verzeichnen, die später mit den Funden vom Typ Muhi—Gáva in Verbindung steht.

Den Ursprung der Egyeker Kultur betreffend teilen sich die Meinungen. Mozsolics ist der Ansicht, sie hätte sich unter dem Einfluss der von Westen eindringenden Hügelgräberkultur entwickelt. Bóna vertritt den Standpunkt, dass sie von der Hügelgräberkultur wesentlich unterscheidet, war aber zur gleichen Zeit mit jener von jenseits der Karpathen, aus NO in unseren Raum eingedrungen. Alle beiden stimmen darin überein, dass die Egyeker Kultur der mittleren BZ folgt (nach Mozsolics B III).

Die Gräberfelder der Egyeker Kultur liegen in den Landteilen am oberen Theisslauf und in den nördlichen Gebieten jenseits der Theiss.

Das Gräberfeld von Igrici ist den anderen Gräberfeldern des Egyeker Typs ähnlich; sein Fundgut ist — trotz des Fehlens von ein-zwei Typen — dem Fundmaterial der Egyeker Kultur identisch.

Die Haupttypen der Gefässe sind:

Urnen: Taf. I, 8—9; Taf. II, 9; Taf. III, 10; Taf. IV, 7, 10; Taf. V, 12—13,^{21—23}

Töpfe: Taf. I, 4, 7; Taf. II, 8; Taf. III, 4, 9; Taf. V, 8,^{34—41}

Schüsseln: Taf. II, 7; Taf. III, 1; Taf. IV, 1, 3, 6;⁴²⁻⁴³

Henkeltassen und Krüge: Taf. I, 1—2, 5—6; Taf. II, 3, 6; Taf. III, 5, 7; Taf. IV, 2, 5, 8; Taf. V, 3—7; 9, 11;⁴⁴⁻⁵⁹

Töpfen: Taf. I, 3,⁶⁰⁻⁶³

Haupttypen der Metalle: längsgerippte Armreifen: Taf. V, 2 a—e,⁶⁴⁻⁶⁹. Massive Armringe von dreieckigem Durchschnitt mit geometrischen Verzierungen.⁷⁰⁻⁷⁵ Massiver Armring mit offenen Enden, abschnittsweise sich wiederholenden gravierten Strichbündeln, Taf. IV, 4;⁷⁶⁻⁸⁰; Armreif mit entgegengesetzten Endspiralen.⁸¹⁻⁸⁴ Armring mit gerollten Enden: Taf. III, 2;⁸⁵ Anhänger, Nadeln und andere Bronzen.⁸⁶⁻⁸⁷

Die Parallelen der im Fundgut vorkommenden Gefässe und Metallbeigaben finden wir hauptsächlich unter dem Fundmaterial der Hügelgräberkultur. Der Einfluss der vorangegangenen einheimischen Kultur ist ziemlich unbedeutend. Die Funde bezeugen, dass vom Blickpunkt der Entwicklung der Egyeker Kultur der Einfluss der Hügelgräberkulturs ausschlaggebend war und in dieser Frage müssen wir Bóna gegenüber Mozsolics recht geben.

Was aber das Metallgewerbe anbetrifft, muss festgestellt werden, dass die Metallfunde der Gräberfelder (Mozsolics B IV) auch das der Gräberfelder der Egyeker Kultur mit den Stücken des Koszider Schatzfundes im wesentlichen übereinstimmen, die laut Mozsolics — bereits gegen Ende der B III verborgen worden waren. Somit müssen wir — in Anbetrachtung des Metallgewerbes und der damit verknüpften historischen Deutung (mit Ausnahme der Entstehung der Egyeker Kultur) Bóna das Recht zusprechen: denn das Metallgewerbe vom Typ Koszider blühte nach der Mozsolics B III-Periode.

Die Egyeker Kultur unterscheidet sich in vielem von den ihr vorangegangenen örtlichen Kulturen, der Füzesabonyer und der Gyulavarsándi Kultur.

a) Die Füzesabonyer Kultur hält an der Leichenbestattung fest, während die Egyeker Kultur ihre Leichen verbrennt.

b) Bei der Egyeker Kultur finden wir die Tellsiedlungen der Füzesabonyer Kultur nicht vor.

c) Die Keramik und das Metallgewerbe der beiden Kulturen weist einen auffallend grossen Unterschied auf.

Auf dem Gebiet der Vátyaer Kultur erfolgte eine derartige Verschmelzung zwischen der eingesessenen Einwohnerschaft und den Trägern der Hügelgräberkultur, dass die Siedlungen viellenorts weiter fortbestanden, was sich im Fundmaterial widerspiegelt, wie es Bóna auch nachweist. Auf dem Gebiet der Gyulavarsándi und Füzesabonyer Kulturen kann von der gegenseitigen Verschmelzung nicht die Rede sein. Dies bedeutet aber auch, dass diese beiden Kulturen wesentlich von einander verschieden waren (das Volk der Vátyaer Kultur stand der Völkerschaft der neuen Kultur näher), doch bedeutet dies, dass auch die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Einrichtungen der Eroberer ganz anders gestaltet waren, als die der Füzesabonyer- und Gyulavarsándi Kulturen. Nach dem Erscheinen der neuen Kultur setzte sich das Leben in anderen Bahnen fort und auch anderswo, als in den vergangenen Zeiten, doch bedeutet dies keineswegs die Auswanderung des ganzen Volkes. Der Grossteil der Einwohner blieb an Ort und Stelle, übernahm die kulturellen Eigenheiten der Eroberer,

dermassen, dass sie von ihrer eigenen Kultur nur unbedeutende Wesenszüge beibehielten.

Die vorausgesetzte östliche Abstammung der Egyeker Kultur wird durch das Fundmaterial nicht überzeugend bewiesen. Unbestreitbar bestehen zwischen der reinen Hügelgräberkultur und der Egyeker Kultur auch von einander abweichende Wesenszüge. Allerdings tritt dies nicht durch das Vorherrschen östlicher Kulturelemente in Erscheinung (da doch der überwiegende Teil derselben zugrunde gegangen war), äussert sich vielmehr in der Ausgestaltung neuer Keramiktypen neben den bestehenden der Hügelgräberkultur, und auch darin, dass einige der keramischen Leitformen in Vergessenheit gerieten.

Auch die Bestattungssitten weichen von einander ab. Bei der ausländischen Hügelgräberkultur herrscht neben der Brandbestattung die Skelettbestattung vor, und nur bei uns in Ungarn gelangt auch der Brauch der Leichenverbrennung — wenn auch nur in der späten Phase — allgemein zur Geltung. Bei der Egyeker Kultur hingegen können wir mit ganz wenigen Ausnahmen nur Leichenverbrennung vorfinden.

Auch die Grösse der Gräberfelder betreffend macht sich ein Unterschied bemerkbar. Die Hügelgräberkultur besitzt kleine Gräberfelder, die der Egyeker Kultur sind grösser, das bedeutet, dass die Gesellschaftsordnung der Egyeker Kultur in ganz anderen Bahnen verlief, als die des Hügelgräbervolkes.

Noch können wir den weitverbreiteten Brauch der Leichenverbrennung in der Spätbronzezeit nicht genügendmassen erklären.

Im wesentlichen übernimmt die Egyeker Kultur die Typen der Hügelgräberkultur sowohl in der Metallbearbeitung als auch in ihrer Keramik, wobei die Rolle der Egyeker Prototypen ganz unbedeutend ist und sich ausschliesslich auf die Abänderung einiger Formen beschränkt.

Die Egyeker Kultur ist der Pilinyer Kultur eng verwandt.

Einer der wichtigsten Funde des Gräberfeldes von Igrici ist die in Grab 3 gefundene Henkeltasse vom Typ Felsőszócs (Taf. II, 2/a—b). Noch steht die Zusammenfassung der Funde vom Typ Felsőszócs aus. Auf dem Namengebenden Fundort fand man ihre ersten Urnengräber, doch kamen seither auch in karpath-ukrainischen Gebieten ihre Urnengräber und Einzelfunde zutage.^{101, 103} Auch aus den östlichen Teilen Ungarns sind uns zahlreiche vereinzelt vorkommende Funde dieser Gruppe bekannt. Kennzeichnend ist die tief gekerbte Spiralverzierung ihrer Gefässe.

Die chronologische Stellung der Felsőszócs-Gruppe war bis vor kurzem noch ungeklärt. Einige wollen eine Parallele zu den spiralbuckelverzierten Gefässen wahrhaben und setzen sie in die mittlere Bronzezeit. Aus den Funden von Igrici geht eindeutig hervor, dass die Funde von Felsőszócs mit denen der Egyeker Kultur gleichzeitig bestanden. Möglich, dass die Felsőszócs-Gruppe bereits etwas früher ihren Anfang nahm. Doch fällt die Zeit ihrer vollkommenen Entfaltung mit der Zeit der Egyeker Kultur zusammen, reicht aber noch bis in das Ausklingen der Spätbronzezeit hinein (Mozsolics B IV). Als Westgrenze ihres Verbreitungsgebietes lässt sich eine, in Richtung NS durch die Mitte des Komitates Szabolcs gezogene Linie denken.

Die Egyeker und Felsőszócs-Funde weisen starke Unterschiede auf. Den Felsőszócs-Funden lagen vorwiegend östliche Bestände zugrunde (Ottomány—

Wietenberg). Gemeinsamer Wesenzug beider Kulturen ist die Sitte der Brandgräber. Das Einstürmen der Egyeker Kultur von Osten lässt sich schwerlich ohne einer Katastrophe, ähnlich der, die das Vordringen der Hügelgräberkultur in die Gebiete der Füzesabony—Gyulavarsánd Kulturen verursachte, vorstellen. Viel naheliegender ist der Gedanke, dass die Egyeker Kultur wegen der Felsözöcsér Gruppe nicht nordwärts in die Theissgegend vordringen konnte. Doch bestand gewiss irgendeine Form der Verbundenheit zwischen den beiden Kulturen.

N. KALICZ

J E G Y Z E T E K

1. *Lehoczky T.*: Arch. Ért. 1903. 365—374.
Zoltay L.: Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. (1907) 30—36.
2. *Zoltay L.*: i. m. 33. lap 1—5, 17. kép a füzesabonyi, 32. lap 5—10. kép, 34. lap 18—20. kép, 35. lap 23—24. kép az egyeki kultúra temetőjéből.
3. *Childe, V. G.*: The Danube in Prehistory. 1929. 418. lap után a kronológiai tábla és 290—291. lap.
4. *Tompa F.*: 24/25 BRGK 1934—35. 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. 1937. 86—87, 90—96.
5. *Tompa F.*: i. m., 84—85, 88. és a 102. lapon a kronológiai táblázat.
6. *Miloičić, Vl.*: Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn. Actes de la IIIe Session. Zürich, 1950. 256—278.
7. Uo. 271—275.
8. *Mozsolics, A.*: Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948. Acta Arch. Hung. 2. (1952) 35—68.
9. Uo. 58. lap.
10. Uo. 67. lap.
11. *Mozsolics A.*: Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. Acta Arch. Hung. 9. (1958) 119—120.
12. Uo. 141—145. lap.
13. *Bóna I.*: Chronologie der Hortfunde vom Koszider Typus. Acta Arch. Hung. 9. (1958) 211—243. lap.
14. Uo. 223—228. lap.
15. *Mozsolics A.*: Archäologische Beiträge... 139—140. lap.
16. *Bóna I.*: i. m., 226—228.
17. *Mozsolics A.*: Archäologische Beiträge... 122—135. lap.
18. *Bóna I.*: i. m., 228—232, 241—242. lap.
19. Legjellemzőbb lelőhelyei: Bodrogkeresztúr, Muhi, Igrici, Berkesz, Demecser, Székely, Nyíregyháza, Egyek, Rákóczifalva, Bagimajor, Kengyeltenyősziget stb.
20. A teljességre való törekvés igénye nélkül, hiszen csak tíz sír leleteit ismerjük Igriciből. Ezért esetleg egy-két edénytípus hiányozhat ezekből a sírokból.
21. Közöletlen a miskolci Herman Ottó Múzeumban.
22. *Sőregi J.*: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1938—40. 26. lap 11. kép, 27. lap 12. kép 3.
23. *Tompa F.*: i. m., 31. t. 1.
24. Uo. 31. t. 2—3.
25. *Zoltay L.*: i. m., 34. lap 19. kép.
Childe, V. G.: i. m., 369. lap 205. kép, és közöletlen a debreceni és nyíregyházi múzeumban.
26. *Tompa F.*: i. m., 32. t. 1—2.
27. Mindkét lelőhelyről közöletlen leletek a nyíregyházi Jósza András Múzeumban.
28. *Foltiny I.*: A halomsíros és lausitzi kultúra nyomai Szeged környékén. Régészeti Füzetek 4. (1957) II. t. 10, IV. t. 11.
29. *Hampel J.*: A bronzkor emlékei Magyarhonban. CCXXIV. t.
30. Uo. CXCI. t. 1.
31. *Willvonseder, K.*: Die mittlere Bronzezeit in Österreich. 43, t. 5, 11. Urnák függőleges bordadíszel.

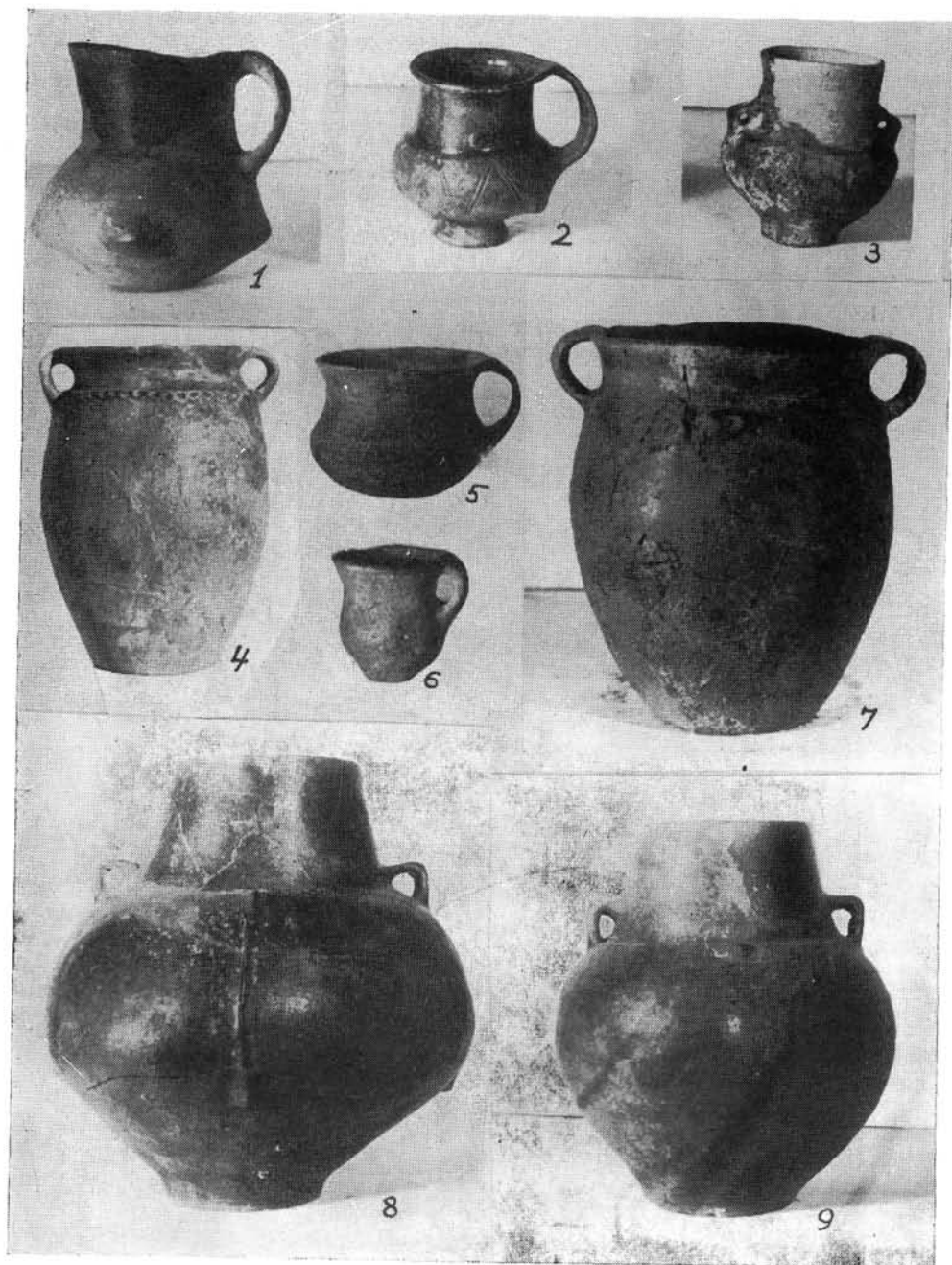
32. *Böhm, J.*: Kronika objevenneho věku. 1942. 37. t. 7. 9.
Stocký, A.: La Bohême à l'Âge du Bronze. 1928. XXXI. t. 4.
Ctrnáct, V.: A propos des débuts de la Civilisation des tumuli.
 Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie 1956. 94—95. lap közötti kép 20.
33. *Holste, Fr.*: Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland. 11. t. 2, 4.
34. *Zoltay L.*: i. m. 24. lap 35. kép.
35. Közöletlen a Herman Ottó Múzeumban.
36. Közöletlen a Jósa András Múzeumban.
37. *Mozsolics A.*: Archäologische Beiträge... 124. lap 1. kép, XXI. t. 21.
38. *Foltiny, I.*: i. m., II. t. 12.
39. *Eisner, J.*: Slovensko v praveku. XLIV. t. 5—6. Ez inkább az egyeki kultúra körébe sorolható, lelőhelye Muhi.
40. *Willvonseder, K.*: i. m., 7. t. 2.
Stocký, A.: i. m., XXXI. t. 8.
41. A magyarádi és aunjetitzi kultúrában találunk hasonló kiképzésű edényeket, de ezeknek a daraboknak származási összefüggése a halomsíros kultúrával nem bizonyítható. A fűzesabonyi telepek edényei között is megtalálhatók az ilyen csuprok. A lengyelországi ún. prelausitzi típusú leletanyagban vannak erre emlékeztető formák. Itt inkább a kárpátmedencei előzményeket kell tekintetbe venni.
42. Közöletlen a Herman Ottó és Jósa András Múzeumban.
Eisner, J.: i. m., XLIV. t. 8.
43. *Patay P.*: Arch. Ért. 1954. 37. lap 5. kép 1—5.
- 43/a. *Foltiny, I.*: i. m., II. t. 13, III. t. 1—3.
Holste, Fr.: i. m., 3. t. 8.
 A behúzott szájreremű tálak talán a helyi előzményekre mennek vissza, a kihajlított szájrereműek megvannak a halomsíros kultúrában is.
44. *Zoltay L.*: i. m., 32. lap 5. kép.
Uő. MKÉ 2. (1908) 184. lap 6. kép.
Tompa F.: i. m., 30. t. 8, 31. t. 4, 7, 8.
 A Tiszazugban számos helyen előkerült szórványos darabja.
45. *Mozsolics A.*: Arch. Ért. 1950. XXXVI. t. 1—2.
Uő. Archäologische Beiträge... 133. lap 4. kép 5—7.
46. *Polla, J.*: Arch. Rozhledy 10. (1958) 515. lap, és 504. lapon 194. kép 1—2, 5.
47. *Eisner, J.*: i. m., XLVIII. t. 2, 4.
48. *Kostrzewski, J.*: Wielkopolska w Pradziejach. 1955. 91. lap 212. kép.
49. *Zoltay L.*: MKÉ 1. (1907) 34. lap 18, 20. kép, és közöletlen a nyíregyházi múzeumban.
50. *Foltiny I.*: i. m., I. t. 2, III. t. 8, 10.
Mozsolics A.: Archäologische Beiträge... 133. lap 4. kép 7.
51. *Willvonseder, K.*: i. m., I. t. 4, III. t. 1—2, 4—5, IX. t. 3, XIX. t. 7.
52. *Stocký, A.*: i. m., XXI. t. 13, XXV. t. 18—19, XXVI. t. 1.
Böhm, J.: i. m., 37. t. 14.
Ctrnáct, V.: i. m., 94—95. lap közötti kép 19, 21.
53. *Holste, Fr.*: i. m., 11. t. 10.
54. *Zoltay L.*: MKÉ 1. (1907) 32. lap 6. kép.
 Jórészt közöletlenek a Herman Ottó és Jósa András Múzeumban.
55. *Foltiny I.*: i. m., II. t. 9, V. t. 5.
Uő. Arch. Ért. 1944—45. XV. t. 1—3, 6, 8, 10, 16—17, 20—24.
Mozsolics A.: Archäologische Beiträge... 133. lap 4. kép 1—4, 8.
56. *Patay P.*: i. m., 39. lap 7. kép 1—10.
57. *Willvonseder, K.*: i. m., 6. t. 5, 9. t. 2, 22. t. 8.
Ctrnáct, V.: i. m., 94—95. lap közötti kép 12.
58. *Holste, Fr.*: i. m., 11. t. 13.
59. *Willvonseder, K.*: i. m., 9. t. 4.
60. Muhi a Herman Ottó Múzeumban. Egyek a nyíregyházi és debreceni múzeumban.
61. *Hillebrand J.*: Arch. Ért. 1923—26. 62. lap 20. kép 24.
62. *Foltiny I.*: Régészeti Füzetek... I. t. 3, III. t. 7, 9, IV. t. 16, V. t. 4, 6.
63. *Stocký, A.*: i. m., XXIII. t. 7, XXIV. t. 9, XXVI. t. 4.
Holste, Fr.: i. m., 7. t. 9.
64. Közöletlen a Jósa András és Déri Múzeumban.

65. Hillebrand J.: Arch. Ért. 1923—26. 66. lap 23. kép.
66. Hampel J.: i. m., LXXXVII. t. 3, CLXXXV. t. 4, 11, CLXXXVII. t. 14.
67. Pittioni, R.: Urgeschichte des österreichischen Raumes. 1954. 402. lap 81. kép.
68. Stocký, A.: i. m., XXIII. t. 12—13, XXV. t. 16, 20—21.
69. Holste, Fr.: i. m., 9. t. 18, 10. t. 17, 16. t. 11, 21. t. 9.
70. Tompa F.: i. m., 31. t. 16—17.
71. Hampel J.: i. m., CXCI. t. 2 a—b.
Miloičič, Vl.: i. m., 264. lap 38. kép 4.
Foltiny I.: Régészeti Füzetek... VI. t. 1—2, 6—8, VIII. t. 10, X. t. 10, 14.
72. Pittioni, R.: i. m., 363. lap 256. kép 1—2.
Willvonseder, K.: i. m., 45. t. 8—9.
73. Stocký, A.: i. m., XX. t. 6—11, XXI. t. 6—8.
Eisner, J.: i. m., XXXVI. t. 2.
74. Holste, Fr.: i. m., 10. t. 20, 12. t. 21, 23.
75. Kozłowsky: Epoka bronzu w Polsce. 1928. II. t. 14, 18.
76. Patay P.: i. m., 41. lap 11. kép 20—21.
77. Pittioni, R.: i. m., 401. lap 280. kép.
78. Stocký, A.: i. m., XXV. t. 11, XXVII. t. 12—15, XXVIII. t. 7—10, XXIX. t. 2.
79. Holste, Fr.: i. m., 16. t. 12, 17. t. 13—14.
80. Stocký, A.: i. m., IX. t. 9, XI. t. 5, XIII. t. 1.
81. Tompa F.: i. m. 31. t. 19.
Sőregi J.: i. m., 28. lap 13. kép. 1.
82. Hillebrand J.: Arch. Ért. 1929. 36. lap 17. képen, 37. lap 18. képen.
83. Hampel J.: i. m., LXXXVII. t. 5.
Mozsolics A.: Archäologische Beiträge... 126. lap 2. kép 3.
84. Holste, Fr.: i. m., 9. t. 15, 19. t. 15.
85. Hampel J.: i. m., CXVI. t. 21., a sajógömöri bronzleletből.
107. Alsóberecki urnatemetőben (közöletlen), mely a koravaskori időszakra tartozik,
86. Tompa F., i. m., 31. t. 12—14.
Sőregi J.: i. m., 28. lap 13. kép 3—4.
87. Patay P.: i. m. 43. lap 12. kép 4—5.
Hillebrand J.: Arch. Ért. 1929. 36. lap 17. képen, 37. lap 18. képen.
Bóna I.: i. m., 5. kép, 25—26. típus.
Stocký, A.: i. m., XXIX. t. 3—5.
Holste, Fr.: i. m., 10. t. 22—23.
88. Mezőcsát mellett a Hörcsögös-dombon feltárt, de még közöletlen sírokban rendkívül sok bronz van a halottak mellett. Ezt tapasztalhatjuk a szegedvidéki sírokban is. Foltiny I.: Régészeti Füzetek... VI—XI. t.
89. Tompa F.: i. m., 45. t.
90. Bóna I.: i. m., 5. kép típusai.
91. A fémtípusok között találunk néhány olyan darabot is, mely a halomsíros kultúrának csak a csehországi leletei között fordul elő, továbbá Sziléza és Nyugat-Lengyelország ún. prelausitzi típusú leletei között.
92. Bóna I.: i. m., 226, 230—231. lap.
93. Uo. 230. lap.
94. Szelevény, Gelej, Tiszadob, Megyaszó, Hernádkak, Füzesabony, Tiszapalkonya stb. temetőiben tisztán fordulnak elő a füzesabonyi kultúra sírjai későbbi keveredés nélkül.
95. Bóna I.: i. m., 228—230. A Nyírségben eddig még tényleg nem kerültek elő a halomsíros kultúra közvetlen megjelenésére mutató temetkezések. Közvetetten azonban az egyeki kultúra leletanyaga mutatja megjelenésüket.
96. Igrici, Muhi az egyeki, Tiszakeszi, Mezőcsát még a tiszta halomsíros kultúra temetőit tartalmazta. Ezek nem egymásmellettséget jelentenek, hanem egymásutániséget.
97. Az egyeki és pilinyi kultúra területe között nem mutatható ki egy hosszú, önálló halomsíros periódus.
98. Új formák, új díszítések: Urnák, árkolással övezett bütykökkel, talpas füles bögre, csupor, behúzott szájrermű tál. Hiányzik a talpas tál és az ansa lunátás fül alkalmazása.

99. Rákóczifalván azonban megvan mind a két ritus, sőt Kengyeltenyőszigeten is. Ezek valószínűleg átmenet jellegűek.
100. *Zatlukál J. és E.*: Adatok Podkarpatszka Rusz praehistoriájához. 1937. 65—66, 68—69. lap.
101. *Patay P.*: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser II. Nr. 13. 92. lap.
102. Sajnos, ennek igazolására még nem rendelkezünk megfelelő leletanyaggal, hacsak meg nem említjük a nyíregyházi múzeum két kimondottan vatyai típusú urnáját, melyek a nyíregyházi nagy bronzkori telep és temető területén kerültek elő. Mind a kettő közöletlen.
103. *Zatlukál J. és E.*: i. m., 70. lap 5. kép, 71. lap 6. kép, *Hampel J.*: CLXVII. t. 2, 3.
104. *Bóna I.*: i. m., 226, 230. lap.
105. *Mozsolics A.*: Archäologische Beiträge... 120. lap.
106. Felsőszőcsi leletek az egyeki kultúrában több helyről is ismeretesek (Igrici, Egyek, Hajdúsámson, Nyíregyháza, Berkesz stb.).
107. Alsóberecki urnatemetőben (közöletlen), mely a koravaskori időszakba tartozik, felsőszőcsi típusú edények jöttek elő.
108. A Szabolcs megyei felsőszőcsi típusú leletekről most fogok összefoglaló munkát írni.

Igrici-Matata

I. TÁBLA

1: 1. sír. — 2—3: Szórványok. — 4—5: A-hely. — 6—9: 2. sír.

Igrici-Matata

II. TÁBLA

1—9: 3. sír.

Igrici-Matata

III. TÁBLA

1, 9—10: 6. sír. — 2—5, 7—8: 4. sír. — 6: 5. sír.

Igrici-Matata

IV. TÁBLA

1—2, 4, 7, 10: 8. sír. — 3, 5—6, 8—9: 7. sír.

Igrici-Matata

V. TÁBLA

1—3, 7—9, 11—13: I. sír. — 4—5, 10: II. sír. — 11: szórvány.

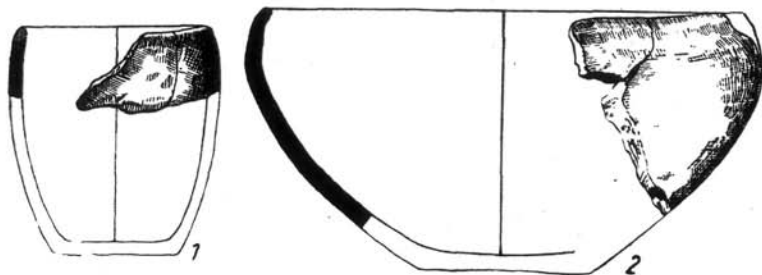
HEJŐKERESZTÚRI SZKÍTAKORI LELET

Kalicz Nándor 1958 augusztusában Hejőkeresztúron leletmentő ásatást végzett és akkor az ottani homokbányában ásatott. A lelőhelyről és az előfordulás körülményeiről ásatási jelentésében az alábbiakat írta: „Az egyik homokbányában, amely a mezőcsáti út mellett fekszik közvetlenül, és legközelebb a községhez, találták a hunkori és szkítakori temető leleteit. Ennek közelében fekszik egy másik homokbánya, s itt figyeltem meg a szkítakori hulladék-gödröt. Mivel a homokkitermelés egyre jobban veszélyeztette ezt a hulladék-gödröt, ezért augusztus 26-án Gajda Imrével, a múzeum restaurátorával a helyszínre utaztam, hogy leleteit megmentssem. Egy napszamos segítségével feltártuk a gödörnek még bent levő részét. A gödör átmérője 300 cm, mélysége igen csekély, csak 60 cm volt. Alja teknőszerű, vagyis közepén volt a legmélyebb. Benne rengeteg szkítakori edénytöredéket és állatsontokat találtunk. A leletet beszállítottuk a Herman Ottó Múzeumba.”¹

Szkítakori telepanyag rendkívül kis számban ismeretes az ország területén és itt is csak azt sajnálhatjuk, hogy az ásatás nem terjedt ki a telep nagyobb részére. Az eredmény azonban így is értékes. Az előkerült keramikus anyag jellemző darabjait három táblán összesítettük. Leírásukat alább adjuk:

1. Kissé durva anyagú, gyakran szemcsés iszapolású, téglapiros színű (néha szürkés foltokkal), kisebb hordóformájú edények peremrészei. Különböző méretűek. Minden alkalommal a perem alatt ujjbenyomással tagolt szalagokkal vannak a töredékek díszítve. (I. t. 1, 2, 4—11, III. t. 3) Egy alkalommal, jóval a perem alatt, bütyökdisz látható. (III. t. 1) Az Alföld szkítakori kultúrájának jellemző típusa ez a forma, amelyhez az említett töredékek tartoznak. (Rajzban helyreállított formáját az 1. kép 1. ábráján mutatjuk be.) 2. Durva anyagú, téglapiros színű, alacsony, hengeres formájú szűrőedény és fenéktöredéke. (I. t. 3) 3. Szürke, jól iszapolt, talán korongon készült magasfülű bögre töredéke. (I. t. 12, rajzban rekonstruálva (III. t. 8) 4. Téglapiros, eléggé durva anyagú füles edény töredéke. (I. t. 13) A fül felső részéből csúcsok ugrik ki. 5. Téglapiros, szemcsés anyagú, korong nélkül készült, behúzott peremű tál töredéke. (II. t. 1) 6. Durva anyagú, szürkésbarna színű, nagyobb behúzott peremű tál töredéke; a has alatt erős bütyök ugrik ki. (II. t. 2, rekonstruált rajza III. t. 9) Felülete kissé csillogó. 7. Durva, téglapiros színű, nagyobb edény bütyökdiszes töredéke. (II. t. 3) Talán az ún. villanova-típusú urnához tartozott. 8. Kissé durva, szürkésbarna, behúzott peremű tál töredéke. (II. t. 4) A behajló perem alatt, szabálytalan sorban, szét nyomott lencseszerű díszítések látszanak. A díszeknek megfelelően belül megtűzdelések vannak. 9. Téglapiros, durva kivitelű kúpos tál perem- és oldalrésze. (II. t. 5) 10. Kívül szürke, belül halványpiros, égéstől kissé deformált edényke. Nyakhajlásban alig észrevehetően tagolt. (II. t. 6) A kihaladéson bütyök látszik,

de nem lehetetlen, hogy inkább fül megmaradt csonkja. Az égéstől itt deformálódott a legjobban, ezért az eredeti jelleg már nemigen állapítható meg. 11. Szürke, jól iszapolt, korongon készült edényke peremes oldalrész (II. t. 7) Lehet, hogy ez a töredék is magasfülű bögre oldalrész, de az is elképzelhető, hogy a III. t. 7. ábrán látható rekonstrukcióban rajzolt típusú edénykéhez tartozott. 12. Nagyobb méretű edényhez tartozó, bütyökös oldalrész. Színe

1. kép

barnáspiros, durva anyagú. (III. t. 5) 13. Elég jó anyagú, téglapiros, csillogó felületű, behúzott peremű tál töredéke. (III. t. 2) Belső felülete erősen szürkés színű. 14. Ovális keresztmetszetű, téglapiros edényfül, durva munkálású. (III. t. 4) 15. Szürke színű, elég jó anyagú, behúzott peremű tál töredéke. (III. t. 6) Talán korongon készült. 16. Szürkésbarna, csillogó felületű, jó anyagú, nagyobb, behúzott peremű tárgy töredéke. (1. kép 2.) 17. Kettős csonkakúp formájú, szürkés-piros, nagyobb edény oldalrész. (III. t. 10) Talán az ún. villanova-típushoz tartozik.

Legutóbb sikerült kimutatni,² hogy hazai szkítakorunk nem egységes. A terület nagyobb részére egy, a mai tudásunk szerint Erdélyen keresztül, nyugat felé törekvő néphullám (vekerzugai csoport) telepszik i. e. 560—550 táján. Hazánk északkeleti részén, a Kárpátukrajna szorosain délnyugat felé nyomuló, ún. kustánfalvi szkítakori kultúra leletei a jellemzőek. Igen lényeges kérdés e két szkítakori kultúra szovjetunióbeli kiindulási helyének meghatározása, de bennünket legalább annyira érdekelnek a helyi őslakosság jelenlétének kérdései is. Így elsősorban az a régészeti anyag, amely az őslakosságot sejteti. A kustánfalvi kultúra a Nyírséget is megszállja és így mélyen lenyúlik az Alföld területére. Úgy látszik azonban, hogy Miskolc és környéke inkább az ún. vekerzugai, alföldi csoport körébe tartozik. A két kultúra közötti határ azonban nem annyira határozott, hogy egy-egy, az érintkező területeken levő lelőhely hovátartozása minden esetben teljes bizonyossággal eldönthető lenne.

Diósgyőrön és Mezőnyéken a vekerzugai szkítacsoport jellemző leletei (lószerzők és kocsiveretek) kerültek elő. Kézenfekvő tehát arra gondolni, hogy hejőkeresztúri lelőhelyünk is idesorozható. Megvallhatjuk azonban, hogy etekintetben a telepész leletei határozott bizonyítékokkal nem szolgálnak. A magasfülű bögre, a behúzott peremű tálak, a nagyobb bikonikus urnák a kort illetően nem hagynak kétséget, azonban arra nem válaszolnak, hogy a telep lakossága

a kustánfalvi, vagy a vekerzugi csoport népéhez tartozott-e? Az a megfigyelés, hogy a nagyobb bikonikus urnák töredékei elég nagy százalékban jelentkeznek, inkább a vekerzugi csoport mellett szólanak.

A nagyméretű, bütyökdiszes tál (II. t. 2 és III. t. 9), valamint az I. t. 13. számú ábra csücskös füle minden valószínűség szerint a leletegyüttes legkorábbi darabjai közé tartoznak és talán a helyi őslakosság hagyatékát tükrözik. Egészben véve azt állapíthatjuk meg, hogy a lelőhely korát a bemutatott típusok alapján, az i. e. 550—300 közötti időre tehetjük. Ennél pontosabb időhatározásra a lelőhelyről előkerült keramikus anyag mai tudásunk szerint nem alkalmas.

PÁRDUCZ MIHÁLY

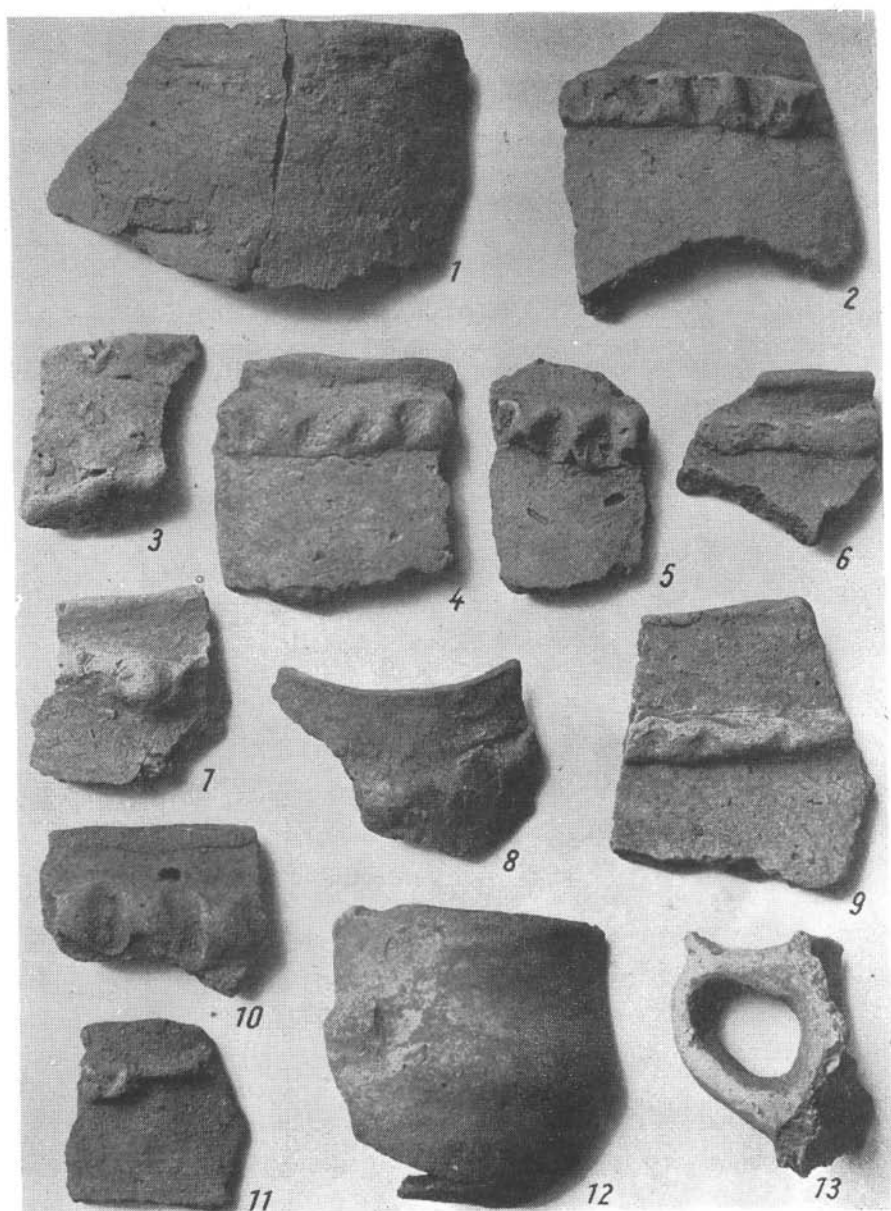
J E G Y Z E T E K

1. Történeti Múzeum adattára. 360. T. 4.
2. Párducz Mihály: Szkíta tükrök a Kárpát-medencében. Arch. Ért. 1958. (85) 58—64. 1.

FÜGGELÉK PÁRDUCZ MIHÁLY DOLGOZATÁHOZ A HEJÖKERESZTÚRI SZKÍTA LELETEKRŐL

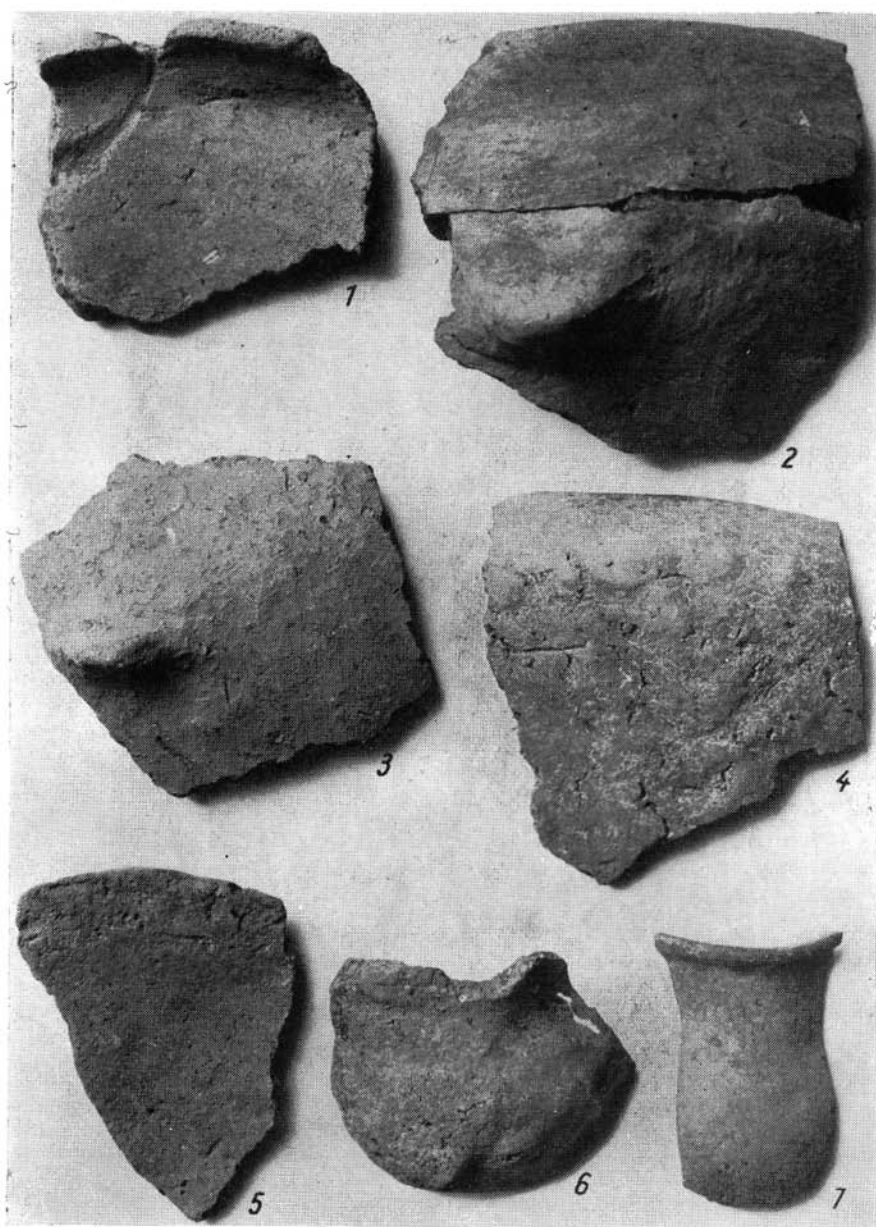
A hejőkeresztúri szkíta anyagból 15 darab állatsont volt meghatározható. Ezek az alábbi fajokhoz tartoznak: szarvasmarha — *Bos taurus* L. (felső praemolaris fog, mandibuladarab, scapuladarab, ulnadarab, tibia distalis epiphysise és metatarsus darabja), juh — *Ovis aries* L. vagy kecske — *Capra hircus* L. (humerusdarab és tibia darab), ló — *Equus caballus* L. (scapuladarab és medence részlete az acetabulummal), eb — *Canis familiaris* L. (scapuladarab, radius proximalis fele, medencefél és tibia diaphysise) és bölény — *Bison bonasus* L. (metatarsus). Közülük legérdekesebb a bölény előfordulása, mely mindezeideig mindössze két lelőhelyről (Piliny és Tószeg) ismeretes a magyarországi őskorból.

BÖKÖNYI SÁNDOR

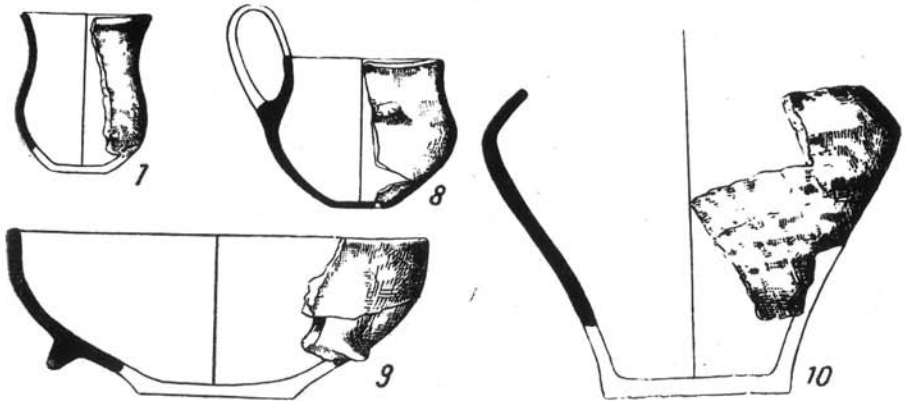
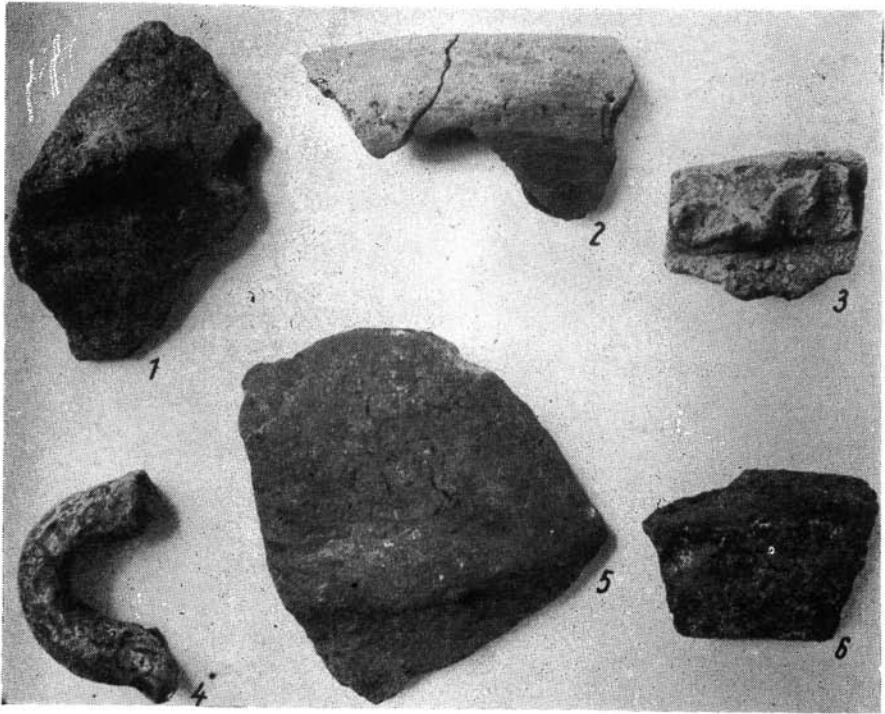
Hejőkeresztúr

II. TÁBLA

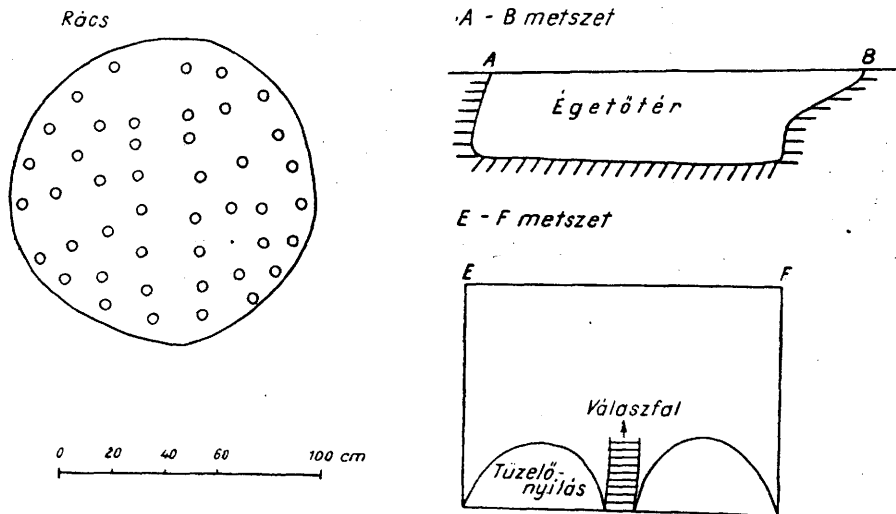
Hejőkeresztúr

III. TÁBLA

KELTA EDÉNYÉGETŐ KEMENCE ÓZDON

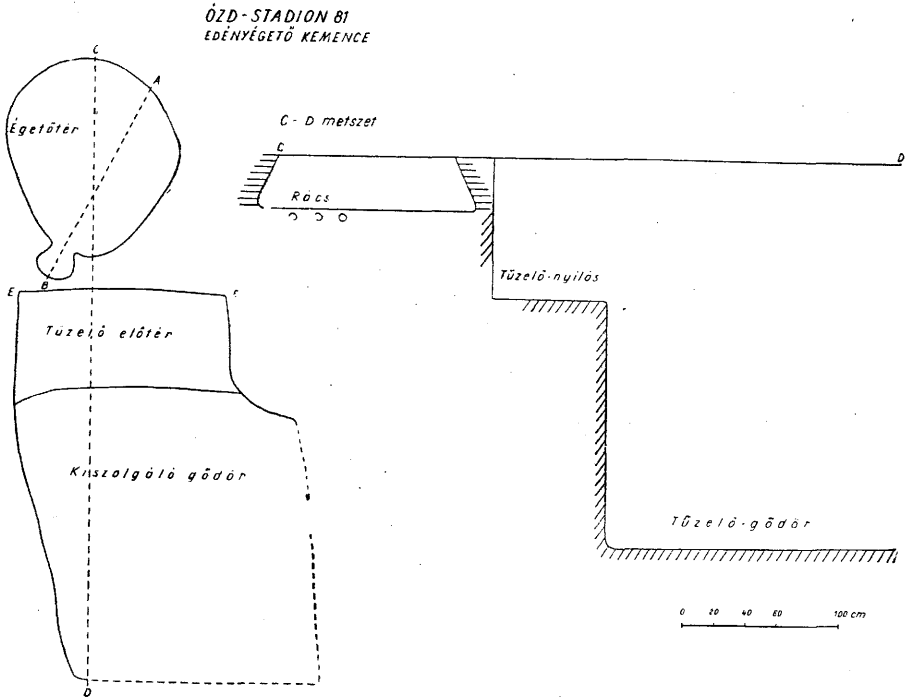
Az ózdi sportstadion építésénél végzett leletmentés és megfigyelés a péceli kultúra lakosságának időszakai szálláshelyeinek megállapítását¹ és egy nagyobb császárkori település felvételét² eredményezte. A stadion helyén levő dombocska több korban szolgált települési helyül, s a teljesség kedvéért a még közöletlen kelta edényégetőkemencét ismertetjük.³

1. kép

A kemence az ún. földbevájt típushoz tartozik, kiszolgáló gödörrel. A kissé ovális égetőtér igen jó állapotban maradt meg a boltozat süvegéig. Mérete 130x110 cm, megmaradt magassága 36 cm. Az égetőtér tüzrostjának vastagsága 55—60 cm, soros 4—5 cm átmérőjű átlukasztással (1. kép). A tüzelőtér kisebb félkörben kiszélesedett, s ez a kemence berakó szájának felel meg. A rács mélysége az eredeti kemence alatt 72 cm. A tüzelőtér kiképzése az agyagtalaj kivájasával történt, úgy, hogy a 125 cm széles tüzelőnyílás közepén 20 cm széles válaszfalat hagytak és 55—60 cm átmérőjű tüzelőnyílásokat vájtak be a kiképezendő tüzrács alá. A nyílások magassága 24, 30 cm volt.

A kemencéhez 250 cm hosszan kibontott, 185 cm széles kiszolgáló gödör csatlakozott. Szájnyílása egyenesen záródott, egyik fala enyhén ívelő, a másik, kisebb kiszögelés után, egyenes vonalú. A teljesen feltárt tüzelőgödör formája lényegében szegletes, lekerekedő végzódéssel. A tüzelőgödör metszete (2. kép) jól szemlélteti használatát. Közvetlen a tüzelőnyílással a szint azonos, 170 cm után egye-

2. kép

nes falú lemélyítésben csatlakozik hozzá a gödör. Az egyenes aljú gödör mélysége a tűzhely rácsától 214 cm, a tüzelőnyíláshoz viszonyítva 152 cm, tehát jó embermagasság, ami a kényelmes tüzelést biztosította.

A metszet egyben a készítési módot is jól mutatja. Legelőször kiásták a téglalapalakú kiszolgáló gödröt. Ezt követte a válaszfal meghagyásával a tüzelőnyílás kivájása. A kemencerésznél szegletes formában letakarította a felső réteget, majd kivájta a kemence üregét boltozatszerűen. A rácsokat kerek, hegyes fával felülről szurkálták ki. Ezután került sor minden egyes égetéskor a kemencesüveg bezárására.

A kemence készítése teljesen azonos az Alföld szarmata telepein talált égetőkemencékkel, amelyek a kelta kemencetípus kisugárzásai.⁴ A kelta korból származó, igen kevés publikált kemencék közül legközelebb áll a békásmegyeri-hez,⁵ de elgondolásában azonos a bagi kemencével is.⁶

A kemence használatának korát a kiszolgáló gödör cserépanyaga határozza meg. A gödör alján 20—25 cm vastagságban hamus feltöltődést észleltünk. Ez amellet is bizonyít, hogy a kemencét többszöri égetésnél is használták. A rétegben előkerült cserepek közül leggyakoribb típus a duzzadt peremű, kissé grafitos anyagú (I. 1—3), amelyek az LT C végén jelennek meg és az LT C-re jellemzőek. A forma Hunyadi-féle 1. típuséval egyezik, s egészen általános a késő kelta anyagban.⁷ Kormeghatározás szempontjából egy sávós töredék mond a legtöbbet. (I. 9). A fényes polírozás kihagyásával nyert tompa sávózásos edény Hunyadi szerint az LT C végén jelenik meg. Hasonló mattsávós edényeket közül Apahidáról, Földeákról, s a forma és díszítés alapján az LT C—D fordulójára keltezi.⁸ A díszítési mód a nyugat-szlovákiai területen is jelentkezik, s Filip a későkelta anyag közé sorolja.⁹ Az I. t. 4 talpgyűrűs csöbör analógiáját a tabáni anyagban találjuk¹⁰ meg, s így az égető kemence korát az LT C periódusára lehet keltezni.

KOREK JÓZSEF

J E G Y Z E T E K

1. Banner J.: Die Péceler Kultur AH XXXV. (1956) 100—101.
2. Arch. Ért. 85. (1958) 18—36.
3. A megfigyelés során a 81. sorszámot kapta. Helye az Arch. Ért. 85. kötet 19. i. levő ábrán, a 82. és 73. közötti területen. Megmentése Rozsnyói Márton érdeme.
4. Gyula Dolg. 1935. 234—235; Hódmezővásárhely Franciszci téglagyár Dolg. 1935. 198. Földeák Dolg. 1941. XXXVI. 1—3.
5. Arch. Ért. 1942. 160—168.
6. Arch. Ért. 1940. 138—139.
7. Hunyadi I.: Kelták a Kárpát-medencében. Diss. Pann. Ser. II. No. 18. 141. XV.
8. Uo. 139, LXXXVII. 1—6.
9. J. Filip: Keltové ve střední Evropě. Praha, 1956. Zemplin.
10. Hunyadi I.: uo. XCV. 7.

Ózd

I. TÁBLA

HAMVASZTÁSOS ÉS CSONTVÁZAS HUN TEMETKEZÉSEK A FELSŐ-TISZA VIDÉKÉN

Mióta *Alföldi András* a hunok régészeti emlékéanyagának kiválasztásához az első alapvető lépéseket megtette,¹ azóta kisebb-nagyobb leletekkel egyre bővül az a kör, melyet etnikailag is a hunokhoz kell sorolnunk.² Természetesen még számos megoldandó probléma maradt fenn, mert a fél évszázados itt tartózkodásukat a Kárpát-medencében csak kis számú régészeti anyag mutathatja, és mint a birodalmuk vezető rétege, összefonódtak más népelemekkel, így első-sorban germánokkal, szarmatákkal, hatása alá kerültek más népi kultúráknak, az úgynevezett magas kultúráknak is, tehát régészeti hagyatékek képe nem lehet egységes.³ Egyaránt megtaláljuk náluk a hamvasztásos és csontvázás temetkezéseket, az egyes, a családi és csoportos sírokat, különböző testhelyzetben és irányítás mellett; a lapos sírokat, kurgános temetkezéseket, a kerek lakógödröket és sírokat, a szarmata jellegű hagyatékot, a gót ízlésű fibulákat, a polichrom-stílusú ékszereket, a gepida kapcsolatokat, a koponyatorzítás szokását, mely divatként terjedt el és élt tovább századokig, kelettől nyugatig.⁴

A most előkerült és itt először publikált hun sírleletek igen fontosak a hun temetési rítusok megvilágítása, a hun emlékéanyag egyes problémáinak tisztázása, a keleti kapcsolatok újabb vonatkozásai miatt.

I. Hejőkeresztúr-Homokbánya (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A miskolc—mezőcsáti út jobb oldalán levő homokhalomban homokbányát nyitottak. Homokbányászás közben, kb. 30 cm mélységben, 1958 júliusában égett csontokra bukkantak, melyek kis csomóban feküdtek; körülötte 2 edény a között leletdarabokkal együtt, 25 cm-re távolabb pedig a bronz kolomp volt. A leletanyag hamvasztásos hun sírlelethez tartozik.

Az említett terepen sok a homokhalom. Ugyanott szkitakori urnatemető is volt.

A fenti leletdarabokat Kalicz Nándor aspiráns, Budapest, szedte össze.⁵ A leletanyag a miskolci múzeumban van.

A hamvasztásos sírlelet darabjai a következők:

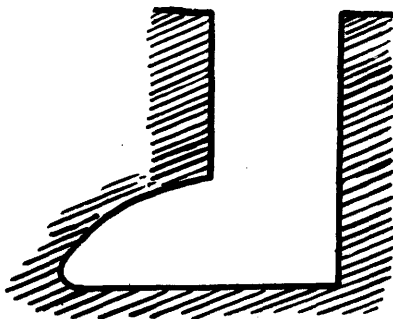
1. Kerekített karikájú ezüst *csat* (I. t. 4), mely a külső, a túskehegy felüli részén vastosabb és kerek keresztmetszetet mutat. H: 1,8, sz: 1,8 cm. Tüskéje csórszerűen megnyúlt, h: 2,4 cm.

2. Az előző csatkarikára emlékeztető *fülkarika* aranyból. (I. t. 2) Elkeskenyedő két vége összehajlik, az ezzel ellentétes oldala vastos, kerek átmetszetet mutat. H: 1,2, sz: 1,1 cm.

3. *Fülkarika* ezüstmű. (I. t. 3) Az előzővel azonos kivitelű. H: 1,1, sz: 1,2 cm.

4. Fűzfalevél alakú arany csüngődísz (I t. 1), felső, keskenyedő vége barázdált, karikára hajlik. Mindkét lapján közepén halványan látszó gerinc fut végig. H: 3,5, sz: 0,4 cm.

5. Bronzkolomp (II. t. 1, 1a, 1b), félgömb alakú, tetején egy nagyobb körte alakú és körülötte négy kerek áttörés látszik. Alsó szegélyét hármás barázda

1. kép. A palkonyai padmalyos hunsír keresztmetszete.

díszíti, széle befelé hajlított. Belül a vasútó rozsdanyomai látszanak, felső vége hurkos, az alsó bunkósan visszahajlított. H: 6 cm, a bronzkolomp magassága 4,1, átmérője 6,1 cm.

6. Korongolt, szürke, kemény égetésű agyagbögre (II. t. 2), szájpereme kissé kihajló, derékban öblösödik, talpa tagolt. Oldalán a korongolás nyomai látszanak. Ma: 10,6, szá: 7, dá: 11,5, fá: 5,5 cm.

7. Kézrel formált, feketésszürke agyagbögre (II. t. 3), kissé kihajló szájperemmel és öblösödő oldallal. Feneke korongosan bemélyül, szegélyperemet hagyva hátra. Ma: 11,2, szá: 7,8, dá: 10, fá: 7,4, ebből a bemélyítés 5,7 cm átmérőjű.

II. Palkonya-Hőerőmű, lakótelep (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A csontvázas sirra (I. sír) házalapozás közben bukkantak rá (1958. május). Kalicz Nándor aspiráns, Budapest, leletmentő ásatása.⁶

A csontváz kinyújtóztatott állapotban, fejfelé ÉÉNY-nak, lábbal DDK-nek feküdt, kb. 170 cm mélyen, a sír nyugati hosszanti oldalában bevágott padmalyos üregben (1. kép).

A derék táján lelt mellékletei a következők:

1. Kerekített *vascsat* (I. t. 7), lehajló, hosszú bronztüskével, melynek tövén négyszögű pajzsalak van, rajta x-alakú bevágás. A csatkarika alján sűrűszövésű vászon lenyomata vehető ki. Átm. 2 cm.

2. Kerekített *vascsat* (I. t. 6), töredékes, barázdált szárral. Lehajló bronztüskéje gerincélben fut össze, tövén téglalap alakú pajzs, rajta x-alakú, két szélén ékalakú bevágás. H: 2, sz: 2,1 cm.

3. Vesealakú *vascsat* (I. t. 9), lehajló végű tuskével. Szárán barázdálások nyomai látszanak. H: 2,5, sz: 3,6 cm.

4. *Bronztükör* (I. t. 8), töredezett, hiányos állapotban. Egyik lapja sima, hátsó lapján közepén átlukasztott füle van, felülete kocsiküllőszerűen bordázott. Átm: 5,6 cm, v: 2 mm.

Miskolc, múzeum.

III. Nyíregyháza-Stadion (Szabolcs-Szatmár megye)

A stadion 1935 februárjában végzett földmunkálatainál előkerült egy korsó, amit az alábbi régiségek közelében leltek. Valószínűleg női csontváz mellékletek voltak.

1—6. *Gyöngyök* (I. t. 10—15) (6 db), kettő ezek közül gömbölyített korong alakú borostyán, az egyirányú függesztés nyomaival. Átm: 2,5, 2,2 cm. Egy példány gömbölyített fekete üvegpaszta, hullámvonalas, kékesfehér sávbetéttel, átm: 1,8 cm. Kettő kisebb, gömbölyített, fekete színű, egyiken cikcakk vonalú, sárga sávbetét. Hasonló szem, sötétkék üvegből.

7—9. Három darab kúp alakú *csöngőcske* (I. t. 17—19) bronzlemezből, melynek közepén és alsó szegélyén kettős vonalbarázda fut körül. Felső végén bronz szalagocska nyúlik ki, eredetileg hurkosan végződött, alsó vége belül fülben fejeződik be, melyhez a vasútó apró töredékei kapcsolódnak. H: 1,4, alsó átm: 1,1 cm.

10. Bronz *pántocska* (I. t. 20) fejes nittszeggel, melyhez másik hasonló szeg is tartozhatott, a szeghely nyoma látszik. H: 1,2 cm.

11. Potinból készült kerek *tükör* füllel (I. t. 16), sima felülete kopott, hátsó lapja küllőszerűen bordázott. Átm: 4,2 cm.

12. Korongolt, szürke *agyagkorsó* (II. t. 4), füle restaurált, a nyakhoz kapcsolódó, szájpere me kihajlik, alakja bikónikus, derekán elmosódott, függőleges irányú besímítások vehetők ki, a talpa kissé tagolt. Ma: 22, szá: 9,2, dá: 18, fá: 8,5 cm.

Nyíregyháza, múzeum.

IV. Tiszadob-Ókenéz (Szabolcs-Szatmár megye)

A Holt-Tisza melletti gátszakaszon 1957 őszén kubikgödört nyitottak. Innen hozott be Hegyi Zoltán munkafelügyelő (Nyíregyháza) egy torzított koponyát a nyíregyházi múzeumba.

A leletmentés során megállapítottam, hogy B. Porkoláb Imre (Tiszadob) brigádja a helyszínen két csontvázat talált egymástól mintegy 3 m távolságban.

Az 1. *sírban* feküdt bal oldalán a torzított koponyájú csontváz, nyújtott tagokkal, mintegy 140 cm mélyen, lábbal ÉNY-nak, fejjel DK-nek irányítva. Előtte, válltól lefelé húzódott a *vasbaltája*. (II. t. 6) H: 13,5, ívesen hajló éle 7 cm. A helyét a sírnak még meg lehetett állapítani, ugyancsak az irányát is.

A 2. *sírban* ülő csontváz volt, arccal ÉNY felé, az 1. sír és csontváz irányvonalában. Melléklet nem volt. A kubikgödör partjára kidobott, az apróra taposott csontdarabokból nemigen lehet megállapítani, hogy ez a csontváz is torzított koponyájú lehetett-e.

Nyíregyháza, múzeum.

V. Összefüggések

Ha a közölt leletanyagot megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a *hejőkeresztúri* magában álló hamvasztásos női temetkezést mutat (I. t. 1—4, II. t. 1—3); a *palkonyai* kinyújtóztatott csontvázas padmalyos sír, valószínűleg női melléklettel (I. t. 6—9); a *nyíregyháza-stadioni* lelet (I. t. 10—20, II. t. 4) esetében csak anynyit mondhatunk, hogy valószínűleg csontvázas női sírlelet tartozéka; a *tiszadobi-ókenézi* bal oldalán fekvő csontvázas férfi sír (II. t. 6), mely összefüggésbe hozható az irányvonalába eső, melléklet nélküli ülő csontvázas sírral.

A temetési ritust tekintve, egységes képet nem kapunk.⁷ A hamvasztásos, halomba való temetkezésen kívül, ahány sírlelet, annyiféleképpen helyezték el a halottat. Palkonyán padmalyosan, kinyújtóztatva, fejjel ÉÉNY-nak lábbal DDK-nek, Nyíregyházán csontvázasan (?), Tiszadobon fejjel DK-nek (deformált), lábbal ÉNY-nak, nyújtva, ugyanitt egy ülő csontvázat arccal ÉNY-nak.

A sokféle temetési mód ellenére egységes a ritus abban, hogy a zárt, soros temetők rendszerére még nem tértek át, mert általában csak egyes vagy családi temetkezést találunk. Természetesen az itt közölt sírleletek kevés számuk folytán csak kevésbé alkalmasak törvényszerűségek megállapítására, azonban a magyarországi hun sírleletek is hasonló képet mutatnak.

Hamvasztásos temetkezésre a *hejőkeresztúri*n kívül, Magyarországon *Szeged-Nagyszéksósón*⁸ és *Pécsüsözgön*⁹ találunk példát. A Szovjetunióból idesorolhatjuk például a *pokrovszki* 18. kurgán,¹⁰ *novogrigorjevskai* 8. és 9. kurgán,¹¹ valamint a Volga melletti *Seelmann*¹² hasonló temetkezéseit.

Megállapíthatjuk, hogy a *hejőkeresztúri* kurgánszerű halom és kétségtelenül *égetett női csontokkal* és mellékletekkel egyedül áll, mert úgy a magyarországi, mind az ismert oroszországi hamvasztásos temetkezések férfi-halottal függnek össze. Tehát a hamvasztás szertartása nem előkelő férfiak kiváltsága volt, hanem nőket is temettek ilyen módon.¹³

A *palkonyai padmalyos* sír (I. kép) rendszerében teljesen összevág a *keszthelyi* hun padmalyos sírral.¹⁴ Mindkét esetben a sír és a csontváz iránya egyezik, a padmalyt az aknasír nyugati hosszanti oldalába vágták. A keszthelyi, 10 év körüli leányka csontváza volt, enyhén felhúzott térdekkkel, a jobb oldalán fekvő, fejjel ÉÉNY felé irányítva, ugyanúgy, mint a *palkonyai* csontváz, amely valószínűleg nő volt, de nyújtott tagokkal feküdt fejjel ÉÉNY felé.

A két hunkori sírnak és kísérő leletanyaguknak összehasonlítása kétségtelenné tesz, hogy mindkét sír csak a hunokkal függ össze, és hogy a padmalyos temetkezés jelzett módja ugyancsak sajátossága a hun női temetési ritusnak.

Az ezirányú kapcsolatok keresése kelet felé bizonyára eredményes lenne.

A Borsod megyei *Szirmabesenyőről* is ismerjük egy hun férfi sírját.¹⁵ Koponyája a torzítás nyomait mutatja, kísérő leletanyaga jellegzetesen hun, ugyan-csak fejjel É-nak, lábbal D-nek irányult. Kisebb-nagyobb eltéréssel hasonló irányításúak voltak és csoportunkhoz sorozandók: *Csorna*, a diadémos női csontvázsal,¹⁶ *Szekszárd*,¹⁷ a *kisterenyei* női csontváz,¹⁸ *Gyöngyösapáti*¹⁹ stb.

Az általában lábbal D-nek való temetkezési módban a hun temetési ritus egyik sajátossága kezd kidomborodni. A magyarországi gepidáknál, vagy más germán népnél ez az irányítási mód nem jellemző. A szarmata temetkezések között elvértve találunk fordítva irányított csontvázakat is, a VII. szd.-i avarkori temetkezéseknél visszatér ez az irányítás (Szóreg-Téglagyár, Csóka, csengelei sírlelet).

A keleti hunkori csontvázaknál a lábbal D-nek, fejfel É-nak való temetkezés gyakori. Elég utalnom az idézett lelőhelyadatokra.²⁰

A *tiszadobi* hun sírlelet közül az egyik fejfel DK-nek, lábbal ÉNY-nak feküdt. Werner a hunkori kurgános temetkezések között, és hozzá ugyancsak torzított koponyájú csontvázakkal kapcsolatosan, számos adatot közöl.²¹ Az irányítási változatokról, valamint a második sír ülő csontvázának ritusbeli kapcsolatairól szarmata vonatkozásban Párducz Mihály tájékoztat.²²

A közölt leletanyagban a következő tárgycsoportokat találjuk:

1. Fülbevalók; 2. Gyöngyök; 3. Csüngődísz; 4. Csengők; 5. Tükrök; 6. Csatok; 7. Edények; 8. Balta.

1. Fülbevalók.

A *hejőkeresztúri* hamvasztásos, halmos temetkezésnél egy jellegzetes *fülbevaló-pár* (I. t. 2—3) került elő; az egyik ezüsből (I. t. 3), a másik aranyból (I. t. 2) készült. Jellegzetessége, hogy a hunkori csatok mintájára készítették: összehajló kifialak, mely a két elkeskenyedő véggel szemben kivastagodik és kerek keresztmetszetet mutat.

A magyarországi hun emlékanyagban kevés analógiája került elő.^{22/a} A gepida emlékanyagból 2 példányt említhetünk meg a Tisza vidékéről. Az egyik a szentes-kökényzugi gepida temető 77. női sírjából, aranyozott bronzból készült (mérete 1,3x1,4 cm). A másik aranyból a szentes-nagyhegyi gepida temető 27. női sírjából (mérete 1,1x1,1 cm).²³ A szarmata emlékanyagban nincs meg. A mezőbándi gepida temetőből négy példányt sorolhatunk ide.^{23/a}

Werner J. ebből a jellegzetes fülbevaló típusból szép összeállítást mutat be.²⁴ Az egyszerű fülbevaló elterjedése az Ural folyótól kezdve figyelhető meg.

Sipovo, 2. kurgán (Derkulnál, a Rjazan—Ural vasútvonal), női csontváz, deformált koponyával. *Arany és bronz fülbevaló-párral* (Werner, i. m. 6. t. B. 4—5).

Engels-Pokrovsk (Vošod), a Volga mellett. Gazdag harcos sírjából, az 5. század első fele. Deformált koponya. Arany fülbevaló. (Werner, 40. t. 5).

Radenszk (Alesek mellett, az egykori tauriai kormányszóóság). Hun férfisírból. *ezüst és bronz fülbevaló-pár* (Fettich, AH. 1953. XXXV. t. 15—16).

Lichacsevka (bogodukovi kerület, charkovi korm.), 6. sír. Arany fülbevaló-pár (Werner, 49. t. 7).

Giljacs (Kuban vidék), 3. női sírből, arany fülbevaló (Werner, 47. t. 5); 13. női sírből, bronz fülbevaló, a koponya torzított.

Paskova Stanica (krasznodari kerület). Ezüst fülbevaló.

Boriszovo (Novoroszijszknál). Ezüst fülbevaló.

Karpovka (Szuchumnál, Fekete-tenger partvidéke), női sírből, ezüst fülbevaló-pár (Werner, 48. t. 4).

Cherson (Krim), katakomba sír, arany fülbevaló (Werner, 49. t. 2).

Kercs (Krim), női sírből, *arany és ezüst fülbevaló-pár* (Werner, 15. t. 4—5).

Tiritaki (Kercstől délre), ezüst fülbevaló kincsleletből, mit 227 boszporuszi bronzérem kísért (276—332 Kr. u.), datálása 370 után.

Levice-Léva (Csehszlovákia), ezüst fülbevaló, női sírlelet (Werner, 49. t. 3).

Marchegg (Alsó-Ausztria), 1. sír, arany fülbevaló-pár (Werner, 12. t. B. 3—4).

Laa a. d. Thaya (Alsó-Ausztria), 2. férfisír, arany fülbevalóval (Werner, 10. t. 7).

Meglepődve látjuk, hogy a felsorolt példáknál nemcsak a *hejőkeresztúri* fülbevaló típust találjuk meg, hanem a kétféle fémösszetételt is egy-egy fülbevaló-páron belül. Az aranynak és ezüstnek (Kercs), az ezüstnek és bronznak (Radenszk), az aranynak és bronznak (Sipovo) együttes előfordulása már nem véletlen találkozást jelent a hejőkeresztúri felé, hanem fontos hun kapcsolatokra mutat rá, amely a koponyatorzításokon, hun üstökön és most az ezüst-arany fülbevaló-párokon keresztül összeköti a magyarországi hunokat a keleti hunokkal, egészen az Ural folyóig.

A csatkarika alakú fülbevalók kétségtelenül a hunok révén terjedtek el, kapcsolatuk, kihangsúlyozásuk igen fontos a hun emléktanyag, a hun temetkezési módok megismerése végett. A közölt fülbevaló-példák kivétel nélkül csontvázazs sírokkal függenek látszatra össze, egyaránt előfordulnak a nőknél és férfiaknál is. Idejüket és népi kapcsolatukat a közölt lelőhelyek leletanyagai és datáló adatai határozzák meg az V. század első felére és kötik a hun emléktanyaghoz.

A hejőkeresztúri fülbevaló-pár jelentőségét és kapcsolatait, a hamvasztásos hun temetkezések felé is, eddig adatok hiányában nem hangsúlyozhattuk ki. A régi ásatásokból azonban ismerünk hasonló fülbevalókat, amelyeknek hibás besorolása és értékelése akadályozta meg eddig a tudományos kutatást abban, hogy a kurgános, csontvázazs és hamvasztásos hun temetkezéseink bizonyos csoportját felismerje és a hun temetkezések bizonyos csoportjaira, jellemzőire rámutathasson.

Ilyenek:

1. *Buj-Feketealom* (Szabolcs-Szatmár megye). Jósa András a halom függélyes tengelyében, 13,5 m mélyen, bal oldalán, zsugorított helyzetben, a csupasz földön fekvő, kis termetű csontvázazs A) talált, melléklet nélkül. A csontvázazs vastag tölgyfagerenda kerítette és fedte be.

B) A halom közép táján, 6 m mélységben, tölgyfacölöpökkel körülvevett csontvázazs feküdt, amelyet később oldalról behatoló aknával feldúltak. A fül táján hun jellegű, ezüst *fülbevaló-pár* volt (I. t. 22). Az ép példány 1,6x1,4 cm méretű, összehajló végekkel. A párja (I. t. 23) és egy *ezüst töredék* (I. t. 21) olvadási nyomokat mutat.

Az A) csontvázazs sírját több mint 20 000 köbméter földdel borították be, a fülbevalós B) csontvázazs áldozatnak látszott, az előző csontvázazs temetésével függ össze.

A halom közép vonalában, 5 m mélyen egy Marcus Aurelius (161—180) ezüstdenárt leltek.²⁵ A halmot így később emelték.

2. *Gáva-Katóalom* (Szabolcs-Szatmár megye). Hordott halom, mely eredetileg 9 m volt, amelyből mintegy 3 méternyi t koptattak le emberemlékezet óta. Jósa András a halom közép vonalától nyugat felé, 6 m mélységben, egy tölgyfagerendákból készült sírt talált. (A) csontvázazs.) Az össze-vissza hányt tölgyfagerendákból álló sírt, oldalaknál az ősidőkben behatoló fosztogatók szétdúlták. A gerendák 10—20 cm átmérőjűek voltak, mintegy 2 köblábnyi mennyiséget tettek ki.

A halom eredeti, 9 m magasságából, 3,40 m mélyen, tehát az akkori szinttől 40 cm mélységben bolygatatlan csontvázazs talált (B) csontvázazs, mely fejjel É-nak, lábbal D-nek feküdt bolygatatlanul. Finom, hófehér lisztte porlott szét. Fejénél korongolt, barnásveresre égetett, kétfülű ép *cserépedény* (II. t. 7) került elő. Ma: 12, szá: 12, éiben hasasodó részén 15,5, fenekénél 8 cm átmérőjű. Bal oldalán

50,5 cm hosszú *vaskard* (II. t. 8, 8a, 8b) volt, mely keresztvassal és a markolatvégen karikával volt ellátva.²⁸

A halomnak felső rétegéből Nagy Constantinus római veretű kisbronz került felszínre VRBS ROMA (330—337) felirattal.²⁷

A Katóhalom és leletei így korábbiak nem lehetnek a IV. század második felénél. A karikásvégű kard analógiái a hun időkhöz és a hunokhoz kapcsolódnak. A katóhalmi leleteket már Jósa András is hunnak tartotta.²⁸ A lábbal D-nek fektetett csontvázak, amint már korábban rámutattam, ugyancsak hun temetkezési sajátosságok.

A gáva-katóhalmi karikásvégű kard kapcsolatai a rokon példányokhoz, így Szilhez (Somogy megye), Szentes-Kistókéhez (Csongrád megye). Kara-Oba 11. kurgánjához, a Volga melletti Susly-Herzoghoz, így a 11., 16., 23., 43 kurgánsírok karikásvégű kardjaihoz, a hunokhoz való kapcsolatot igazolják.²⁹

3. *Tiszaeszlár-Potyhalom* (Szabolcs-Szatmár megye). Pongrácz Jenő ásatta meg 1889-ben, abban a reményben, hogy abban esetleg hun nyomokra akadnak.

A halom 8 m magas volt, amelyből 5 m vastag fekete föld-ráhordás volt. Az eredeti sárga homokszintet 3 cm vastagságban sárga agyaggal letapasztották. Ezen feküdt egy 170 cm hosszú és 71 cm széles tölgyfa-koporsóláda, 20 cm széles vájulatba erősítve, magassága 30 cm, felületét vízszintesen deszkázat fedte, mely elporladt. A sírban egy nagytermetű zsugorított férfi csontváz feküdt a jobb oldalán, fejfelé NY-nak, arccal délnek. A bal füle tájékán a buj-feketehalmi (I. t. 22) fülbevalóhoz hasonló nyitott kifli alakú, igen hegyes végű, sok ónnal vegyített bronzból készült *fülbevaló* (I. t. 24) volt, külsején rovátkolásokkal.³⁰ Átm. 1,1 cm. (A) csontváz.)

A sírtól két lépésnyire két gyermek égetett csontjainak maradványa, egyik rakásban csontfából vagy csigából készült, égetett gyöngyök. A sírtól DNY-ra égetett ember csontjai durva urnában.³¹

Ezek valószínűleg szkítakori égetett temetkezések, melyek a halom alatti korábbi térszínhez tartozhattak.

Az előző lelőhelyeknél talált B) csontváz itt hiányzott. Valószínűleg a halom felületének lehordásával pusztulhatott el. A potyhalmi és a feketehalmi halmok egyidőseknek látszanak. A potyhalmi fülbevaló korábban elveszett, csak rajza maradt meg.

4. *Karász-Kishalom* (Szabolcs-Szatmár megye). A gyulaházi néven is ismert tetett halom a karászi határba tartozik és Liptay Béla-féle birtokon terül el, 200 lépésnyire a nagyobb, karászi (gyulaházi) Tetemhalomtól.

Az 1901. évi feltáráskor, a kisebb halom legalján 4,5 m mélyen, kis csomóban, égetett emberi csontmaradványokat talált Jósa András, bolygatatlan helyzetben. A maradványok, úgy látszik, egy 50 cm hosszú és 30 cm széles tölgyfaládába lettek a temetés alkalmával elhelyezve (A) csontváz.)

A ládára, nem rádobva, hanem egymás mellé, rendben, textiliára elhelyezve bronzkori fegyvereket: egy bronztört, egy harci csákányt, két köpüs baltát, egy két darabra tört tört, 2 gömbösféjű bronztűt, egy 1,4 cm átmérőjű *aranyfülbevalót* (I. t. 5), mely tökéletesen egyezik a már tárgyalt hun fülbevalóformával.³² Egy kendermag nagyságú, átfúrt, színarany *gyöngyszem* később elveszett. Körülötte számos bronzkori cserépedéket találtak. A fegyverek egy részében famaradványok láthatók.³³ A B) csontváz, valószínűleg a halom lekopása következtében semmisülhetett meg.

Az arany fülbevalót és az arany gyöngyszemet kivéve, a későbronzkori fegyverek nem tartoznak a sír felszereléséhez, csupán a véletlenül előkerült depotlelet fegyvereit fanyelekkkel ellátva, alkalmilag helyezték el a sírládát borító vászonra. A raktárleletet valószínűleg az altalajban, vagy a halom földjének összehordásakor találták kis mélységben. A rendezett elhelyezés, a nagy mélység, kapcsolata egy hun hamvasztásos temetkezéssel, a fanyelek utólagos beverése a fegyverek köpüjébe azt igazolja, hogy sem időbeli, sem etnikai kapcsolatot a depot-lelet és a halmos sír között kincs, csupán alkalmi felhasználásról lehet beszélni. Egyébként a raktárleletek között az ismertetett jelenségekkel egyedül áll.

5. *Oros-Nyírjes, Névtelen halom* (Szabolcs-Szatmár megye). Temetési ritusban az előzőkhöz kapcsolódó feltárás.

Az 5 m magas halomnak csaknem a fenekén talált Jósa András egy elporladt csontvázat, amely egy nagyobb elkorhadt ládában, csaknem megsemmisülten feküdt (A) csontváz). A láda mintegy 160—170 cm hosszú és 70 cm széles volt és északról délre irányult.

Felette, 3,5 m mélységben 115 cm hosszú, 60 cm széles, mintegy 30 cm magas faládra akadtak. A rövid ládában felnőtt ember két combcsontja volt megfigyelhető, valószínűleg szétdarabolt csontvázat tartalmazott (B) csontváz). A kis koporsó ÉK—DNY irányában feküdt.³⁴

6. *Bashalom-Nagybashalom* (Szabolcs-Szatmár megye). A kurgán fenekén 5,5 m mélyen (A) csontváz) és a halom középmagasságában (B) csontváz) egy ember csontváz-maradványa feküdt rendetlen helyzetben; hamuvá korhadt tölgyfadarabokat, ló-, kecskecsontokat, cseréptöredékeket találtak.³⁵

7. *Császárszállás-Névtelenhalom* (Szabolcs-Szatmár megye). Jósa Andrásék a 6 m magas halom legalján, fejfel NY-nak, lábbal K-nek kinyújtózott csontvázat találtak, amely pontosan megmérve 200 cm hosszú volt (A) csontváz). Melléklete nem volt.

A halom középmagasságában, annak függélyes tengelyében, teljesen elporladt csontváz feküdt, fejfel NY-nak, lábbal K-nek elhelyezve. Bal oldala mellett egy nagy, három ujjnyi vastag faládát találtak, melynek h: 1,50, sz: 1, mélysége: 0,3 m volt. Tartalma hamupuhaságú volt (B) csontváz).³⁶

8. *Nagykálló-Nagykorhány* (Szabolcs-Szatmár megye). A mintegy 6—7 méter magas halmot, a déli oldalról a halom fenekének közepéig lefelé hatoló aknával, a sírt feldúlták. Csupán egy barnára korhadt, homorú, ujjnyi vastagságú deszkát, rajta tenyérynél vastagságú, zsirosnak látszó, igen fekete földet, mint a holttest lágy részeinek maradványát és egy emberi combcsontnak fejcskjét találta csak Jósa András (A) csontváz). A síralak mintegy 2 m hosszú, 1,5 m széles volt.

A halom különböző helyein gyéren elszórva, megszenesedett, vagy barnára korhadt, valószínűleg tölgyfa-maradványokra akadtak, valamint egy ló csontvázának egyes darabkaira.³⁷

A felsorolt szabolcsi kurgános temetkezésekből szokatlan temetkezési ritus tárul elénk, mely egységes képet mutat és a kevés leletanyag tanúsága szerint is a magyarországi hunokhoz kapcsolódik. Főként a fülbevalók típusának egyöntetűsége és a karikásvégű kardok összefüggései zárják szorosabbra a hunokhoz kurgános temetkezésünket. Ha revízió alá vesszük a magyarországi hasonló temetkezéseket és oroszországi kapcsolataikat, bizonyára új irányba

vihetjük a hunok temetkezésének és leletanyagának kutatását, egyes kérdéseit és megmagyarázhatjuk, hogy miért oly kevés a hunkori, illetve a hun sírleletek előfordulása. A kurgános temetkezések nagy mélysége, a leletmellékletek kevés száma ezt világosan megmagyarázzák. Szokatlan jelenség a kíséző (áldozati?) temetkezés szabályszerű ismétlődése a halmok középvonalában.

2—4. Gyöngyök, csüngődíszek, csengők.

A *nyíregyházi-stadioni* leletanyagban a nyakfűzérhez tartozott két *borostyánkőgyöngy* (I. t. 10—11), egy sötétkék színű *üvegpasztá* (I. t. 15), egy fekete színű *üvegpasztá-gyöngy* (I. t. 12, 14) tört vonalas betéttel; bronz *csengettyűk* vasütővel (3 db) (I. t. 17—19). Valószínűleg a gyöngysor *zárókapcsa* lehetett az I. t. 20 alatti szögceses bronzpánt. Kiegészíthetjük a sorozatot a hejőkeresztúri arany *csüngődíszsel* (I. t. 1), valamint a vasütős *bronzcsengővel* (II. t. 1, 1a, b).

A borostyánkőgyöngyök kétségtelenül függesztésre szolgáltak, jól mutatja ezt egydalú megkopásuk. Közelebről nem datáló értékűek, mert nemcsak az V—VI. századra jellemzőek, de számos népnél is használatosak voltak.

Közelebről megfoghatóak a kék és fekete üvegpasztá-gyöngyök, melyek gömbölyített korongos alakjukkal, sávbetétjükkel már a késő-szarmata és hunkori leletanyagra jellemzőek. Így megtaláljuk ezeket például a szentes-sárgaparti szarmata sírokban,³⁸ a gyulai,³⁹ a mádi⁴⁰ és a tiszalöki⁴¹ germán színezetű, hunkori leletekben is.

A kisebb-nagyobb méretű csengettyűk és csengők hordására is találunk bőséges mennyiségű példát. Így a szarmaták körében,⁴² a hunoknál.⁴³ De a népvándorlaskor későbbi szakaszában is szokásos volt, hogy főként a gyermekek nyakába csengőt akasztottak.

Úgy látszik, hogy a hejőkeresztúri csengő (II. t. 1, 1a, b) eredetileg bronz-edény volt, melynek szájpereme alatt hármasszoros barázdavonaldíszet alkalmaztak, a lemez szélét pedig behajlították. Valószínűleg lába is volt az edénykének, helyén négyes áttöréssel fűzőlyukat alakítottak ki, hogy fonállal a vas ütőszárat hurkos fülénél fogva felfüggeszthessék.

A hejőkeresztúri levélalakú csüngődísz (I. t. 1) formájában a hun szíjvégek alakját követi. Amíg azonban a szíjvégek középvonalában egyenes vagy hullámvonalas drótrátét fut végig, addig itt a halvány középvonal a két felületi sík találkozásával jön létre.

5. Tükrök.

A bordás hátú, kerek fémtükrök már közelebbi időhatározást adnak, mert a hunok előretörése kelet felől terjesztette el ezeket nálunk az V—VI. században. Idesorozhatjuk a *palkonyai* (I. t. 8) és a *nyíregyházi* (I. t. 16) küllős bordájú példányokat. Mindkettőt a kíséző leletdarabok is a hun korszakra határozzák meg.⁴⁴ Ebbe a körbe sorozunk be egy tükrötöredéket *Muhi-Kocsmadombról* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye),⁴⁵ *Tiszalökről* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye),⁴⁶ *Mádról* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye),⁴⁷ *Balsárol* (Szabolcs-Szatmár megye),⁴⁸ *Zalkodról* (Szabolcs-Szatmár megye),⁴⁹ *Székelyről* (Szabolcs-Szatmár megye),⁵⁰ *Nagyváradról* (Románia),⁵¹ *Kiskunfélegyházáról* (Bács-Kiskun megye),⁵² *Mezőkaszonyról*,⁵³ *Léváról* (Csehszlovákia),⁵⁴ *Kassárol* (Csehszlovákia)⁵⁵ stb. Valamennyi az V. század első felére és közepére tehető.

A tükrök és a kísérő, nagyobb részt ezüstbádoggal fibulák az egész csoportnak egységes jelleget adnak. Kétségtelenül a leleteknek „gót” színezete van, de ha megvizsgáljuk területi szempontból a jelzett lelőhelyeket, kizárt, hogy etnikai szempontból csoportunkat a gótok bármelyik népéhez sorozzuk. Figyelembe veendő, hogy a korai gepida leletek sem terjedhetnek szét a Tiszántúlról az ország különböző vidékeire, így Kiskunfélegyházára, Mádra stb. Időben, és a fibulák fejlődési lépésójét tekintve, népi szempontból a tiszántúli leleteket a korai gepidákhoz kellene fűznünk, azonban a szabolcsi részeken nyomát sem lehet kimutatni a Körös—Maros-vidék VI. századi gepida emlékéanyagának. Elvileg semmi akadálya sem volna annak, hogy a szabolcsi részeken az V. századi gepida emlékéanyag (ezüstbádoggal félkorongos fejű fibulák, a jelzett tükrök stb.) simán, minden törés nélkül menjen át a VI. századi gepida emlékéanyagba, ha a terület ezekben az évszázadokban az ő települő területük volt. A tárgyalt leletanyag azonban nem él tovább, úgy látszik, a hunok bukásától kezdve megtörik. A hiányzó VI. századi gepida leletek helyét itt, Szabolcsban, a szarmaták töltik ki. A kurgános hun sírok jelenléte pedig azt mutatja, hogy az V. század első felében a szarmata alaplakosságra az uralkodó hunok rétegeződtek rá, így az ún. gót jellegű leletanyagot is az ő hagyatékukhoz kell sorolnunk. Így érthető, hogy a rokon jellegű leletek miért szóródtak szét az ország minden részén.^{55/a}

Ezen dolgozat keretében nem lehet a hunokhoz sorozott leletanyag-együtttest rendszeresen feldolgozni, csupán a mutatkozó törvényszerűségekre mutathatók rá. A probléma megoldását megnehezítette az a tény, hogy a problematikus leletanyag „gót” jellegű és nemzetközi.

6. Csatok.

A *hejőkeresztúri* (I. t. 4) és *palkonyai* (I. t. 6—7, 9) csatok közül egy ezüstbóli, három vasból készült, utóbbiak közül kettőnek bronztüskéje volt, a tüske tövén jellegzetes pajzsocskával, rajta x-alakú bevágás. A csatkarika kerek és vese alakú, rajta barázdálások vehetők ki.

A kerek csatok hosszú tüskéjükkel jól mutatják a hunkori jellegzetességet. Elég, ha Werner és Fettich bőséges gyűjtött anyagára hivatkozom.⁵⁶ Ugyanígy a rovátkolt csatkarikákra is találunk példákat.

7. Edények.

A *hejőkeresztúri* hamvasztásos temetkezésnél két edény (II. t. 2—3) fordult elő. A csontvázhoz hun temetkezéseknél vagy a fej körül, vagy a lábnál helyezik el az edényt. Egyfülű korsó volt a fejnél a *szirmabesenyői* hun sírban,⁵⁷ *Keszthelyen* egy kétfülű korsó a fejnél, durva készítményű edény a lábnál állt.⁵⁸ *Mádon* a csontváz lábánál találták a kétfülű korsót,⁵⁹ mely csak töredékekben maradt meg. A *nyíregyháza-stadioni* lelet korsója (II. t. 4), függőleges besimítássaival, valamint az újabban előkerült *mándoki* (Szabolcs-Szatmár megye) kétfülű szürke korsócskájára⁶⁰ beletartozik az általánosságban ismert hunkori korsók csoportjába (II. t. 5). Kiegészíti a kétfülű edények sorozatát a *gáva-katóhalmi* sírlelet barnászörös edénye (II. t. 7).

Az előkerült és analóg hun edényeinkre jellemző: a hasidom gömbölyödő formálására irányuló törekvés, korongolt edényeknél a tagolt talp, kézzel formált bögréknél a csapott fenék. Valamennyi kapcsolódik a szarmatakori keramikához.⁶¹

A Felső-Tisza vidékének hamvasztásos és csontvázás hun temetkezései értékes ritusbeli és tárgyi anyaggal gyarapítják az V. század első felére vonatkozó régészeti ismereteinket, különösen a fülbevalók révén a kurgános temetkezésekkel kapcsolatban; a díszek, tükrök és edények vonalán az ún. „gót” jellegű leletek problematikájával kapcsolatban. A településtörténeti és a régészeti vonatkozó adatanyag alapján nemcsak a hamvasztásos és csontvázás temetkezések kapcsolódó csoportját, hanem a példaképpen felsorolt szabolcsi kurgános temetkezéseket, valamint a gáva-balsai „gót jellegű” fibulás leletek körét is Attila birodalmának hunjaihoz kell sorolnunk.

CSALLÁNY DEZSŐ

DIE HUNNENZEITLICHEN BRAND- UND SKELETTGRÄBER IN DEN GEBIETEN AM OBEREN LAUF DER THEISS

Um die Bestattungsriten der Hunnen in das rechte Licht zu stellen und gewisse Fragen des hunnischen Denkmalgutes zu klären, sind die hunnischen Grabfunde aus den oberen Theissgegenden — deren Veröffentlichung jetzt erfolgt — von ausnehmender Wichtigkeit.

I. *Hejőkeresztúr-Homokbánya*: (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén.) Brandschüttung. 1. *Silberschnalle* (Taf. I, 4); 2—3. *Goldener und silberner Ohrring* (Taf. I, 2—3); 4. *Goldener Hängeschmuck* (Taf. I, 1); *Bronzene Viehglocke mit eiserner Zunge* (Taf. II, 1, 1/a, 1/b); *Tontöpfchen* (Taf. II, 2—3).

II. *Tiszapalkonya-Kraftwerk-Wohnsiedlung*: (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén.) Etagengrab; (Bild 1) Skelett in Richtung NNW gerichtet. 1—3. *Eiserne Schnallen* (Taf. I, 7, 6, 9); *Bronzspiegel* (Taf. I, 8).

III. *Nyíregyháza-Stadion*: (Komitat Szabolcs-Szatmár.) Dem Anschein nach sind es Beigaben eines weiblichen Toten: 1—6. *Perlen* (Taf. I, 10—15); *Bronzeglöckchen* (Taf. I, 17—19); *Kleines Bronzeband* (Taf. I, 20); 11. Ein runder Spiegel mit gerippter Rückenseite aus Potin (Taf. I, 16); 12. *Tonkrug* (Taf. II, 4).

IV. *Tiszadob-Okenéz*: (Komitat Szabolcs-Szatmár.) Ein, auf der linken Seite liegendes Skelett, mit dem Kopf in Richtung SO, mit deformiertem Schädel, neben ihm seine *Eisenart* (Taf. II, 6). In seiner Nähe ein sitzendes Skelett, mit dem Antlitz in Richtung NW blickend.

Trotz der Vielfalt der Bestattungssitten besteht die Einheitlichkeit der Gräberfelder darin, dass die Hunnen noch nicht zu der Friedhofsanlage mit geschlossenen Reihen übergegangen waren. Noch waren wir hier in Ungarn einem weiblichen Brandgrab nicht begegnet. Auf ungarischem Gebiet fanden wir Brandgräber in Szeged-Nagyszéksós, und in Pécsüszög; in der Sowjetunion in dem 18. Kurgan von Pokrovskij und den 8. und 9. Kurganen in Novogrigo-revka und in Seelman.

Enge Beziehungen des Etagengrabes von Tiszapalkonya finden wir in Keszthely. Was aber die Richtung der Gräber anbelangt, gehören auch diejenigen von Szirmabesnyő, Csorna, Szekszárd, Kisterenye und Gyöngyösapáti in diese Gruppe.

Über die Deformation des menschlichen Schädels von Ost bis in die westlichen Gebiete sind wir durch die Zusammenfassende Arbeit J. Werners gut

unterrichtet. Die Parallelen der Totenbestattung in sitzender Stellung finden wir bei den Sarmaten.

Der kennzeichnende Typ der Ohrgehänge, die Verarbeitung von Gold und Silber führt uns einem wichtigen Leitfadens gleich bis zu den Hunnengräbern in der Sowjetunion und den Kurganen hin. In dieser Beziehung sind die hunnischen Kurganengräber im Komitat Szabolcs, denen bis jetzt keine besondere Beachtung geschenkt wurde, äusserst wichtig. In beträchtlicher Tiefe liegt das Skelett A), in höheren Schichten darüber ein anderes, vielleicht das eines Opfers? B), oder aber ein Brandgrab mit dem besprochenen Ohrgehäng-Typ, oder aber mit dem üblichen hunnischen Inventar. In *Buj-Feketehalom* wurde ein silbernes Ohrgehäng-Paar geborgen (Taf. I, 21—23); In *Gáva-Katóhalom* ein zweihenkeliges Tongefäss (Taf. II, 7) und ein Schwert mit Ringknopf (Taf. II, 8, 8/a, 8/b). In *Tiszaeszlár-Potyhalom* kam ein gerilltes Bronzohrgehänge zutage (Taf. I, 5) und eine Goldperle. Nach den gleichen Bestattungsriten fanden folgende Beerdigungen statt: *Orosz-Nyírjes*; *Névtelenhalom*; in *Bashalom-Nagybashalom*; *Császárszállás*; *Névtelenhalom*; *Nagykálló-Nagykorján*, U; S; F.

Perlen, Anhänger und Glöckchen sind kennzeichnende Begleitbeigaben hunnischer Funde.

Auf die Beziehungen der runden *Metallspiegel* mit der gerippten Rückseite lenkte Werner die Aufmerksamkeit, als auf einen Gegenstandstyp, der durch die Hunnen von Ost nach Westen bis zu uns Verbreitung fand. Wir finden diesen Spiegel ausser in *Palkonya*, *Nyíregyháza* auch in *Tiszalök*, *Mád*, *Balsa*, *Zalkod*, *Székely*, *Nagyvárad*, *Kiskunfélegyháza*, *Mezőkászon*, *Léva*, *Kassa*, usw. Die Spiegel und die begleitenden Fibeln, in den meisten Fällen aus Silberblech hergestellt, geben der ganzen Gruppe ein einheitlich „gotisches“ Gepräge.

Chronologisch gehören Spiegel und Schmuckgegenstände dem 5. Jhd an, aber vom ethnischen Blickpunkt betrachtet und mit Inanbetrachtung ihrer Verbreitung müssen sie als den Hunnen zugehörig betrachtet werden. In Szabolcs fehlen die aus dem 6. Jhd stammenden Gepidenfunde vollständig, somit ist auch das aus dem 5. Jhd stammende Fundgut germanischer Prägung nicht gepidische Nachlassenschaft. Ihren Platz nehmen Sarmaten und die sie übersiedelnden Hunnen ein. Gotische Völker können nicht beachtet werden.

Im Rahmen dieser Abhandlung ist die systematische Aufarbeitung der weitverzweigten Beziehungen hunnischen Fundgutes nicht möglich, hier kann nur auf die in Erscheinung tretende Gesetzmässigkeit hingewiesen werden.

Die Schnallen zeigen hunnenzeitliche Eigenart. Die Gefässe sind hunnenzeitliche Krüge und weisen sarmatische Beziehungen auf. Kennzeichnend für die Krüge ist das Bestreben nach grösserer Bauchung.

Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiss vermehren unser archäologisches Wissen in Bezug auf die erste Hälfte des 5. Jhdts mit wertvollen rituellen und sachlichen Kenntnissen, besonders da durch die Ohrgehänge die Beziehungen der Kurganen-Bestattung eine Klarstellung erfuhr.

Auf der Ebene der Spiegel, des Schmuckes und der Gefässe aber sind wir der Lösung des Problems der Funde mit „gotischem Gepräge“ näher gekommen.

Auf Grund der siedlungsgeschichtlichen und archäologischen Materialsammlung müssen wir nicht nur die sich anschliessende Gruppe der Brandgrä-

ber und Skelettbestattung, sondern auch die als Beispiel angeführten Kurganbestattungen im Komitat Szabolcs und auch den Kreis der Fibelfunde *Gáva-Balsa*, dem das gotische Gepräge nicht abzusprechen ist, dem Hunnenreich Attilas zurechnen.

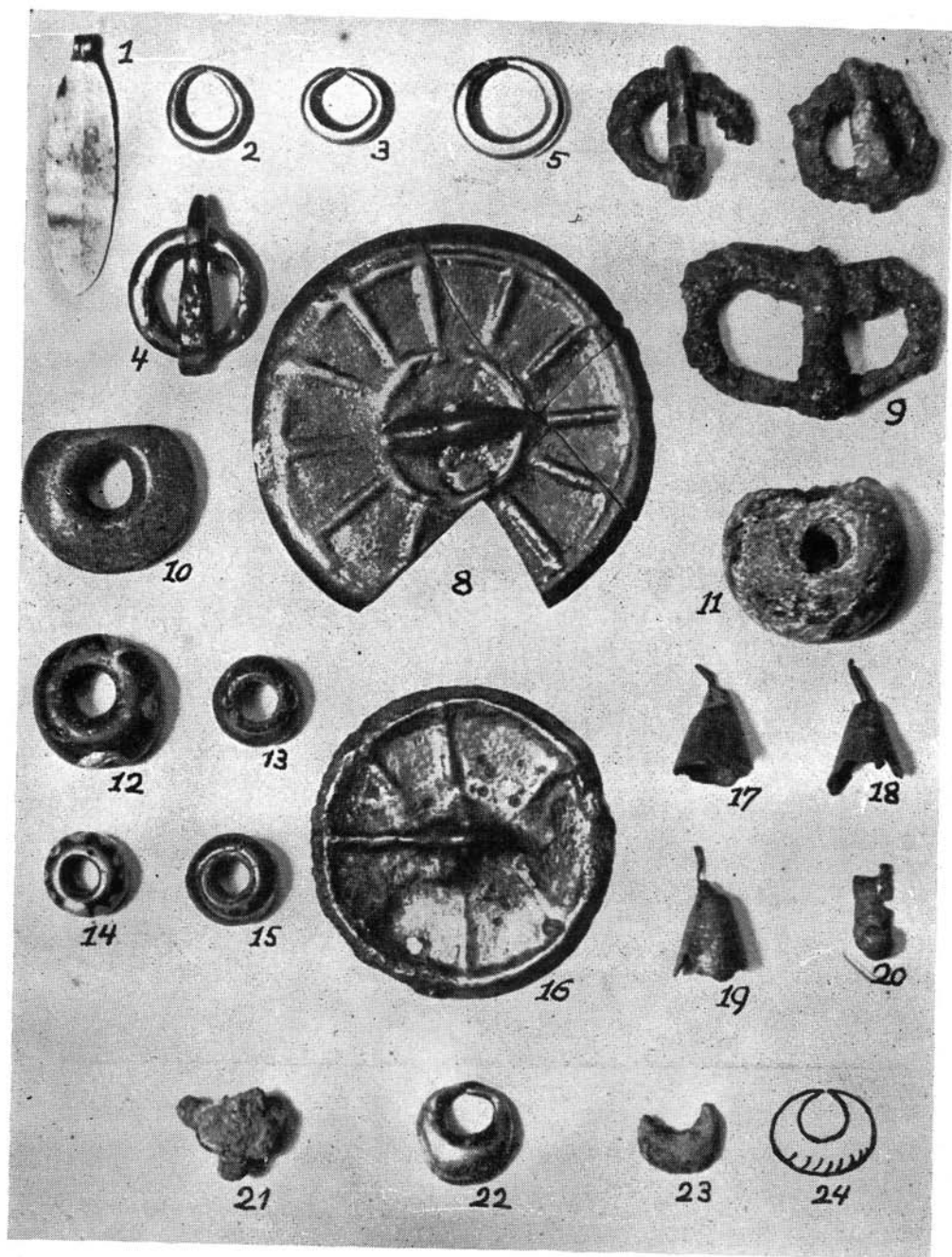
D. CSALLÁNY

J E G Y Z E T E K

1. *Alföldi A.*: Archäologische Spuren der Hunnen: *Germania*, XVI. (1932) 135—138. *Alföldi A.*: Leletek a hun korszakból és etnikai szétválasztásuk. — *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung: Archaeologia Hungarica*, IX. (1932).
2. *Fettich N.*: A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. — *La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós: Arch. Hung. XXXII.* (1953).
3. *Werner, J.*: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. München, 1956. Bd. A—B.
4. *Bartucz L.*: A kiszombori temető gepida koponyái. — *Die Gepiden-Schädel des Gräberfeldes von Kiszombor: Dolgozatok*, XII. (1936) 178—204. — *Bartucz L.*: A szekszárdi hunkori sír csontvázának antropológiai vizsgálata. — *Anthropologische Untersuchung des hunnenzeitlichen Grabes von Szekszárd: Laureae Aquincenses*, I. (1938). — *Dissertationes Pannonicae*, II. 10. (1938) 8—19. — *Nemeskéri J.*: An anthropological examination of recent macrocephalic finds: *Acta Arch. Hung.* 2. (1952) 223. sk. o. — *Werner, J.*: i. m., 5—18. lap.
- 5—6. Közlésükért Kalicz Nándornak baráti köszönettel tartozom.
7. *Fettich N.*: *Arch. Hung. XXXII.* (1953) 36. (az elföldelést és hamvasztást egyaránt alkalmazták, uralkodó szokás a kurgán emelése).
8. *Alföldi A.*: *Arch. Hung. IX.* (1932) 65. ll., XV—XVII. t. — *Fettich N.*: *Arch. Hung. XXXII.* (1953) 15. ll., I—XVII. t. — *Werner, J.*: i. m., 42., 46., 52., 54., 55., 72., 79., 83., 84., 86., 88., 91. ll., 29. t. 1—5.
9. *Alföldi A.*: i. m., 25. ll., 4. t. 14, 5. t. 7—8, 1. t. 27—31. — *Fettich N.*: i. m., 33., 34., 62., 63., 65. ll. — *Harmatta J.*: A hun aranyíj: *A Magyar Tud. Akad. II. oszt. közleményei*, I. 1. 1951. 123—187. — *László Gy.*: A hun aranyíj jelentősége: *A Magyar Tud. Akad. II. oszt. közleményei*. I. 1. 1951. 105—122. — *Harmatta, J.*: The golden bow of the Huns: *Acta Arch. Hung.* 1951. 107—151. — *László, Gy.*: The significance of the Hun golden bow: *Acta Arch. Hung.* 1951. 91—106. — *Werner, J.*: i. m., 50., 52., 56., 79. lapok, 50. t. 10, 61. t. 4—5, 62. t. 2, 64. t. 14—16.
- 10—12. *Minajeva, T. M.*: Pogrebenie sz szozseniem bliz gor. Pokrovszka: Ucsenye Zapiski Szarat. Universiteta, VI. Szarotov, 1927. 91—127, 1—6. t. — *Rau, P.*: Prähistorische Ausgrabungen auf der Steppenseite des deutschen Wolgagebietes im Jahre 1926: *Mitteilungen des Zentralmuseums d. Aut. Soz. Räte-Republik der Wolgadeutschen*, 2. 1927. (Pokrovszka, 1928) 73., Abb. 68. D. — *Werner, J.*: i. m., 52. l. 72. t. 8. („Brandgrab.”)
13. *Fettich N.*: i. m., 35—36.
14. *Sági K.*: Hunkori sír Keszthelyen. *Arch. Értesítő*, 1955. 185—189., XXIII. t., 2—3. kép (a padmalys csontvázás sír). A keszthelyi edénytöredék (5. kép) fenékrésze hasonló technikai kivitelre mutat, mint a hejőkeresztúri kézzel formált agyagedény (II. t. 3).
15. *Megay G.*: Hun—germán sírleletek a Borsod megyei Szirmabesenyőről: *Arch. Ért.* 1952. 132—134.
16. *Lakner A.*: *Arch. Ért.* 9. (1889) 263.
17. *Csalog J.*: Hunkori sír Szekszárdon: *Diss. Pannonicae*, II. 10. (1938) 143—146. — *Bartucz L.*: A szekszárdi hunkori sír csontvázának antropológiai vizsgálata: *Diss. Pannonicae*, II. 10. (1938) 8—19.
18. *Dornyay B.*: Kisterenyei leletek a hunkorszakból: *Dolg.* XII. (1936) 90—100.
19. *Nemeskéri J.*: A gyöngyösapáti hunkori sír torzított koponyájának antropológiai vizsgálata: *Arch. Ért.* 1944—45. 303—311. — *Nemeskéri, J.*: An anthropological examination of recent macrocephalic finds: *Acta Arch. Hung.* 2. (1952) 223—233.
20. *Werner, J.*: i. m., 97. ll.
21. Uo. 97. ll., 73. t. 9. sz. térkép. 69. t. 1. — Továbbá a koponyatorzításokra nézve ezenkívül lásd *Bartucz* és *Nemeskéri* összeállításait a 17. és 19. jegyzet alatt.
22. *Párducz M.*: A szarmatakor emlékei Magyarországon III., *Arch. Hung. XXX.* (1950) 79—123. ll.

- 22/a *Párducz M.*: Római-kori leletek Csongrádon: *Dolg.* XII. (1936), 52. — XLI. t. 5. — Pilismarót (aranyfülbevaló).
23. Publikálatlan darabok a szentesi múzeumban. Szerző összeállításában a gepida korpuszban jelennek majd meg.
- 23/a *Kovács I.*: A mezőbándi ásatások: *Dolg.* 1913. 19. kép 2—3: 11. sír, rovátkolt, bronz; 30. kép 11: 29. sír, rovátkolt, bronz; 52. kép 2: 72. sír, bronz; 61. kép 3: 106. sír, ezüst.
24. *Werner, J.*: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. B. Rundstabige Gold- und Silberohrringe. München, 1956. 24—25. 119—120. lap, 74. tábla. Ugyanott a vonatkozó irodalom.
25. *Jósa A.*: *Arch. Ért.* 1900. 267. — *Jósa A.*: A szabolcsmegyei őshalmok kérdéséhez. I. Nyíregyháza, 1901. 3—4. lap. — *Huszár, L.*: *Acta Arch.* 1954. 68.
26. *Jósa A.*: A gávai Katóhalom és környéke. Nyíregyháza, 1898. — *Hampel, J.*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Budapest, 1905. II. 631. l. — *Jósa A.*: Régészeti kirándulás Bökönybe: Nyírvidék, 1911. dec. 3., 3—4. l. — *Jóska A.*: A szabolcsmegyei őshalmok kérdéséhez. Nyíregyháza, 1901. nov. 8. 7—8. l. — *Jósa A.*: Hun és gót emlékek Szabolcsban: Nyírvidék, 1918. jan. 4., 5—6. l. — *Párducz M.*: *III. Arch. Hung.* XXX. 64—65. l. — *Jósa A.*: Szabolcs vármegye őstörténete: Szabolcs vármegye monográfiája, 1900. 392—393. ll. — *Jósa A.*: Ásatások a gávai Katóhalmon és környékén: *AE.* 1915. 201. ll.
27. *Huszár, L.*: *Acta Arch. Hung.* 1954. 76. l.
28. Lásd *Jósa A.*: Hun és gót emlékek Szabolcsban: Nyírvidék, 1918. jan. 4.
29. *Werner, J.*: i. m., 1956. 120—121. l., 49. t. — *Párducz M.*: A szarmatakor emlékei Magyarországon II. *Arch. Hung.* XXVIII. (1944) 39. ll.
30. *Werner, J.*: i. m., 12. t. B 3. (Marchegg 1. sír, rovátkolt rokon arany fülbevaló hun sírból.)
31. *Jósa A.*: Szabolcs vármegye őstörténete: Szabolcs vármegye monográfiája, 1900. 388—389. — *Jósa A.*: A szabolcsmegyei őshalmok kérdéséhez. Nyíregyháza, 1901. nov. 8. — *Jósa A.*: Régészeti kirándulás Bökönybe: Nyírvidék, 1911. dec. 3. — *Jósa A.*: A gávai Katóhalom és ezzel összefüggő dolgok. Nyíregyháza, 1914. szept. 19., 2. ll., a potyhalmi fülbevaló rajzával.
32. *Werner, J.*: i. m., 119. lap, 6 t. 4—5 (Sipovo [Szovjetunió], 2. kurgán, torzított koponyájú női csontváz, arany és bronz fülbevaló-párral).
33. *Jósa A.*: Szabolcsmegyei őshalmok kérdéséhez. III. Nyíregyháza, 1901. november 15. november 22.
34. *Jósa A.*: Adatok a szabolcsmegyei őshalmokról. Nyíregyháza, 1910. nov. 25., 4—8. lap.
35. *Jósa A.*: A szabolcsmegyei őshalmok kérdéséhez. Nyíregyháza, 1901. nov. 8.
36. *Jósa A.*: Régészeti kirándulás Bökönybe: Nyírvidék, 1911. dec. 3.
37. *Jósa A.*: Szabolcs vármegye őstörténete, 1900. 391. lap. — *Jósa A.*: Régészeti kirándulás Bökönybe: Nyírvidék, 1911. dec. 10.
38. *Párducz M.*: *Arch. Hung.* XXX. (1950) III. t. 13, VIII. t. 5—6, XIII. t. 6, 8, XVII. t. 6, XVIII. t. 9, XX. t. 4; Szentés-Rákóczi út, LXXI. t. 6.
39. *L. Kovrig I.*: Germán lelet Gyuláról: *Folia Arch.* VI. (1954) 89. ll., XX. t. 3, XXII. t. 1.
- 40—41. *L. Kovrig I.*: A tiszalöki és a mádi lelet: *Arch. Ért.* 1951. 113., XLVI. t. 1, XLII. t. 4—5.
42. *Párducz M.*: *Arch. Hung.* XXX. (1950) II. t. 1, XVIII. t. 4—5, XXIII. t. 6 (Szentés-Sárgapart), XXXIV. t. 9 (Kiszombor B. 72. sír), LIV. t. 15 (Kláralfalva B. 40. sír), LXXI. t. 1. (Szentés-Rákóczi út 108. sz., 2. sír), LXXIX. t. 16 (Csongrád, Vendelhalom 35. sír), CIV. t. 5 (Mátételke, 1. sír).
43. *Fettich N.*: *Arch. Hung.* XXXII. (1953), XXXVIII. t. 2—3 (Kudinietov). De diadémon és más fejdiszen is fordultak elő csengettyúk: *Werner, J.*: i. m., 31. t. 2 (Kara-Agacs). 30. t. 1, Varna (Bulgária).
44. *Werner, J.*: i. m., 19. ll., 114—118., 74. t.
45. *Leszih A.*: *Folia Arch.* I—II. (1939) 70., II. t. 25. (A 7. és 8. számú szkíta urnasírok között került elő egy 5 cm átmérőjű, bordázott fémtükkör töredéke).
- 46—47. *L. Kovrig I.*: *Arch. Ért.* 78. (1951) XLIII. t. 10, XLV. t. 8.
48. *Beninger, E.*: Der Westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa: Mannus-Bibliothek, LI. Leipzig. 1931. 18., Abb. 3.

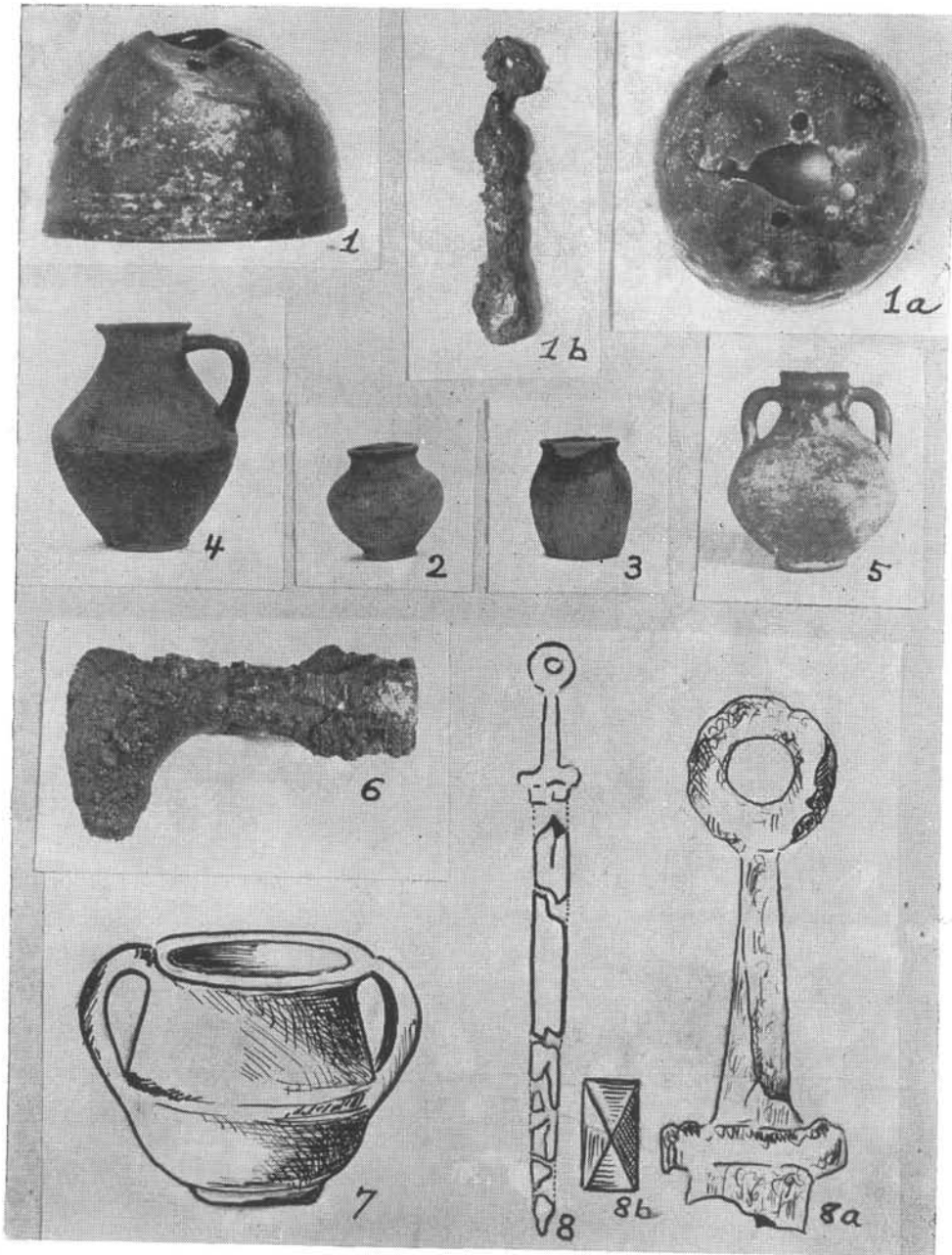
49. *Hampel, J.*: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. III. Braunschweig, 1905. 11. t. 3.
50. *Hampel, J.*: i. m., II. 11. lap.
- 51—52. *Werner, J.*: i. m., 115.
53. *Hampel, J.*: i. m., III. 44. t. A 4.
- 54—55. *Werner, J.*: i. m., 116.
- 55/a *Dombay, J.*: Der gotische Grabfund von Domolospuszta: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs, 1956. 104. ll., XVII—XXV. t.
56. *Werner, J.*: i. m., *Fettich N.*: i. m.
57. *Megay G.*: Arch. Ért. 1952. XXIV. t. 2.
58. *Sági K.*: Arch. Ért. 1955. 185. ll., 3—5. kép.
59. *L. Kovrig I.*: Arch. Ért. 1951. 113. ll., XLV. t. 17—21., oldalán besimított háromszögekből álló díszítés.
60. A kisvárdai fiúgimnázium birtokában.
61. *Párducz M.*: Arch. Hung. XXX. (1950).

1—4: Hejőkeresztúr-Homokbánya; 5: Nyírkarász-Kishalom; 6—9: Palkonya-Hőerőmű, lakótelep; 10—20: Nyíregyháza-Stadion; 21—23: Buj-Feketehalom; 24: Tiszaeszlár-Potyhalom.
(1—4, 6—9: Miskolc, Múzeum. 5, 10—24: Nyíregyháza, Múzeum.) 1:1 nagyság.

Felsőtiszavidék

II. TÁBLA

1, 1a, 1b, 2—3: Hejőkeresztúr-Homokbánya; 4: Nyíregyháza-Stadion; 5: Mándok;
6: Tiszadob-Ókenéz; 7, 8, 8a, 8b: Gáva-Katóhalom.
(1—3: Miskolc, Múzeum; 4, 6, 7, 8: Nyíregyháza, Múzeum; 5: Kisvárdá-Fiúgimn.)
Nagyság: 1: 3/4; 2—3: 1/10; 4: 1/7; 5: kb. 1/3; 7: 1/4; 8: 1/6; 8a: 1/2; 8b: 2/3 nagyság.

SZÉPMÍVES SZÚCSÖK BÜKKÁBRÁNYBAN

Közel a Bükk-hegység déli szegélyéhez, a Budapestet Miskolccal összekötő országút borsodi szakaszán, Miskolc és Mezőkövesd közt elterülő Bükkábrány község a borsodi népi szúcsipar egyik legjellegzetesebb szórvánpontja. Kimutathatólag századunk első évtizedétől napjainkig itt él egy szorgalmas parasztcsalád, a gömöri eredetű Vályi Nagy család. Ma még két férfitagja szúcskodik: apa és fia, id. és ifj. Vályi Nagy István. A téli idényekben egyszerű festett irhájú ködmönöket készítenek, de a díszművességhez ma is értenének.

Vályi Nagyék működési területe

A paraszti élet Bükkábrányhoz köti őket. De életük sok vonatkozásban túlnyúlik e községen. Egyrészt a távolabbi rokonság, másrészt a szakma elsajátítása irányba délre, Gelejre mutat (Mezőkeresztesen át kb. 15 km).

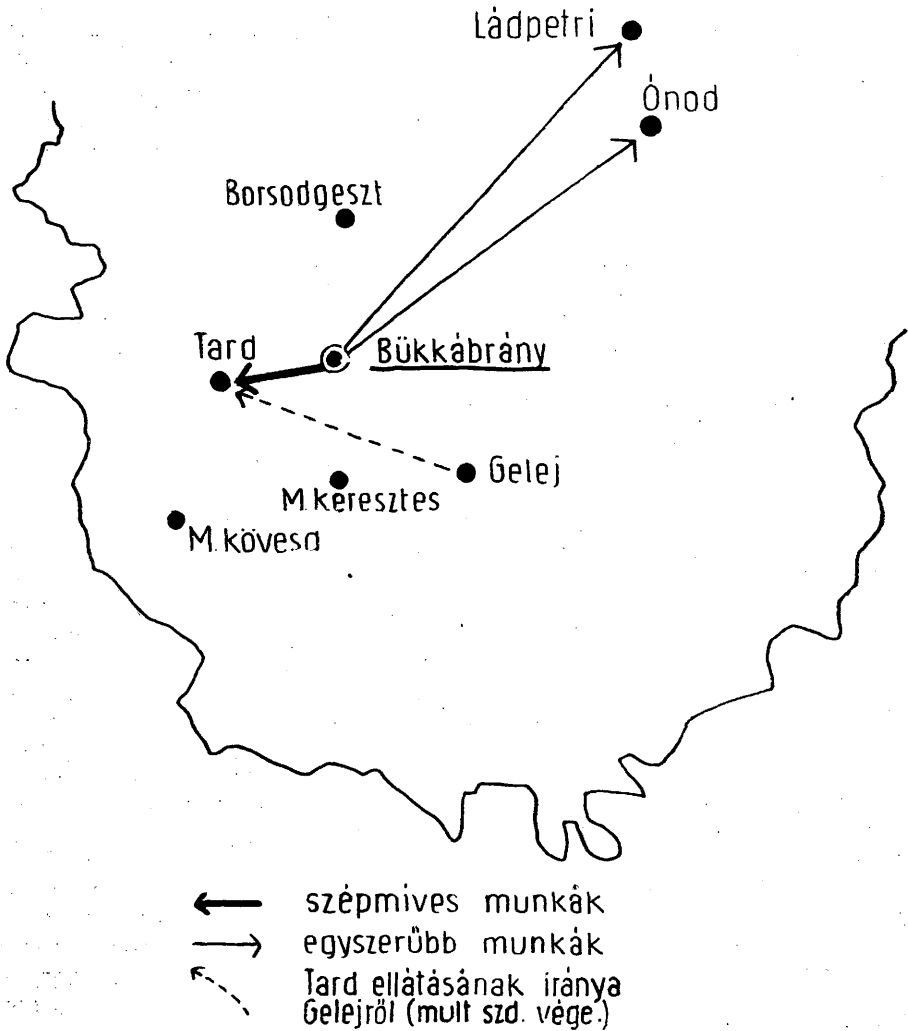
A geleji Vályi Nagyok nem szúcskódnak. De a bükkábrányiak őse, Vályi Nagy Károly, aki egyébként az Ábrányhoz közel eső Sály faluban született 1891-ben, mint 12 éves árva fiú, került Gelejre, ebbe a híres szúcsfaluba, szakmát tanulni. Vályi Nagy Károly eddigi adataim bizonyossága szerint a család első szúcs tagja. Vankucz Gyula geleji mester keze alatt fejlődött. Mint méltó tanítványa, került vissza északra, de nem Sályba, hanem Bükkábrányra. Itt kezdte iparát, itt nősült, s népes családot alapított (öt fiú; két lány). Utódai közül a két István ugyancsak itt folytatta a díszes szúcsséget. Az ábrányiaknak a gelejiekkel való kapcsolata mellett szól ifj. Vályi Nagy István házassága, aki régi geleji szúcs-családból nősült. Szomódi-lányt vett el feleségül, Erzsébetet. Gelejjel megvolt a szakmai kapcsolat abban a vonatkozásban is, hogy a délborsodi (borsodgeszti, mezőkövesdi, mezőkeresztesi, ábrányi, geleji) szúcsök ipartestületi gyűlésein hol Kövesden, hol Keresztesen gyakran találkoztak. Legutóbb 1938-ban. Ismerték jól egymást, s kölcsönös kartársi viszonyt építettek ki egymás közt.

Részint a környező tájak eltérő ízlése, részint a szaktársi alkalmazkodás a működési területek bizonyos megosztásával járt.

Vályi Nagyék működési területe nagyjából kétirányú kisugárzást mutat (1. ábra). Készítettek díszes és egyszerű, sima ruhadarabokat. A cifra férfibun-dát és cifra női „puszlikot” (kuzsu-t) nyugat felé a bükkaljai matyóságnak, Tardnak irányították (9—10 km), északkelet felé is alakult ki vevőkörük, főként a Sajó déli környékén (Ónod, Sajólád 30—40 km). Legközvetlenebb vevőkörük természetesen Bükkábrány. Ez utóbbi helyeken azonban csak az egyszerűbb munkák kellettek.

Vályi Nagyék szépműves mesterségüket helyben és északkelet felé nem tudták volna igazán érvényesíteni. *Díszítőművészetüket elsősorban a tardi matyó-*

A BÜKKÁBRÁNYIAK MŰKÖDÉSI IRÁNYAI (XX. SZ. ELSŐ HARMADA.)

1. ábra.

ság válogató és igénylő kedve tartotta fenn. A bükkábrányiaknak és sajmellékieknek nem kellett a Vályi-féle cifra bunda és puszlik, vagy ahogy a tardiak mondják — kuzsu. Elismerték a Vályiak tehetségét, remeikeire mégis ezt mondták: „Ezek nem kellene nekünk, mert *matyósak.*”

Id. Vályi N. István közlése szerint a tardiak gyakran jártak át Ábrányba. Hozták a sok „erdéi” (nem erdélyi, hanem erdei!) báránybórt. Az első tardi „kuncsaftok” feltűnésére adatközlőm nem emlékszik. Érdeklődtem, hogy kerültek hírbe Vályiék? Id. Vályi Nagy István így felelt: „Csak úgy, hogy egyiken is, másikon is meglátták a mi munkánkat. Ez hirtelen ment mindenfelé. Különösen az asszony nép rajongott értünk. Így rendelkeztek: Nekem olyan kék, mint a Dusza Marié, nekem meg olyan, mint a Hajdu Bözsié. Nekem tulipántos, nekem cserfaraózsás, nekem csicsóraózsás. A fiatalabb menyecskéknek több virággal, az öregebbeknek más csak gyengébb virágokkal kellett. Hát így gyött a sok rendelés. Mikor aztán felkapadoztunk, mentünk vásárba. Hol szekeren, hol vonaton vittük a portékát, vagy a kövesdi vásáron, vagy Tardonadtuk el. Hát így vaót, tagadhatatlan!” — A tardi öregek emlékezete szerint már a múlt század végén vették a jellegzetes cifrabundát és kuzsut. Tehát a Vályi-készítményeknek megvoltak a maguk ősei, melyek eltértek a mezőkövesdiektől. A kövesdi szücsök a helybelieknek, s részben a szentistvániaknak dolgoztak. A Vályi-cikkek őseit Gelejen kerestem. Vályi N. István apja, Károly, mesterségét máshol nem tanulta, csak Gelejen, Vankucz Gyulától, aki a múlt század végén maga is ellátta a tardiakat. Vályi Nagyék Vankucz Gyulát követték. Nekik jutott az a szerep, hogy a múlt század végi geleji hagyatékot megőrizték és terjesszék.

A mesterség áthagyományozása, képesítés

Id. Vályi Nagy István szerényen, de azért öntudatosan emlegeti szücsmesterségét, második kenyerét. „Tizenkét éves koromban kezdtem el én is, mint apám. Mindeég ezt űzgéltem apám mellett. A téli szezonban szücsködtünk. Nyári időszakban a fődműves munka ment. Hát ugy-e, a szücsmunka semmi (!), az csak három haónap. Ez nekünk csak olyan kikapaók, ez a munka.” — Mire becsülték ezt a mesterséget? „Hát mink örültünk neki. A kuncsaft meg tisztelte, a másik becsülte, a harmadik alázza. Nagy reészi azér becsületben tartotta, bár mai napig is mindenütt. Tudomány és türelem kell az ilyen munkáho, az igaz.” Ahogy visszaemlékszik apjára, igen találóan jellemzi. Vályi Nagy Károly már gyermekkorban szelíden, de szigorúan oktattatta gyermekeit. „Nagyon komoly ember vaót. Nekünk, gyerekeknek az iskola, a lecke vaót az első. Ó a *méhely* (kis szücsasztal) mellett gürcölt. Mink a lecke után meég ott sentepentéskedtünk a méhely mellett. De mikor meg aludni akartunk, ő azt mondta: Meég gyermekeim, nem lehet. Itt van ni ez a kis lábbőr. Elhasítok öt gombháznak valót. Amelyiktek leghamarabb megcsinálja, az alhat, mehet feküdni. Mégmeg hímez-tünk is mindent. Így vaót e mindennap. Mán mikor nagyobbak lettünk, minden munkát kellett veleveégeznünk. Így gyött át a tudomány. Annyira belénknevelte, hogy nem is vágytunk más mesterségre a fődművelés mellett.”

A gyermekek aztán szétszóródtak. A szücsködést id. Vályi N. Istvánnak kivüle csak egy testvére folytatta, József, aki Miskolcra került. István az otthoni „inaskodás” után Miskolcra ment vizsgázni. Őt tagú szakmai bizottság előtt négy óra hosszat tartott a vizsga. (Szabás, összeállítás, a szücsmunka elméleti

számonkérése.) Remekelt tárgyakat nem kellett bemutatni. A népi díszes szücs-mesterséghez a miskolci mesterek nemigen értettek, legalábbis az ő idejében. Vizsga után a bizottság tagjai sorban kezét fogták vele, ezzel elismerték, mint új szaktársat, — és szerencsét kívántak vidéken folytatandó munkájához. Mint 18 éves fiatalember, kapta meg a segédlevelet a mezőkövesdi iparhatóságtól. Neki még nem kellett mestervizsgát tennie. De Bükkábrányban történt nősülése után mesternek kezdték szólíthatni, bár nem mindenki. Hogy hívták a faluban? „Hát egyik mester úrnak, másik Vályi úrnak, harmadik Pesta bátyámnak, ki hogy tisztelt.” — Általában a „mester”-megszólítás 25—26 éves kortól járt.

Rendelés, vétel

A tardiak nagyon szerették és nagyon szeretik ma is. A jó viszony mindig kölcsönös volt. Vályi N. István a tardiakat dícséri, mint első kuncsaftokat. „Sokszor rendeltek hitelbe is. De mindig megállották a szavukat, a pénzt mindig behozták. Le előttük a kalappal. Nekik köszönhetjük 12 hód földünket. Nincs olyan tardi ház, ahun nem vettek vaóna a mi kuzsunkbul. Különbben mink ezt „puszliknak” hívjuk. Ha bármikor Tardra mentem és ezt megtudták, mán vittek egyik pincébül a másikba. Nem pohárral, ha begreszámra itattak. Ma is, ha elmegyek, első vendégük vagyok.”

— Mérték szerint rendelték-e a bundát, kuzsut? Idősb adatközlőm határozottan kijelentette, hogy igen. A mértékeket mindig centire vették fel.

„A bundánál csak az ember hosszát vettük. A többi méretet ehhe pászítottuk. Hanem a kuzsut mán át kellett mérni! Ehhe vaót: háthossz, elej, mejjbőség, derékbőség, aljbőség, vállszélesség, ujjahosszúság.”

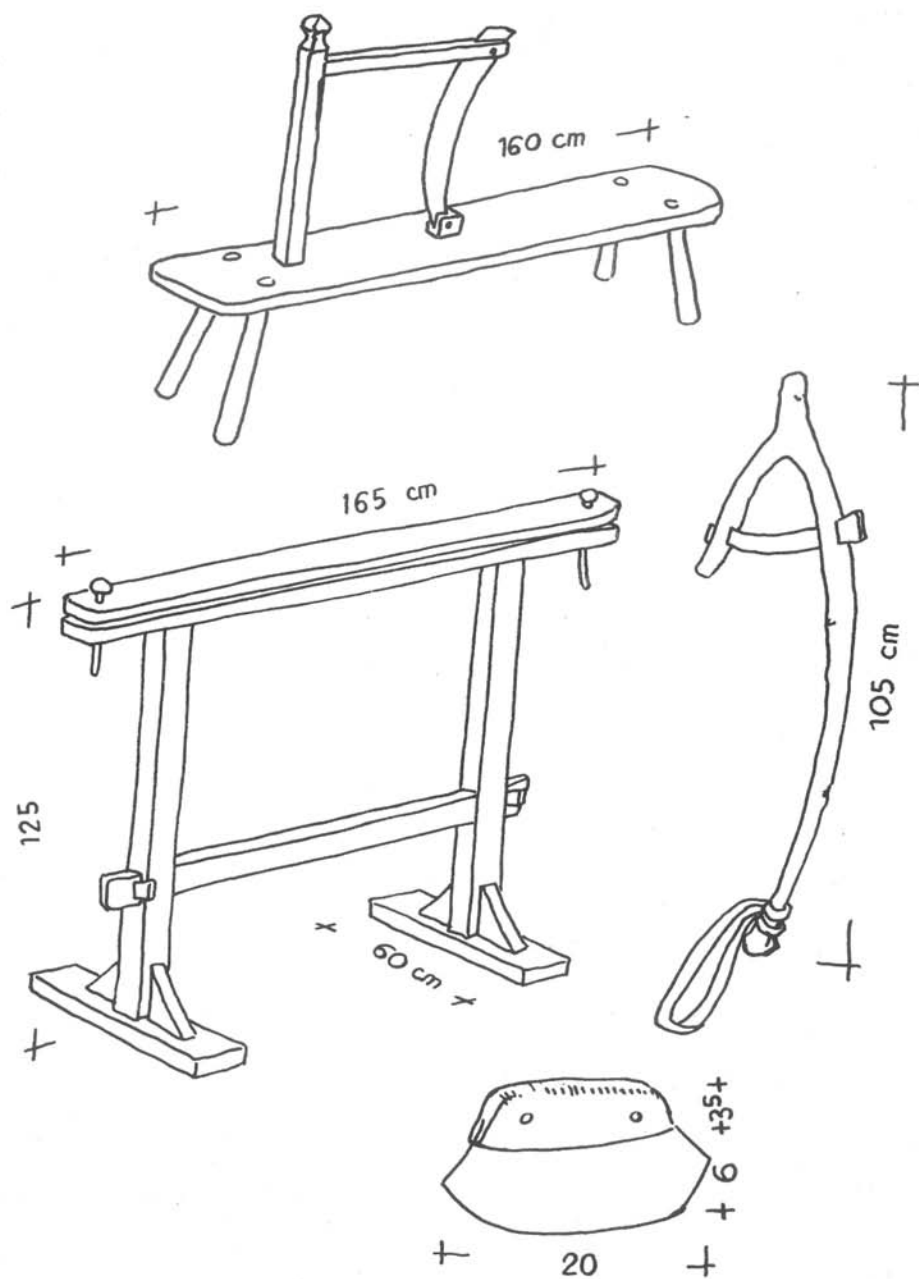
Hogyan készült a bunda és a kuzsu?

A két Vályi készségesen magyarázta el a szücsmunka egész menetét, sőt helyenként be is mutatták, kiváltkép az ifjabbik Vályi. Módomban volt megismerni eszközeiket is. Hogy mennyit kellett, és részben ma is mennyit kell dolgozni, míg a nyúzott, nyers bőrből ruhadarab lesz, erre idősebb adatközlőm felelt meg legjobban: „Egy kuzsu? — Tessék elhinni, hogy hetekbe telt. Már a bőrkikészítés is mennyi idő! Hát még a többi! Gépen nem dolgoztunk, minf a városiak. Mindent kézileg kellett csinálni. És még a díszítés. — Egy bunda? Az is a minőségtől függött. Mellyik millyen cifra vaót. Az is beletelt hetekbe.”

A bükkábrányi szücsmunkát ezekben a szakaszokban ismertetem: 1. bőrkikészítés, 2. szabás, 3. díszítés, 4. lekészítés.

Bőrkikészítés

Vályi Nagyék — mint általában a parasztszücsök — alapanyaga a merinói juh, az erdei, vagy ahogy itt mondják, az erdei bárány. A megnyúzott báránybőr, mint nyersbőr fejrésze majdnem mind megvan. A végtagok (beleértve a farkat is) vissza vannak vágva, már csak alig kiütököző részek. A lábárszekeken kevés a szörme, majdnem teljesen csupasz, de gombkészítésre felhasználható. A teljes irha véres, faggyas, húsrészek is vannak rajta, — nyirkos, *vadvizes*. A prém összetapadt, csapzott. Van hát a nyersbőrrel munka elég, míg szabásra, varrásra

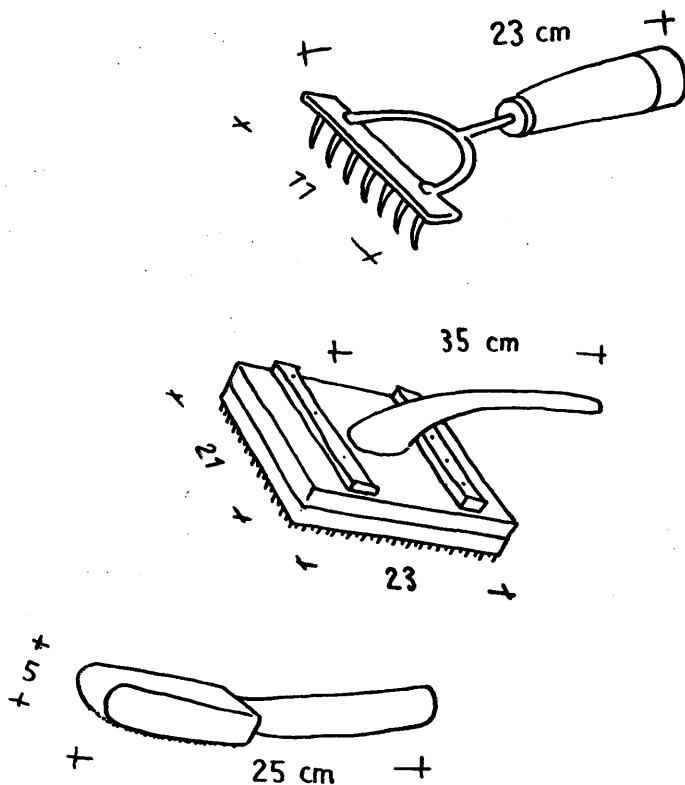

2. ábra.

A juhbőr kikészítésének főbb eszközei:
 „kaszaszék”, „kákó”, „színelő”, „színelőkés”.

alkalmassá nem válik. Kikészítése valóságos tímármunka, sőt, több annál. Két főbb üteme van: irhamegmunkálás és a prém kifésülése. (Eszközök 2. és 3. ábrán.)

Az irhakikészítés menete részletesebben a helyiek közlése szerint: „kigana-jolás”, mosás, „húsolás”, „csávázás”, „csutakolás”, „bőrtörés”, „színelés”, újabban: festés. Az első eszköz: egyszerű tehénvakaró (gyári munka). Úgy kell végig-

3. ábra.

Prémfésülő eszközök: „tépető”, „kartács”, „kézikartács”.

húzogatni az irhán, mintha tehenet vakargatnának vele. Ezzel a vájó, kaparó mozgatással leverik az irháról a „ganajat”, vagyis a véres, bűdös hús nagyját. Ezután a bőrt tiszta vízbe teszik, szappangyökérben kitapossák, majd megint átöblítik. „A szappangyökér viszi el a szagát.” Hát olyan bűdös ez a bőr? „Bizony, nem minden ember állná a szagát. Majdcsak olyan, mint a dög. De mink má megszoktuk!”

Az irha további tisztításához, a húsoláshoz már nagyobb eszköz kell, a kasza-szék. Ez keményfából házilag készült, lóca alakú szék, középen rászerezelt íves

késsel, a kaszával, mely vagy kocsirugóból, vagy használt kaszából van átala-
kítva (lásd ábra). A kaszaszékre lovaglólülésben ül a bőrkikészítő, úgy, hogy
a kasza előtte van. Akkor kétszélén megmarkolja a báránybőrt, s irhás felével
a kasza éléhez nyomva, hol jobb, hol bal kézzel maga felé húzogatja. Addig
megy ez a munka, míg le nem jön az irha „húsa”, ki nem nyomódik a „vadvice”
(4. ábra).

4. ábra. „Húsolás” a kaszaszéken.

A húsolás után még marad „piszok” az irhán. *Csávázni* kell, vagyis elő kell
készíteni a további tisztításra. A vízhez literenként 5 deka timsót, 10 deka „sze-
líd só” (konyhasó) adnak, langyosan elkeverik. Ezt a „csávát” fadézsába öntik.
Benne elrakva két napig marad a bőr. A kicsávázott bőrt *csutakolni* kell. Deszka-
asztalra teszik, majd marékszámra korpát szórnak az irhára és száraz bőrdara-
bokkal átdörzsölik. Ez a munka valamivel szaporább. Óránként 8—10 darab bőr
lecsutakolódik. Alig van már rajta *piszokmaradék*. Majdnem tiszta már, csak
még merev. Puhítani kell.

Következik a „bőrtörés” a „kákóval”. Ez a kákó kb. 110 cm hosszú kemény-
fabot, jó vastag, ennek horgas elágazását rövidre visszavágják, aztán az elágazás
közé kovácsolt, széles vaspengét vágna be, melyet úgy rögzítenek, hogy két
végét visszahajlítják. A kákó hosszabbik végén, lent, enyhe bevágásra bőr- vagy
hevederhurok kerül, mely a bőrtörő lábfejének befogására való. A bőrtörés-
hez kell még felerősíthető kötélhurok és az irhát belerögzítő „törőfa” (20 cm
hosszú keményfapálcika).

A bőrtörés menete: házgerendára kötött, lelógó kötélhurokba erősítik az irha egyik végét, vagyis belebújtatják és a törőfával keresztben alárögzítik (5. ábra). Most már elő a kákóval! A bőrtörő egyik kézzel magához húzza a lelógó irhát, másik kézzel a kákót fent, a késhez közel, nem a horgas részét, majd egyik lábát a kákóhurokba bújtatja. Az irhához szorítja a kákó kését, kézzel lenyomó

5. ábra.

A juhbőr rögzítése törőpálcikával.

6. ábra.

Bőrtörés kákóval.

és lábbal letoló mozdulattal erőteljesen dörzsöli. A juhbőr harmónikaszerűen húzódik, közben puhul, s szépen fehéredik (6. ábra). A bőrt nyolcszor kell átkötni a kákózáskor: 1. fejnél, 2. faroknál, 3. bal első lábnál, 4. jobb első lábnál, 5. jobb hátsó lábnál, 6. bal hátsó lábnál, 7. jobb hasnál, 8. bal hasnál.

Bár így arányosan, mindenfelől megtörődik a bőr, mégis, kimegy a formájából. Ezért kell a „színelés”. A színelés lényegében tehát a bőr eltorzított formájának kiegyenlítése. Fő eszközei: a *színelő* és a *színelőkés*. Az előbbi volta-képpen faráma, házilag elkészítve. Két darab talpas oldalfán felül keresztben, tehát vízszintesen két *rámaléc* húzódik, ezeket két végen párhuzamosan egymáshoz lehet erősíteni. Az oldalfákat lent, a talpakhoz közel, még egy keresztléc köti össze: a „közfa”. A juhbőr kiszínelése kezdődik hosszba, aztán megy keresztbe.

A színelő rámalécei közé szorítják kisimítva a bőr egyik szélét (hosszban, illetőleg keresztben), utána kihúzzák egyik kézzel, majd másik kézbe véve a színelőkést, erős, lekaparó mozdulattal nyomkodják (7., 8. ábra). A színelőkés csont- vagy szarufogója félellipszis alakú penge, lakatosmunka. Most már a juhbőr visszanyerte eredeti alakját, szép tiszta, „valóságos gyapotté válik”.

7. ábra.
„Színelés” hosszban.

8. ábra.
„Színelés” keresztben.

A bárányszörme kikészítése jóval egyszerűbb a fentieknél. Lényege: a kifésülés. A juh szőre gubancos, „csapos”. Mielőtt a szabásra kerül a sor, „tépetni” és „kartácsolni” kell.

A *tépető* a fésülés eleje. Görbefogú, gereblyeszerű kis eszköz. A fogó faburkolatán kívül minden része vas. Gyári munka. A szőr tépetése gereblyélő, kaparó mozdulattal megy. A tépető az összecsaposodott szőr szálait *különveri*. Kezd a szőr *széjjelállni, mint a vatta*. — A meglazított szőrszálakat a kartáccsal simítják ki.

A „*kartács*” négyszögletű, kettős, vékony, dobozalakú eszköz, közepéből görbén kinyúló fogóval, s a dobozból kiálló vasszegekkel. Házilag könnyen elkészíthető. Négyszögletű, kemény falemezen átütnek minél több szöget. Ezt

a lemezt a szögfejek felől ugyanilyen nagyságú puhafalemezzel fedik és átántolják. Közepébe görbe botfát illesztenek. E nyél természetes hátrahajlása segít a kartácsolás fésűszerű mozdulatához. Úgy lehet kézbe fogni, hogy a kartács feje a szöggekkel majdnem merőlegesen nehezedik a prémre. Kartácsolás után a juhbőr szabható.

Az *irha festése* egyszerű, sima ködmönök készítésére kell. A festék gombafőzet. Háromféle gomba használható festéknek: a diófa-, az eperfa- és az almafagomba. Mind a háromféle szép barna színt ad. Őszszel szedegetik őket, mikor beértek a fák gallyain. Gallyastól törik le. Úton-útfélen vagy maguk gyűjtögetik vagy a kerülővel gyűjtetik össze, egy kis jutalom fejében, vagy pénzért. A gomba kifőzése nagy dézsa vízben, heves tűzön történik. A főzési idő 4—5 óra. A szép, mélybarna színt kapott levet leszűrjük. A festék erejét eldobott irhadarabon úgy próbálják ki, hogy kukoricacsutkát mártanak a lébe, s azzal festegetik az irhadarabot. Maga a festés bőrcsutakkal megy, mint a csutakolás (9. ábra).

Festés után megfényesedik, „*felbarkásodik*” az irha és kissé merev lesz. Ezért megint puhítani kell „*fakákóval*”. Ez az eszköz formában megegyezik a kákóval, csak kése nem vas, hanem keményfa.

A „*méhely*”

A bőrkikészítést követő munkák színhelye: a „*méhely*”. Tágabb értelemben a ház valamelyik helyisége, szűkebb értelemben a szücsasztal, kisebb méretű bútor (hossza 110—115), lapszélessége 45—47, magassága 85—90 cm). Leginkább fenyőfából készítik házilag, csak talpa és *lábtója* keményfa. A lábtó a két oldaldeszkát, a lábakat alul, a földhöz közel köti össze, egyúttal arra való, hogy a dolgozó egyik lábát földre téve, másikat az így megtámasztott lábon keresztbe rakva és a lábtóra téve, varrogasson, hímezgessen. A szabás a méhely mellett állva, úgy történik, hogy a szücs a darabokat az asztal lapjára teszi. A méhely lapja köröskörül vékony léccel van beszegve, hogy a lapon levő tárgyak, eszközök helye biztosítva legyen. Háromfiókos szokott lenni, az apróságok, kisebb eszközök befogadására. Vályiéknak ma már csak egyszerű, sima asztaluk van, lábtóval.

9. ábra.

Juhbőrfestés gombafőzettel.

A méhely legfontosabb, kisebb eszközei: szücskés, szücsolló, rőf, tör (ár), háromléteű szücsű (tő), lyukas gyűszű, sallanglyukasztó (10. ábra).

A szabás

Mind a cifrabundának, mind a cifrakuzsunak megvolt a maga hagyományos kiszabása először papírra szücsollóval. A papíron kiszabott minták: a „*modlák*”. A modla darabjait centivel méretezték, de a bőrre úgy vitték át, hogy az irhán rőffel ellenőrizték, mivel a rőf, mint merev tárgy, jól feküdt az irhán, s úgy látszik, a hímzés helyének beméréseihez és a lekészítéshez más mérték kellett: a rőf és kisebb egységei, a coll-ok (65, illetőleg 4 cm).

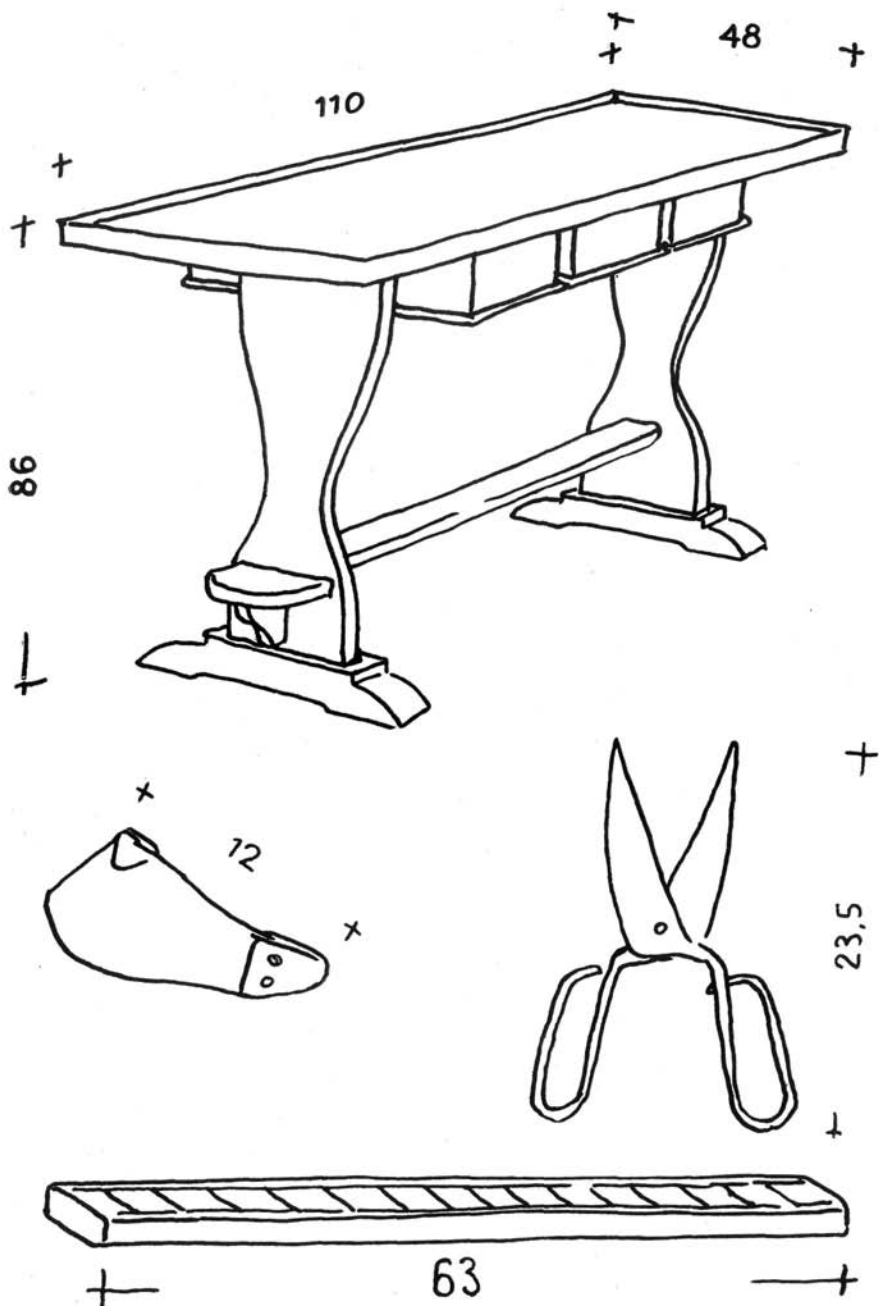
A cifrabunda akkor volt szép, ha jól el volt találva a „*tányir*”-ja, vagyis a vállnak megfelelő ujjatlan rész, mely „*kötőkődésig*” (deréki) ért le, és ha a bunda alul „*karikába*” gyött össze, vagyis a bundaalj köröskörül ugyanazon a szinten lebegett. A kuzsu szép állása akkor volt meg, ha két válla kissé „*púposodott*” és a hát alsó széle „*farkos vót*”, „*fart vetett*”.

A bunda „*modlája*”

Nyolc részből kellett összeállítani a bunda teljes mintáját. Ezek *1 vállbőr, 2 elej, 1 hátsóbőr, 2 tányir* és *2 ódalbőr*. Idős Vályi Nagy István meg is mutatta, el is magyarázta az egész szabást.

„Hát a legfigurásabb a vállbőr, az igaz. Ehhe igazodik minden. Lássá, így vágom ki négyszögre, de ez felül rövidebb, alul meg bővebb. Érti?” — Érttem: a vállbőr párhuzamos szélekre merőlegesen megnyúlt trapézforma. „No, ez a vállbőr egybemegy, de ezután most e lécs mentén ceruzával meghúszom hosszban a közepén. Ez a *közep*. Most ezt megfelézem, és húzok rá keresztben egy másik vonalat. Ez a *hajlás*. A hajlás végeihez kerülnek majd a tányirok. Ahun a közép és a hajlás egymást döfi, akörül kivágom a *nyakrészt*. Tessék!” Valóban, a nyakrész, a közép és a hajlás metszéspontja körül vízcepp-alakban van kivágva, csúccsal a vállbőr keskenyebbik párhuzamos széle felé nézvést. „Most a vállbőr szélesebbik felét hosszban a közép mentén átnyírom. Most már el tudom majd kanyarítani.” Miben folytatódik a vállbőr? „Tessék, az elkanyarítható részekhez a két elej, a vállbőr másik végéhez egy hátsóbőr.” Vályi István már ki is szabja, illeszti is. A két elej és a hátsóbőr is trapézformák, hosszban egyenlő méretűek. Rövidebb párhuzamos szélük: a *derék*, a derekak mindenütt érintkeznek a vállbőrrel. Távolosó széleik: az *alj*-ak. „Lássá, most így a két elej, a vállbőr és a hátsóbőr egyvégűbe van, a két elej színvonalba van a vállbőrrel.” — De hogy helyezkedik el a két tányir és a két oldalbőr? „Tessék. Itt van, kinyírom a két tányirt, mindkettő félhód alakú. A görbületének közepét ide pászítom a vállbőr széleire, a hajlás két végén, úgy, hogy a két tányir ódalt nézzen. Most a tányirok egyenes széleire szabom a két ódalbőrt. Itt van egy *tető*, a rövidebbik vég, meg egy *alj*, a hosszabbik vég.” Vályi N. István oldalbőröknek ismét két trapézformát vágott ki, ezen oldalbőrök mérete hosszban megegyezik a hátsóval és a két elejével. A *tető* pontosan illik a tányirhoz. Az egész minta nagyjából keresztalakú. A periférikus szélek csupa *alj*-ak (11. ábra).

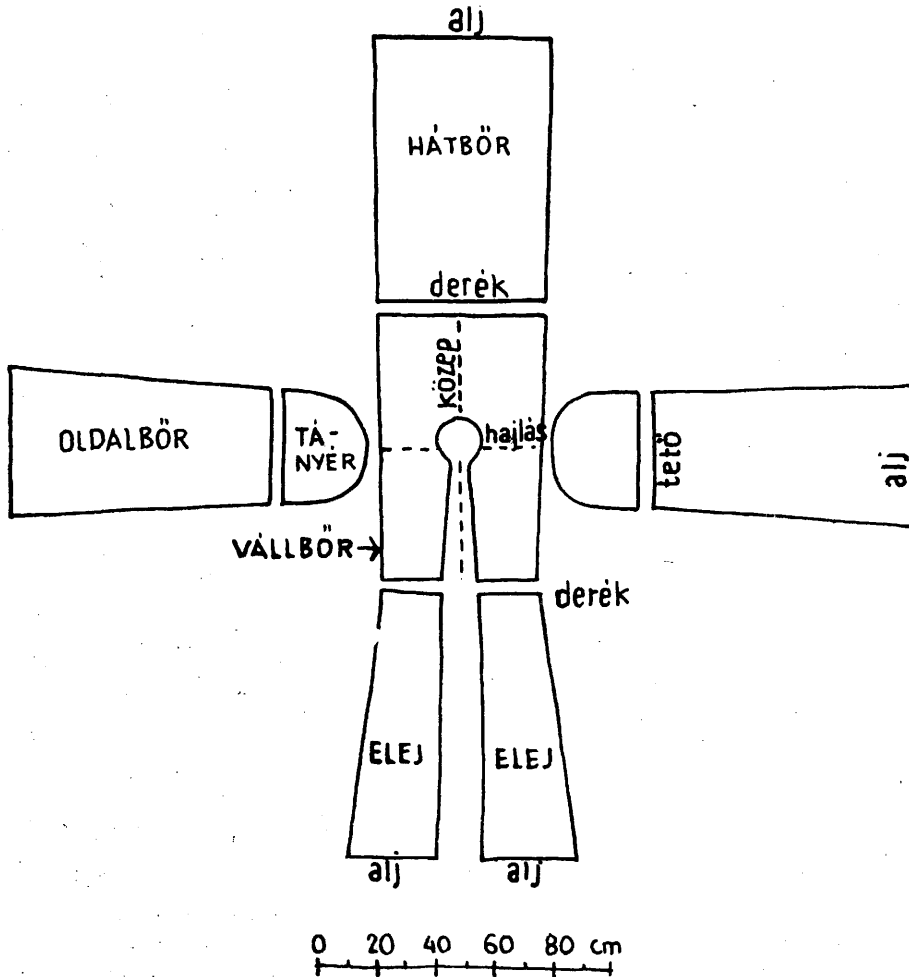
Hogy lesz bunda ebből a szabásból? „Lássá, úgy állítottam össze őket, akár egy vég vásznat. Ha bőrre szabjuk az egészet és állítani akarjuk, akkor gyön

10. ábra.

A szabás, állítás főbb eszközei:
 „méhely” (szűcsasztal), szűcskés, szűcsolló, „rófjmérő”.

a „kanyarítás”; ezen a papíron nem úgy fog „vetni”, mint a valódi bőrön, mert a papír nagyon rugalmas. Alányúlok a „hajlásnak”, most a két elejt hátrakanyarítom, felemelem az egészet. A többi most már igazodik egymáshoz. Az összes aljak karikába gyönnnek össze. Kész az állítás.”

11. ábra.
A bunda „modlaja”.

A kuzsu modlája

A kuzsu-modla darabjai nehezebbnek látszó kivágások, de könnyebben áttekinthetők. Id. Vályi Nagy Istvánnak el sem kellett magyaráznia, csak a darabokat egyszerűen lerajzolta egymás mellé. A modlához szükséges fő mintadarabok: két *elej*, egy *hát*, az elejekhez tartozó 1—1 *farkos* (az elejeknek a hát felé néző aljain), a hát alján jobbra-balra ismét 1—1 *farkos*, két-két *felsőkar* és két-két *alsókar*, vagyis az ujjak modlái. A hátbőr címeralak, homorúan bevágott felső szélekkel, alja be van nyírva, az elejek ugyancsak íves szél-kivágásokkal. Elöl, az összegombolásnak megfelelő helyen egyenesek. A két *elej* a háttal úgy kerül össze, hogy felül nyílik a nyakrész, a váll és a karöltő (hónalj), oldalt a két *bőr* úgy kerül össze, hogy az *elej* részben hátranyúlik, tehát oldalbőr nem kell. A *farkosok* találkozása egymással és a szomszédos nagy *bőrökkel*, kiszélesíti a kuzsu alját, ez egyúttal alapvető feltétele a kuzsu farbaugrásának. A *farkosok* féltrapézformák.

Az ujjminta darabjai (*felsőkar* és *alsókar*) természetesen elütő formák. A hossz-szélek egymáshoz kerülése nem kérdéses. Csak a felső csúcsok illesztésére kell ügyelni úgy, hogy a *felsőkar* felső végének domború íve enyhén kiugorjék. Ez a kiugrás biztosítja majd a váll enyhe kipúposodását.

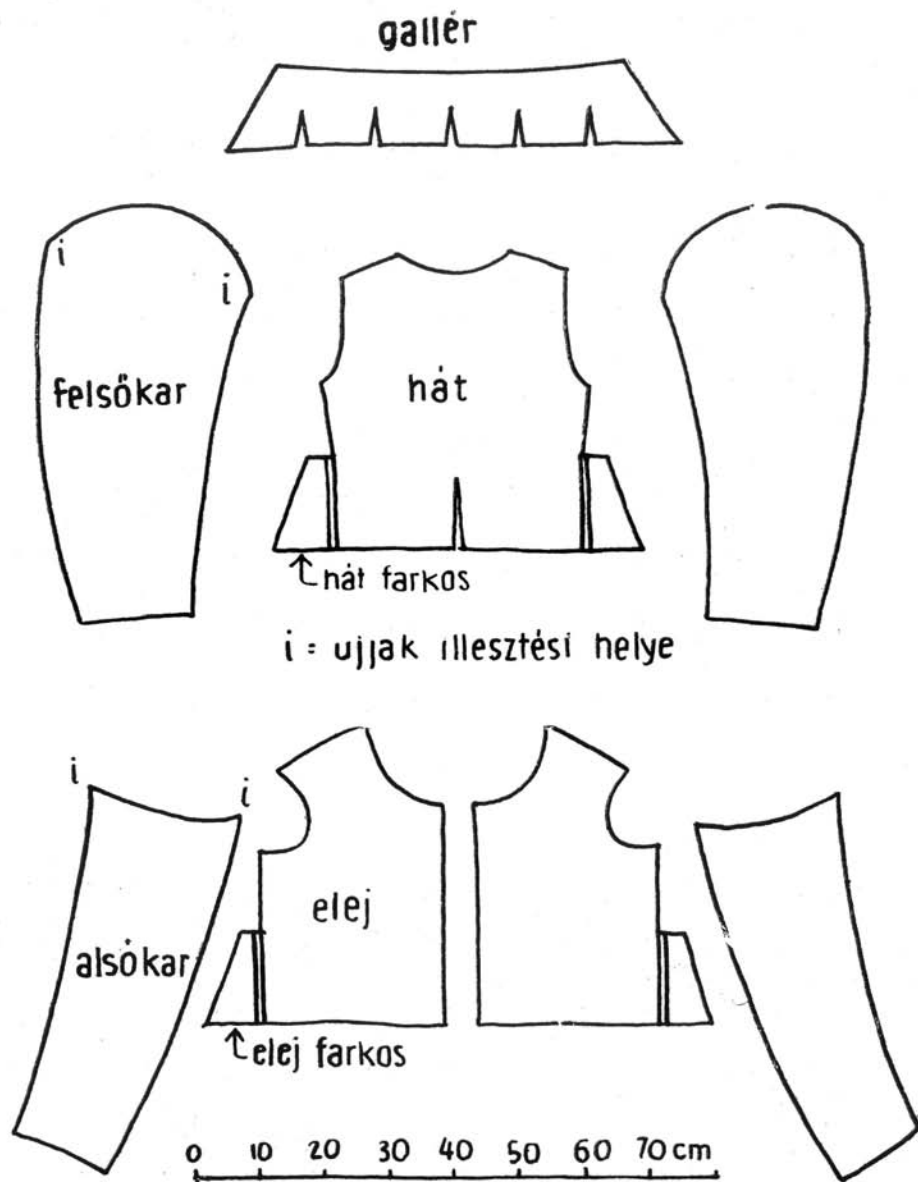
A kuzsu modlájához tartozik a gallérminta. Ez kb. 10—12 cm vastagságú, íves körszelet kivágásával kezdődik. A körszelet egyenes szélét 5 darab egyenlőszárú háromszögalakú bevágással görbitik, így a gallér a nyakhajláshoz jobban igazodik (12. ábra).

A díszítés (cifrázás)

A gelejivel sokban rokon bükkábrányi szücsös díszítés két főfajtája: a színes *bórrátét* és a *hímzés*. A *bórrátét*, ez az ősi díszítésmód, csak a kuzsu díszítésében érvényesül, a *hímzés* mind a *bundán*, mind a *kuzsun*.

A *bórrátét* mintáit papíron nyírták ki, s úgy vitték át a vékony, színes *bőrre*, hogy előbb az irhán mérték be, majd a vékony *bőrön* körülvágták. Ez a vékony, prémnélküli *bőr* leginkább piros, kisebb mértékben zöld, barna, fekete színű. Bihardiószegről rendelték. Levarrásának anyaga 16-os, világos színű, vagy szürkés gyári *cérna*. Kivágása *szücsollóval* ment. Az anyag természetéből következőleg a *rátétminták* körvonalai kissé elnagyoltak, egyszerű *tulipánformák*, *boglárok*, *herelevelek*, *rózsák*, egymásután sorra következő *patkók* (nagyobb fogazatok *patkóalakban*), *kacsok*; vannak egyszerű *sávok* is, de ezek szélei fogazatosan, vagy csipkésen vannak kiállóva. Gyakran kis gyűrűformájú lyukakat ütöttek a *bórrátétbe* („*riglizés*”). Ezek a kivagdalt *bórrátétek* kitűnően érvényesültek a *hímzésminták* közt, az ujjak végén, az *elejbőrökön*, s az irha összevarrásain.

A *hímzés* mintái is már papíron megvoltak. A *hímzésmintákat* a *modladarabokra* összefüggő képletekben az emberi test részarányosságának megfelelően, nagy gondtal rajzolták ki írónnal. Az átmásolás az összeállítandó *modla* szerint, *szücskéssel* kivágott *bőrdarabokra* lúdtollal és *kékítővel* történt. Azért szerették a *kékítőt* használni *tinta* helyett, mert halványabban fogott, amellett, hogy nem folyt szét. Az előírás és *bőrre* írás után fogtak a *hímzéshez* a szokásos *háromélű tűvel*. A *hímzés* anyaga a *színes*, *sodrott szücsselyem* volt. Ezt a fonalat a *bundák* díszítésére kizárólag *fekete színben* használták. A *kuzsuk* *szücsselyeme* min-

12. ábra.
A kuzsu „modlája”.

den színben pompázott. Legdúsabban a főszíneket használták: pirosat, sárgát, zöldet, kéket. Az átmeneti színeket (rózsaszín, lila, barna), csak mérsékelten, mintegy kiegészítésképpen. Használták ritkán a kuzsun a feketét is. A kihímzés elsősorban a minták tömött, *laposöltésével* ment, de szerették a „sziksakkos” szálöltést, a „boszorkányöltést” is; ez utóbbi túlevelű, szálakba futó öltés volt.

13. ábra.

Bunda vállrózsája. (Dr. Györfly István felvétele. — Tard.)

A motívika szinte kimeríthetetlen volt. Igen szerették a bundák tányirjain és a váll közepén a sűrű folyókás levelet, a „koszoró”-t, a *soros leveleket, rózsákat, tulipántokat*. A kidíszített két tányirt a vállal a maguk egészében „vállrózsá”-nak nevezték (13. ábra). Ez lezárt egység volt, de a széleken nem egyszerű egyenes vonallal, hanem sűrűen egymás mellett álló merőleges sorlevelekkel vagy folyólevelekkel fejeződött be. A bundák alján lazán nyíló „rózsacsombékokat”, más szóval: „bunkókat” hímeztek ki, melyek egymástól távol álltak vagy magányosan, vagy párosan. Legalul, a beszegéstől alig feljebb, hullámzott körben az ún. „vízfolyás” (enyhe hullámvonal, pettyekkel és levélmintákkal. A bunda szépsége a maga egészében az összeállítás után domborodott ki.

A kuzsu hímzéselemei a bundáénál jóval változatosabbak voltak. Különösen a fiatal menyecskék kuzsuján volt feltűnő a motívumok sűrű, de izléses halmozása. Már az elemek elnevezése is arra vallott, hogy volt dús választék. Mi minden figurát kellett a fiatalok kuzsuira hímezni!

Felsorolásuk sem egyszerű dolog. Volt *tömött rózsza, pávaszemű rózsza, kerék-rózsza, csicsórózsza, cserfarózsza, patkós rózsza, soros rózsza, félsoros rózsza, félrózsza, tulipánt, fukszia, tömött fukszia, sorlevel, kihajló level, felemás akácclevel, körömszél alakú görbe level, boszorkányötés, koszoró, csillag, három csillagötés, pettyek, kacsok*; — az idősebbek kuzsujának ornamentikája jóval egyszerűbb volt (görbelevel hármas pettyel, tömött fuksziával, *kettes level* boszorkányötéssel, a rózsafélék közül csak egy-kettő, igen ritkán, úgyszintén a tulipánt is ritka volt).

A virágelemek sűrűen kerültek egymás mellé, egymás köré, de ezeket hosszan ide-odafolydogáló, hol összehajló folyókás-leveles képletek, a „koszorók” bontották meg, de egyúttal egy-egy részletet össze is foglaltak. Az egész hímzés jóformán a koszorókból folyt.

Legdíszesebb a kuzsuk hátrésze volt, de jutott a hímzésből arányos elosztásban az elejekre és ujjakra is.

A díszítés munkájának zöme a modlák szerint szücskéssel kiszabott, s még össze nem állított bőrdarabokra esett. Mire a lekészítésre sor került, a bundák, kuzsuk egyes darabjai már ki voltak díszítve. Azonban a lekészítés sem volt száraz munka. Szépítésre még itt is sor került.

A lekészítés („Állítás”)

A modlák szerint kivágott és róffel egymáshoz mért bőrdarabokat belső prémöltéssel varrták össze. A prém felőli öltés sűrű, erős munka, anyaga szívós len-kenderfonal. Ha a bőryanagban valami hiba van, vagy prémje fogyatékos, a hibás részt eltávolították, szücskéssel kivágták, majd jobb bőrrrel megpótolták. A pótlólagos hozzávarrást *pöckölésnek* hívták.

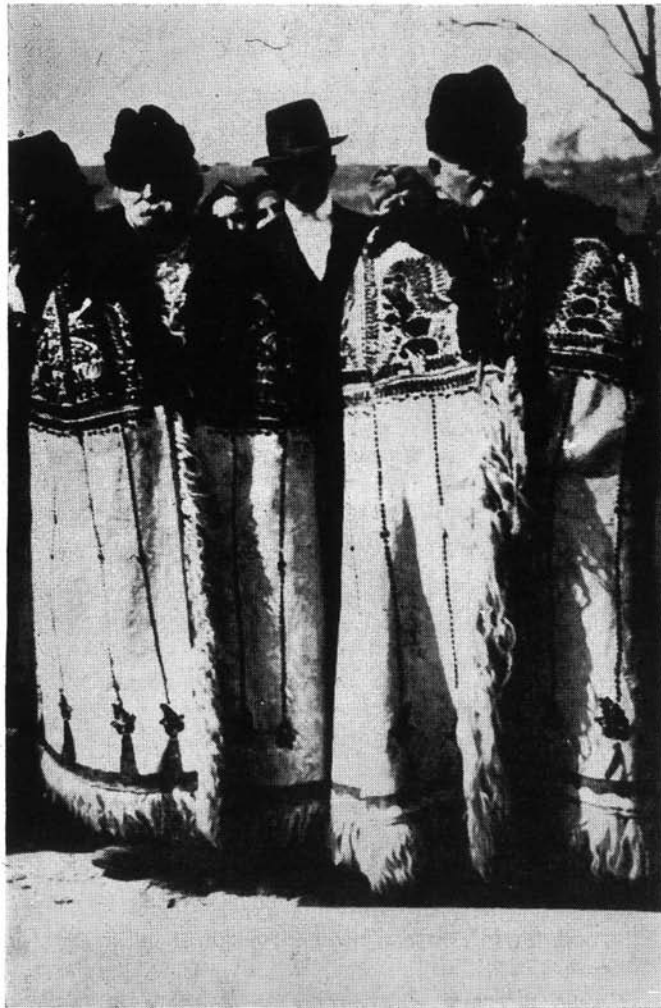
Az állítás művészi varrásmódjai és utólagos díszítései: az „eresztés”, „vóc”, „agyonötés”, „szironyozás”, „sallangozás”, *fedés bőrrátéttel, beszegés, gallérozás*.

A bunda állítása

A vállbőr hajlása mentén való kanyarításkor a vállbőr a két tányirral kupolán zárul. Ez a kupola („*púp*”) a legszebb. A prém felőli összevarrás elvész a dús hímzések valóságos erdejében. Az elejek, oldalbőrök összevarrása a hátbőrrel szép, egyenes. De a mester nem elégszik meg ezzel. Az összevarrások felett, sőt, az összevarrások közt is sugarasan lefele haladva, alkalmazza az „eresztéseket”.

Finom, vékony fehérbőrből hosszú, igen keskeny csikokat vágta ki. Ezek közepét hosszan fekete szücsselemmel átöltögették. Ez az átöltögetés apró pontokban mint gerinc, húzódott végig az eresztésen. Ezt ráillesztették az összevarrásokra, sőt, közben is, azután 16-os, világos cérnával levarrták. A bunda alján vékony bőrbeszegést kapott. Gallérnak gyárilag sötétre festett szőrű, apró, fiatal báránybőrt varrtak fel, szörméjével kifelé. Ez a gallér a maga természetességében került fel, fejjel, lábbal, farokkal. A gallér eleje a kétfelé nyírt és beforgató öltéssel megvarrt fej, továbbá a két első láb volt, hátulja a két hátsó láb a farokkal. Természetesen, a bárány testét hosszan úgy vágta, hogy mint gallér, arányosan fogja körül a nyakat. A bunda karikáján, tehát az alján, a bunda belső prémje meglehetősen kilátszott.

Ez a szép viseleti darab, ez a cifra bunda ízléses összeállításán kívül a díszítések erőteljes és mégis finom beosztásával keltett szép látványosságot. A dúsan hímzett vállrózsából az eresztések finom, sugaras vonalai csordultak le, e sugarak végén szinte megcsendültek a rajtuk függő rózsacsombékok. Az egész képet szelíden, megnyugtatóan zárta le a bunda alján körbefolydogáló „vízfolyás”. Egy gombja volt csak felül, a bőrből készült „makkgomb”. (L. alább.) (14. ábra.)

14. ábra.
Tardi férfiak bundában.

A kuzsu állítása és vócolása

Legnehezebb volt a hátbőr és elejbőrök összevarrása a *farazat*-tal. Különösen az említett farkosok egymással és a környező nagy bőrök összevarrására kellett ügyelni. A farazat lekészítésére benyírás, ékelés és négyféle állítás kellett. A benyírást a hát függőleges tengely menti kettéhajlítása előzte meg. A hajlításon alulról kezdve 16—18 cm-es benyírást tettek a szücsollóval. (Modla szerint.) Miért kellett ez? „Hát azért, hogy a hát könnyebben farba ugorjék.” A benyírást széjjeltolták és egy darab megfelelő hosszúságú, egyenlőszárú háromszög alakú ékkel (cviklivel) betoldották, természetesen hasonló fehér báránybórdarabból, prémfelöli varrással. (Első állítás.) Ezt a betoldást kívülről, tehát az irha felől, színes (többnyire piros, vagy fekete, vagy sötétzöld) kivágott hosszú, függőleges téglalap alakú bőrrátéttel fedték el. Ugyanígy színes bőrrátéttel történt a háthoz tartozó farkos prémfelöli összevarrása a hátbőr aljával. (Második állítás.) Ezután került sor ismét jobbról-balról a háthoz és elejhez tartozó farkosok összevarrására, ún. „*agyonötéssel*”. Az agyonötés a szücs egyik legnehezebb kézimunkája volt. Már elnevezése is mutatja. Tehát a kétféle farkost prémmel először összevarrták. Ezután széles csikban kivágott és hossztenyely körül összehajtott színes bőrral az összevarrást átfedték, s középen hosszában durva „szikszakkos” (X-alakú) öltésekkel „agyonötötték”. Ez az agyonötés enyhe élt alkot, meg is fogható. (Ez volt a harmadik állítás.) Az agyonötéstől ismét jobbra és balra az elejfarkos és az elejbőrök alsó találkozási vonala mentén az elejfarkosokat az elejbőrökkel egyszerű prémfelöli öltéssel összevarrták. E negyedik állítást nem szokták fedni. Ehelyett megint jobbra és balra a sima elejbőr-aljakra alkalmazták a színes bőrrátétet enyhén lefelé ívelő vonalban. Kész volt a farazat. Az összeállított farkosok harmónikásan nyíltak, zárultak, s felső végük prémfelöli összevarrása után a hátbőr elállt a testtől, a kuzsu száron „*fart vetett*”, s farazata rásimult a blúz farára. Vályi Nagy István igen büszkén emlegette a lekészítésnek ezt a szakaszát: „Ha valaki lássa: aj, hogy gyön ez össze! Össze kell annak gyönni! Úgy kell annak a farazatnak állni, hogy csuda!”

Az elejek állítása a háthoz prémfelöli összevarrással és széles, piros bőrrátéttel ment.

Az ujjak összeállításának jellegzetes eljárása: a *vócolás*. Az alsó és felsőkar hosszban való összevarrása különleges módon ment. A prémfelöli lenkenderfonalas összevarráshoz kellett iktatni a vócot. Hosszú, piros bőrcsíkot kellett hosszban meghajtani, s ezt a vócot úgy helyezni a két karrész hossza közé, hogy hajlása ne a prémekek, hanem ellenkezőleg, az irhák felé ütközzék ki, de csak alig. Voltaképp négyrétes bőrt kellett így összevarrni a lenkenderfonallal egyszerre. Volt ám dolga a tűnek, de a mesternek is. „Védi ugyan az ujjat a lyukas gyűsző. De mikor a tű megszalad, oszt beleszalad a kézbe, bizony sérelmes a! Még sokan káromkodtak is ilyenkor!”

Miután az összevócolt karokat a kuzsu testéhez pászították, vállban és hónaljban (karöltőben) prémmel hozzávarrták, kifordították a kart, vállban, karöltőben pirosbőr rátéttel lefedték, s az ujjakat alul ugyancsak pirosbőr rátéttel beszegették. A majdnem kész kuzsu felső részei: a nyak, karöltő, váll, elől a mejje, alul az alja a farazattal. A kuzsu alja beszegetlenül maradt.

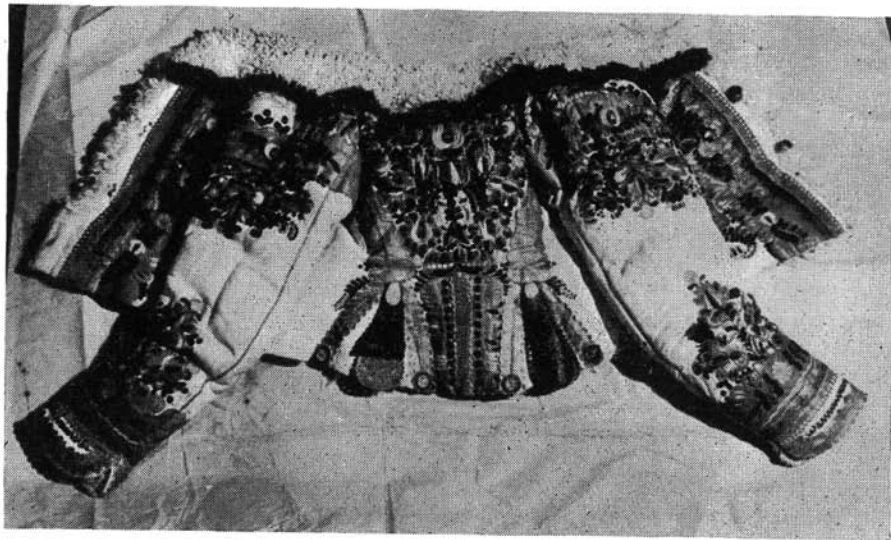
A kuzsu gallérjának domború íve prémmel hozzávarrott, gyárilag feketére festett szőrű báránybőr. A gallért teljesen rávarrták a kuzsu nyakára.

A hátrész aljának bőrrátétét néha *szironyozni* szokták. Leginkább zöld színesbőrből igen vékony csíkokat vágtak ki. Ezek a „szirnyok” tübe ölthetők voltak. Úgy varrták le velük a bőrszél, hogy minden egyes nagyobb előreöltés után kissé visszaöltöttek és sorra így haladtak előre. Ilyenformán a vagdalás szélein finom, lépcsőzetes vonalak alakultak ki. Id. Vályi Nagy István nem tartja egyszerűnek ezt a munkát. „A szironyozás? Az egy kényes portéka. Nem minden gyerek tudta rátenni!”

A kuzsuk farazatát a legvégén „sallangozással” díszítették. Színes bőrt szücsollóval nyelvalakra vagdaltak ki, a szélek finom kicsipkésével. Ezt a sallangot sallanglyukasztóval kis gyűrűkben kilyuggatták. Két-két, eltérő színű, ugyanolyan nagyságú sallangot illesztettek össze a fiataloknak. Keskenyebbik végükön összevarrták, és a farazatra jobbról-balról felvarrták azon a helyen, ahol a farazat elállt. A felvarrás közepét és a sallang alsó széle közti részeket kis, filléralakú és nagyságú bőrboglár élénkítette. Az öregebb asszonyok sallangjai egy nyelvűek voltak, de ezeket bemetszették és sötét, keskeny bőrcsíkokal bújttattak át rajta.

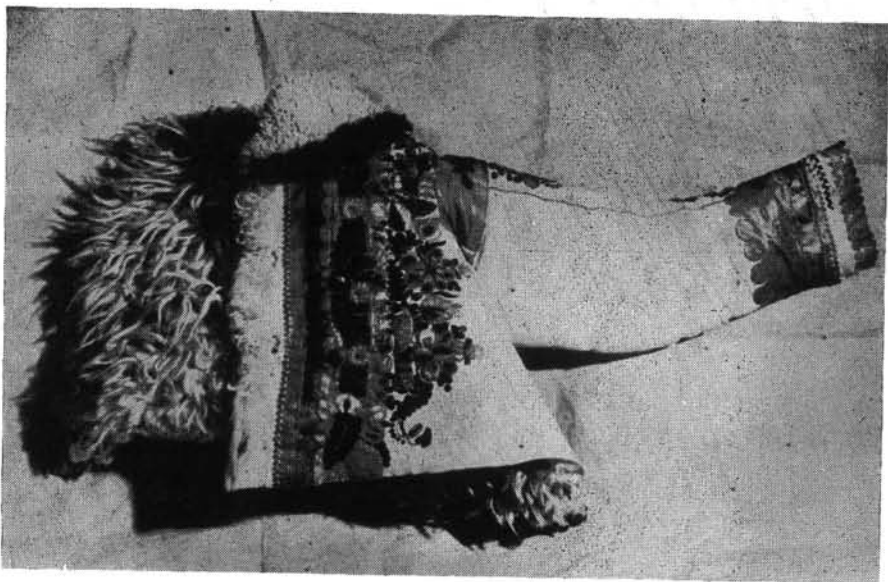
A kuzsuk prémjét az állítás után még utoljára kis kézikartáccsal megfésülték. (L. 3. ábra.) A kézikartács gyári munka.

A díszes tardi kuzsuk sokáig különleges színfoltot adtak a tardi nők ruházódásának. Különösen szép volt a kuzsuk bájos alakján a bőrrátét és a hímzés ellentéte. A finom, ízléses hímzés mozgalmassága tarkasága rendkívüli elevenséget adott a kuzsu külsejének, viszont a bőrrátét lényeges esztétikai hatása az erő volt. A kuzsu felületén a hímzés formás színei közül messzire kivillantak a piros, széles bőrrátétek elnagyolt körvonalakkal. Az ujjak vócai vérpíros lefutásukkal szépen egészítették ki ezt a képet. (15., 16., 17. ábrák.)

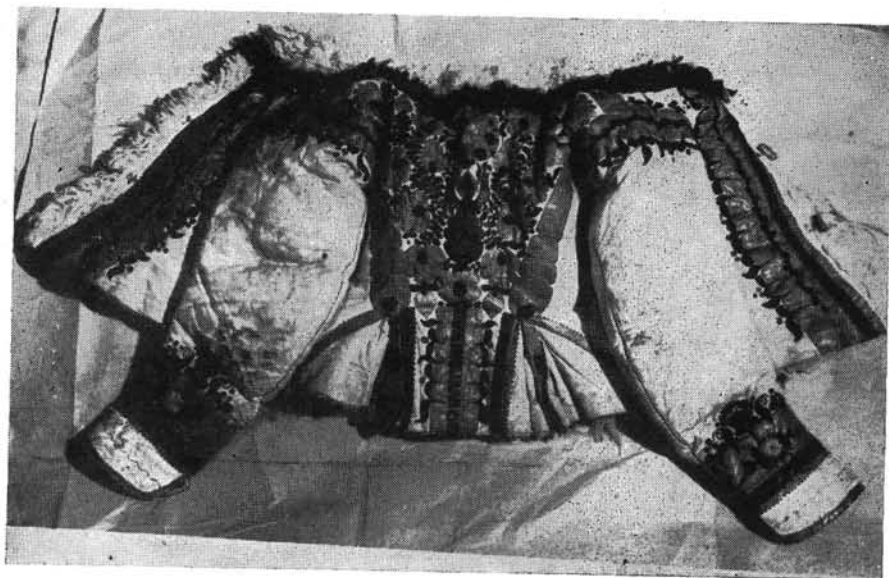
15. ábra.

Fiatal asszony „kuzsu”-ja kiterítve. (Tard.) A hímzéseket bőrrátétek foglalják körül.

16. ábra.

A „kuzsu” eleje és belső ujja. (Tard.)
 A bőrrátét az ujj végén, hónaljban és az „elej” szélén jól látszik.

17. ábra.

Idősebb asszony „kuzsu”-ja. (Tard.)

Kapcsolás, gombok

A kapcsológombok és füleik mind bőrből voltak. Kétféle formájú gombot készítettek: makkgombot és gömbölyűt. Bélnek vagy gombháznak a bárány láb-szárbbőrét használták. Ez erős is volt, prém se volt rajta. A kivágott kis bőrkéket összehajtogatták. Ha hosszú makkgomb kellett, a kívánt hosszúságra az összehajtott bőrt elnyírták, átszúrták „tőr”-rel (árral) és színes bőröcskéből „huzat”-ot húztak át rajta. A huzat elnyúlt, vékony ékalak volt, ezt a szélesebbik végén átvágták egy kicsit, ráhajtották a gombházra úgy, hogy ennek átlukasztására kerüljön a huzat bevágása. Ezután a huzat nyelvének hegyét az egymásra került lyukakon áthúzták. A gömbölyű gomb hasonló anyagokból készült, de kellett hozzá egy kevés berliner pamut is. Az összehajtogatott báránylábbőr-darabkának két végét még behúzták csigásan, olyformán, hogy oldalt kiömbölyödjék. Köröskörül összevarrták, színes bőrhuzattal bevonták, bevarrták. A gomb teteje huzat nélkül maradt, de ezt apró, színes berlinerből varrt lapos bojtocskával fedésképpen levarrták. A gomb füle csikba vágott és függőleges tengely körül elcsavargatott színes bőr. Ezt az elejbőr szélére varrták, úgy, hogy a fül két szára keresztezte egymást.

A cifra bunda — mint említettem — a nyaknál egy, a kuzsu pedig három kapcsológombot kapott, egyet a nyaknál, kettőt a mellen.

Apró díszgombokat is készítettek színes berlinerből a kuzsu hátára.

Viselés, megóvás

A hideg idő megjöttével vállra vették a cifra bundát, felül begombolták, elején pedig kézzel fogták össze. A cifra bunda viselése nyugodt, kényelmes tartást biztosított. Az elejek belőlről való összefogása kellemes volt, már csak azért is, mert a test melege és a jó báránybőr belül melegen tartotta a kezét. Az élet nem volt sietős. Ha a férfiak a szabadban találkoztak, kényelmesen elálldogálhattak bundáikban szórakozás, beszélgetés közben.

A cifra kuzsut meg a nők igen szerették. Jól védte a felsőtestet és a kart. Kényelmesen elsaltálgattak benne. Zseb nem volt a kuzsun, de a kéz nem fázott, mert két oldalt a szoknya oldalsó nyílásaiba rejtették (18. ábra). A század elején egy időre a kesztyű helyett divatba jött a karmantyú (muff). De a muffok rendelkezésében sem tagadták meg izlésüket. Cifra muffot kellett Vályiéknak készíteniök. A Vályi-féle muffok belőlről voltak prémesek. Kivülről köröskörül kivillant a fehér írha, melyen színes bőrrátét és hímzés pompázott.

Igen tudtak vigyázni a bundára és kuzsura. Nem szerettek bennük leülni. Inkább csak szekerezéskor üldögéltek bennük. Használat után a bunda szegre került a kamrában, lehetőleg külön helyen. A sűrűlódástól, kopástól nagyon féltették, mert a kopás igen ártott a díszítésnek. A kuzsukat úgy óvták, hogy ezek ujjait könyökben behajlítva, háromrét hajtották őket hosszban, ezután vászonba csavargatták és a rózsás ládádba, vagy szekrények aljába rejtették, nehogy valami moly beléjük essen és a díszítés sértetlen maradjon.

18. ábra. Tardi asszonyok kuzsuban.

19. ábra Vályi Nagy István és fia műhelye 1958-ban.

A cifra téli viselet sorsa

A cifra bunda rendelése a huszas évek végén, a kuzsué a negyvenes évek elején kezdett megszűnni. A polgárosodás hullámai és a városi ízlés betörése Tardot is érintette. A cifra bunda viselését elsősorban az életütem meggyorsulása szüntette meg. Maga a bunda szép is, kényelmes is volt, de viselése lassúvá, nehézkessé tette a mozgást. A munkaviszonyok változásával, a közlekedés fejlődésével a bunda kezdett teher lenni. Még elszekerezésre jó volt, de távolabbi helyekre (például vonaton) már nem felelt meg. Még egy-két öregén utoljára a 30-as években megfigyelhető volt a szép, cifra bunda. Azóta kimúlt.

De még ha mozgékonyabb ruhadarab is lett volna, egy-két évtized múltán még így is letűnt volna. Mint ahogy a szép, könnyű tardi cifra ideje napjainkban jár le. Az iparosodás, az életmód kiegyenlítődése a tardi nőket is kivetkőzteti a régiből. A tardi női viselet szemünk előtt tűnik el, — vele együtt a cifra kuzsu is. Még az idősebb nőkön láthatni. De már általában levetik, különösen a fiatalabbak. Nem akarnak feltűnést kelteni.

... Vályi Nagykék ma már nem remekelhetnek. Tartják ugyan a kapcsolatot Tarddal is, de ezek rendelésére csak városias ködmönöket készítenek (19. műhelykép).

A régi szépségeket a téli ruhadarabokon aligha támasztják fel. Díszítőművészetük, mint élő valóság, megszűnt, s bár a készség még él bennük, Vályi Nagykék szépmivességének ma már csak viselettörténeti jelentősége van.

LAJOS ÁRPÁD

ADATKÖZLÉSEK

A „BORSOD-MISKOLCI MÚZEUM” ALAPÍTÓI

A Borsod-Miskolci Múzeum megalapítása 1899. évben történt (MHOM Közleményei, 1955. 2—6. l.), de a régi Közművelődési és Múzeum Egyesület megszervezése és ennek keretében a múzeum létesítésének gondolata már évekkel azelőtt felvetődött. Petró József és Gálffy Ignác voltak azok a lelkes emberek, akik tényleges megalapítói a múzeumnak.

Petró József 1851. május 21-én született. Ügyvéd volt, értékes közéleti tevékenysége ismertté tette a nevét a városban. Hírlapi közleményei jelentek meg a város fejlesztése érdekében. Iskolákban, egyesületekben (Miskolci Daláregylet), a városi közigazgatás bizottságaiban, s különösen a Bükk Egyletben vezető szerepe volt. Minden szabad idejében a Bükköt járta, s a természet szépségei mellett mindig meglátta azok értékeit is, a megbecsülés, a megmentés az oktatás, szemléltetés és általában a köznevelés szempontjából fontos tényezőket: a Bükk állatvilágát, növényeit, kőzeteit s elsősorban a még felkutatásra és ismertetésre váró, a végleges elpusztulástól megmentendő műemlékeket, régészeti tárgyakat. Neki magának gyűjteménye nem volt, a város és megye kultúrájának fejlesztésére gondolt mindig, s egy állandó oktató jellegű intézmény, egy múzeum megalapításában látta elgondolását megvalósítani. Gálffy Ignáccal együtt először a Bükk Egyletben létesítendő gyűjteményre gondoltak, de aztán célszerűbbnek látták egy teljesen nyilvános múzeum létesítését, a Közm. és Múzeum Egyesület megszervezésében. Petró és Gálffy köztisztviselőként álló egyénisége és széleskörű összekötéseik elősegítették a város és megye segítségét, s a múzeumot pártoló közönség ajándékozó, letétbe helyező és adatközlő támogató készségét.

Az 1899. évben átszervezett Közm. Egyesület Közm. és Múzeum Egyesületté alakult át, s az egyesület múzeumi osztálya, a múzeumi bizottság Petró József elnöklésével elkezdte munkásságát, s az alapítástól számított harmadik évben, 1902-ben, már megnyitható volt, a város jóvoltából átadott 5 teremben a múzeum. Petró József 1906. évig volt bizottsági elnök, mikor Egerbe költözött át, mint egyházi főügyész és ott végződött élete is. A múzeumi bizottság javaslatára a Közm. Egyesület tiszteleti tagjává választotta és így őrizte meg emlékét.

Gálffy Ignác 1859. február 1-én született Erdélyben, Szombatfalván. Iskolai és főiskolai tanulmányai után, 1881-ben, a miskolci állami polgári, majd a felsőkereskedelmi iskola igazgatója lett. Sok közleménye jelent meg a helyi lapokban. 48 egyesületben, intézményben volt vezető, vagy bizottsági tag. Petró József után 1906-ban ő lett e múzeumi bizottság elnöke (1940-ig), ő, aki a múzeum alapítása óta olyan nagy lelkesedéssel és tudással fejlesztette a múzeumot és végzett fontos régészeti ásatásokat és kutatásokat.

Legelső feladatának tartotta a miskolci kőkori leleteket összegyűjteni, s a „fűtőház” mellett kiásott három és fél méteres nagy mammutagyar meg-

mentése mellett a rendszeres avasi ásatásokat megkezdeni. Olyan problémák vetődtek fel, s annyi leletet mentett meg, hogy Herman Ottó a Bársonyházi szakócák kapcsán megindult magyarországi paleolit-kérdés vitájának eldöntésekor, mikor sikerült rábírnai a Földtani Intézetet, hogy a háromi barlangok megásatásával és Miskolc geológiai viszonyainak szakszerű megvizsgálásával döntsön el a kérdést, Gálffy Ignác leleteit és kutatásainak eredményeit elsősorban vette figyelembe. Gálffy Ignácnak — mikor ez a tudományos munka megindult, s megkezdtek a barlangok felkutatását, természetesen nem lehetett fontosabb feladata, mint az, hogy a miskolci múzeumnak ezt az országos jelentőségű és Miskolcot legközvetlenebbül érdeklő kutatásokat minden erejével támogatni, s a múzeumnak a leletekből gazdag szemléltető gyűjteményt kell összeállítani. Hogy ez a munka elvégezhető volt, igen nagy részben Gálffy Ignácnak köszönhető. Ezt tudták és méltányolták is. A Régészeti Társulat, s a Barlangkutató Társulat tiszteleti tagjaikká választották. Mikor 1910-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók, 1927-ben pedig a német, osztrák és magyar barlangkutatók itt tartották gyűléseiket, a múzeum már jelentős eredményeket és gazdag gyűjteményt mutathatott be.

A paleolit-kutatás mellett több helyen végzett rendszeres ásatásokat (újabb kőkori, bronzkori, vaskori leletekkel) Szirmabesenyő határában, Tizakeszi, Sály, Geszt, Mocsolyás vidékén, s a vattai Testhalomnál.

Látta azt is, hogy a múzeumnak igen sok irányú feladata közt országos jelentőségű fontos teendője a mezőkövesdi és környéki régi matyó néprajzi, népművészeti emlékek összegyűjtése. Ez éppen, szerencsére, még jóformán az utolsó percében történt, a Mezőkövesdet megrohanó országos „matyó láz” előtt, mikor még a régi hírmzéseket stb. össze lehetett gyűjteni.

Nagy súlyt helyezett a könyvtár fejlesztésére s arra, hogy városunknak akkor ez egyetlen nyilvános közkönyvtára a miskolci kultúrát szolgálja. Az első világháború után az iskolák könyvtárnélküli nagy szegénységében milyen kulturális jótétemény volt, hogy az ifjúság a múzeumi könyvtárban ingyen hozzájuthatott a „kötelező olvasmányokhoz”, a kutatók a szakmunkákhoz, s emellett nagy gonddal gyűjthette a múzeum a Miskolcon kiadott, vagy Miskolcra és Borsod megyére vonatkozó könyveket, hírlapokat.

Múzeumfejlesztési munkájáról, ásatásairól a múzeum 1900., 1901., 1903—4., 1904—5., 1905—6., 1906—7., 1908—10. 1911—12. évi évkönyveiben számol be szakszerű részletességgel. Miskolc őskorának összefoglaló képét, s az őskőkori kutatások eredményeit Miskolc város és környéke című könyvben (A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1910. évi gyűlése alkalmából), s Miskolc monografiája (1929) című műben írta meg. 1903-ban és 1907-ben múzeumi tárgyú felolvasásokat tartott.

Erdélyi vonatkozású nagyobb művei: „Azok a nehéz idők”, amelyben az 1848 utáni Bach-korszak Erdélyre annyi csapást hozó veszedelmeit írta le és idézi fel azokat a küzdelmeket, rettegéseket, amelyekben akkor az erdélyi magyarságnak része volt.

Másik műve a „Csak magunkban bízhatunk” című könyvében a XVIII. századbeli székelyudvarhelyi kollégiumi életet, s az akkori háborús eseményeket ismerteti a Gálffy-család okmányyszerűen igazolt szereplésével. Egyik részben az erdélyiek egy nagyobb utazás alkalmával Miskolcra érkeznek, s itt a város vezető embereivel ismerkednek meg.

Harmadik könyve az „Országos Székely Szövetség”, melyben a székely kérdést tárgyalja.

Megírta a miskolci polgári iskola, továbbá a miskolci ipariskola történetét.

Ha a két alapító most felsorolt munkásságának jó része nem is volt közvetlen kapcsolatban a múzeummal, szükségesnek tartottam azokat megemlíteni, hogy láthassuk belőle azt, milyen nagyon elfoglalt emberek voltak ők, s emellett mégis találtak időt, s alkalmat arra, hogy a szívükhöz annyira közel álló múzeum ügyeivel foglalkozhassanak, s így annál jobban méltányolhatjuk, milyen nagy és maradandó értékű munkát végeztek.

Rá kell mutatni arra is, hogy az ő idejükben a vidéki múzeumok ügyeit a legtöbb helyen nem múzeumi szakképzettségű szakemberek intézték. Nagy elfoglaltságuk mellett, magánúton kellett magukat képezni, az akkori szakkönyvekből tanulni, s azokat a múzeum érdekében felhasználni. Nagy munkájukat annál jobban méltányoljuk, s róluk a teljes elismerés, hála és a nagyrabecsülés érzésével szeretettel emlékezünk meg.

LESZIH ANDOR

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ÉS LELETEK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLEN MEGYÉBEN 1958-BAN

Alsóberecki-Haraszti-dűlő

Tovább folytatódott az előző évben megkezdett leletmentés. 35 urnasírfészkek feltárása történt meg. Az urnák most is fészekszerűen helyezkedtek el. A leletek hasonlóak az elmúlt évekhez.

Bükkszentlászló (Óhuta)-Nagysánc

Akadémiai tervésítés keretében történt meg a Nagysánc megvizsgálása. A sánccal erősített telep a kora- és késővaskorban egyaránt lakott volt. Tűzhelyet, sziklába vágott házalapot sikerült feltárni. Edényeken kívül számos bronz és vas eszköz, ékszer került elő. A sánctól kőből emelték.

Csincsetanya-Homokbánya

A lelőhely a tanyától nyugatra, kb. 2 km távolságban fekszik. Az enyhén kiemelkedő dombháton két korszak emlékeit találtuk meg.

- a) A későrézkori péceli kultúra telepjelenségeit számos hulladékgyűjtő körvonala tanúsítja a homokbánya profilján. Kibontottunk számos nagy edényből származó töredéket. Ezekkel egy eredetileg téglalap alakú felületet borítottak be, szorosan egymás mellé rakva.
- b) Jelentősebb volt a Hallstatt-A korú urnatemető feltárása. A sírok külön-külön voltak, egymástól nem nagy távolságban. 30 urnasírt bontottunk ki. A hamvakat a korra jellemző fekete külsejű urnákba rakták. Az urnákat lapos talakkal fedték be, kívül pedig 2—3 kisebb edényt, bögrét helyeztek el. A hamvak között néhány bronz ékszertöredéket is találtunk. Ezek sohasem voltak épek.

Center-Kőfej alja

Ózd közelében folyó útépítés során előkerült edényeket hoztak be a Herman Ottó múzeumba. A nyomban megindított leletmentés az utóbbi évek legjelentősebb leleteit hozta felszínre. A péceli kultúra 7 hamvasztásos sírját tártuk fel. A hamvakat urnákba rakták. A sírokat kővel rakták körül és sírköveket emeltek föléjük. Az eső és szél által lehordott vastag földréteg alatt a sírköveket eredeti helyzetükben, állva találtuk. Egyedülálló leletei voltak az egyik sírnak. Három, emberalakú edényben volt az eltemetett három halott égett csontmarad-

ványa. A legmagasabb 52 cm, a legkisebb 25 cm magas. Két felálló csonk jelzi a kezeket, plasztikusan kiemelkedő dudorok az orrot, szemet és keblet. Kettőnél a felső rész zárt, fejviseletszerűen kiképzett, a hamvakat a tarkónak megfelelő helyen, kis lyukon szórták be. Hasonló jellegű edények eddig csak az anatóliai Trójában kerültek elő. A sírban 3 darab rézpitykét is találtunk. A többi sír a péceli kultúra jellegzetes edényeit tartalmazta.

Edelény-Homokbánya

Mállott állapotú mamutcsontmaradványok kerültek elő.

Gibárt-Hernádpárt

A községtől északra a Hernád szaggatja a partot. A partomlásban korai germánkori település nyomai látszanak. Számos kemence körvonalait figyeltük meg.

Hejőkeresztúr-Homokbánya

A homokbányászás során nagy szkítakori urnatemetőt pusztítottak el. Számos urnát, bögrét adtak a munkások a helyi iskola gyűjteményébe. Találtak egy szórthamvas hunkori sírt is. A sír melléklete 2 edény, 1 bronz kolomp, 1 ezüst csat, 1 arany és 1 ezüst fülkarika, 1 arany csüngődísz. A lelet a Herman Ottó múzeumba került.

A közeli homokbányában szkítakori hulladékgyödröt tártunk fel. Sok cserép és kevés állatcsont volt benne.

Igrici-Matata

Az Évkönyv lapjain részletesen ismertetjük a beszolgáltatott és leletmentés során feltárt 10 későbronzkori hamvasztásos sír leleteit. 9 sír urnás temetkezést tartalmazott, 1 pedig szórthamvas volt.

Méra-Bélus patak partja

Mérai diákok földkitermelés során urnasírt találtak. Az urnát tál fedte, mellette kis füles bögre állt, a hamvak között bronz gyűrű és bronz nyilcsúc volt. A helyszíni szemle során magam is kibontottam egy urnasírt. Ezt is tál borította, a hamvak között bronz tű és karika volt. Az urnasírok kora Hallstatt-A.

Mezőcsát-Hörcsögös domb

Az Akadémiai Régészeti Intézet ásatása. 25 sír feltárása történt meg. Ezek egy része későbronzkori csontvázas és jelképes temetkezést, más része csontvázas koravaskori temetkezést tartalmazott. Mellékletük edények, bronz ékszerek és kis aranycsüngő.

Mezőzombor-Homokbánya

Honfoglaláskori temető több sírja már elpusztult. Leletmentés során egy női sírt sikerült feltárni. Csüngők, karperec, lószerszámok voltak a sírban.

Miskolc-Tapolca

Vízvezetékcső fektetése során csontvázak kerültek elő és falakat vágtak át. A csontvázaknak a korai Árpád-korra jellemző S-végű halántékkarika volt a mellékletük. A falmaradványok valószínűleg az egykori tapolcai apátsággal voltak kapcsolatosak.

Ormosbánya-kurityáni kolostorromok

Útépítés során középkori csontvázak kerültek elő. A leletmentés középkori vasolvasztó maradványait is a felszínre hozta.

Pere-Gaz-dűlő

Koravaskori urnát és kis bögrét találtak földmunka során. A kis bögre az iskola gyűjteményébe került.

Rátka-Kőbánya

Helyszíni szemle során megállapíthattuk, hogy a péceli kultúrába tartozó és koravaskori hulladékgyödrökből szórványosan kerülnek elő leletek. Jelentősebb eredményre nem számíthattunk, ezért leletmentést nem is javasoltunk.

Sárazsadány (Bodrogzsadány)

Akadémiai tervésatás a neolithikus időrend tisztázása céljából.

- a) Templomdomb. 2 m vastag települési réteg felső része bronzkori, alsó része neolithkori. Tűzhelyek romjai jelzik az egyes lakószinteket. Sok kő- és csonteszköz. Az edények karcolt díszűek és festettek. A telepen két zsugorított kőkori sírt is feltártunk.
- b) Akasztószer. Későneolithkori hulladékgyödrök és 6 kőkori zsugorított csontvázak temetkezés feltárása történt meg. A sírokban edények, kőbalták, gyöngyök voltak.
Ugyanitt Árpád-kori temető 11 sírja, kevés melléklettel. A mellékletek hajkarikák, gyűrűk, gyöngyök, pénzek voltak.

Szentsimon

Pleisztocénkori állatcsontok kerültek elő.

Szirmabesenyő-Homokbánya

A helyszíni szemle során kibontottunk két szkítakori urnasírt. Az egyik urna ún. Villanova típusú. Tállal volt fedve, mellette kis csupor. Egy másik hordó alakú urna mellett nem volt semmi.

Árpád-kori csontvázak maradványait is megfigyeltük. A leletmentés eredménytelen volt.

Tarcal-Szőlők

Mammutállkapocs töredéke került be a Herman Ottó múzeumba.

Tiszakarád-Bábahomok

Szigetszerű homokdomb. Homokbányának használják. Helyszíni szemle során kibontottunk egy gödröt, amelyben egy nagyméretű edényt találtunk töredékekben. Az edény korabronzkori.

Tiszapalkonya-Erőmű lakótelepe

Az erőmű melletti lakótelep építkezése során közvetlenül a Tisza mellett, számos sírt találtak a munkások. A több ízben lefolytatott leletmentés során feltártunk 7 középbronzkori, füzesabonyi kultúrába tartozó zsugorított csontvázas sírt. Megállapíthattuk, hogy a lakótelep nagy kiterjedésű bronzkori temető fölé épült. A sírgödrök téglalap alakúak voltak. A férfiak fejjel mindig délnek, a nők északnak fordítva feküdtek. A melléklet 2—5 edényből állt, a nők mellett csüngők, tűk, karperecek voltak bronzból. Az egyik férfisírban bronz tört találtunk. A leletmentés megkezdése előtt az egyik sírban arany ékszereket is találtak a munkások. Gyűrűk, fülbevaló és ruhadíszek voltak 38 gr súlyban. A leletbeszolgáltatók jutalmat kaptak.

A házalapozások során megbolygattak egy korabronzkori hulladékgödröt is. Ebből néhány kis edény került elő.

Az egyik ház alapozása során megsértett germánkori sírt is feltártuk. A sír gödre padmalyos volt. Ezüst tükör és három vascsat volt a melléklete.

Tolcsva-Pénzásó-dűlő

Leletmentés során két neolithkori hulladékgödröt tártunk fel. A leletek vonaldíszes cserepek és kőeszközök.

A Várhegy-tetőn a bükki kultúra, kora- és késővaskor emlékeit találtuk meg felszíni gyűjtés során.

KALICZ NÁNDOR

MISKOLC RÉGI MELLÉKUTCAI

Miskolc városban a főutcán kívül még 1702-ben is mindössze *hét mellék-utcát* sorolnak fel a különböző összeírások. Az utcák száma tehát nyolc volt, de ezekhez járult a nem jobbágyok, hanem zsellérek (földnélküli napszámosok) által lakott négy utcásor, régi szóval „szer”, ti. Papszer, Toronyalja, Peceszer és Mindszent vagy Mindszent utca. Ez utóbbin a török világ idejében alig lakott néhány szegény család.

Mellékutcák 1710-ben

Míg az 1702-es és előző években készült adójegyzékek a török világ utáni, addig az 1710. augusztus 15-én történt összeírás a Rákóczi szabadságharc legvégén talált állapot pontos lerögzítése.

„*Miskolcz Várossában Lévo Marhás Emberek nevei:*

Nagy Ucza	13	(ma: Széchenyi utca)
Új város	20	(Pecén túl, pl. Palóczy, Horváth L. utca)
Czikó ucza	4	(Kossuth utca)
Fabian ucza	12	(Dózsa és Fazekas utca)
Hunyad	8	
Medgyes Allya	14	(Petőfi és Bacsó Béla utca)
Mindszentiek	—	
Szirma ucza	17	(Arany János utca)

(I. Miskolc v. Számadásai, 1710, I. sorozat 27. kötet.)

Minden 1711 előtti utcalajstrom megegyezik abban, hogy fenti 8 utcán kívül nem volt itt más kiépített, vagy betelepült útvonal. Igaz ugyan, hogy egy néhány *köz* vagy *zug* is kialakult már ekkor, mint például a későbbi Déryné, egykor Boldog Asszony utca, vagy a mai Szabadság tér, de egyiknek a végén sem vezetett át szekérhíd a Szinván, vagy Pecén, így tehát tulajdonképpen a főutca beütemlései voltak a XVIII. század elejéig.

Feltűnő ellentétben állanak a most mondottakkal szemben — a városunk történetével foglalkozó régebbi munkák, amelyekben olyasféle állítások fordulnak elő, hogy Miskolcon még további 10 vagy 20 más utca is létezett a fent elsorolt nyolcon kívül. Így tehát ebben az Avasalján épült mezővárosban két tucat utcánál is több volt a XVI—XVII. században. Persze, erről szó sem lehet. Miskolcon egyetlen utca vagy városrész sem tűnt el, a viharos századok pusztítása dacára sem.

Egyetlen utca sem hiányzik ma a régiek közül, de eltűnt sok *utcanév*, mert közben *új nevet* kapott a *régi helyett!* Íme, egy példa. A Kossuth utca még a XV. század végén keletkezett, s most is megvan minden eredeti portája vagy fundusa, sőt az utca vonala szinte méternyi pontossággal ugyanolyan széles és hosszú, mint Mátyás király idejében volt. Az utca megvan, de eltűnt a használatból két régebbi neve: ti. először *Német*, majd később *Czikó* utcának hívták, míg a XIX. század második felében el nem nevezték *Kossuth* utcának.

Ugyanígy változott meg a *Déryné* — Deák Ferenc — Színház — Boldog Asszony — Szabary utca elnevezés. Hasonlóan eltűnt, helyesebben megváltozott utcanevek még: Piac mellett való utca — Rozmaring — Patak utca. Alsó Papszer — Rákóczi utca, Vargaszög, Vízköz — a Hunyadi utca déli oldalán.

Csak kisebb házcsoportok, vagy utcaszakaszok megjelölései: Nagy Sebestyén, Kis Kassa. Tibót szer. A Malom sor, a Szinva déli oldalán levő 5—6 kis telék a mai Rudas L. utca egy része.

A Rákóczi-kori utcák mind megvannak, de az akkori elnevezésekből alig maradt meg egy pár morzsa. A *Meggyesalja* név több mint három évszázadon keresztül jelölte a mai Petőfi utcát, melyet nemrégiben Urak utcájának is hívtak, a *Medgyesalja utca* a mai Bacsó Béla utca több évszázados neve volt. A XIX. század második felében különösen divatba jött az utcanevek átkeresztelése. A háromszáz éves Szirma utca nevet átváltoztatták Arany János nevére, az Újvárosban levő Kádas utcát Palóczy, a Klastrom utcát Batthyány, az Újváros keleti folytatását Horváth Lajos utcának, ennek keleti nyúlványát Szentpály, legutóbb Beloiannisz utcának nevezték el.

Érdekes a *Fábián* utcanév elcsuszamlása. Ez Miskolc legrégebbi utcaneve. 1376-ban a városi tanács kiadványában említi meg a *Fábián* utcát (Platea Fabiani). Igenám, de akkor ez az elnevezés még a mai Tanácsház térre vonatkozott. Mikor később, a mostani Tanácsház tér 3. számú ház telkén mészárszéket állított fel a tanács 1550-ben, lassanként Mészár utcának kezdték hívni a lakosok. De a Pecén túli nyúlványa tovább is viselte a régi nevet, kb. 1800 tájáig. Ezután azonban az ott épült városi major kezdte kiszorítani a *Fábián* nevet, ellenben továbbra is megmaradt az egykori *Fábián* utcából egymásután kifejlődő *Fazekas*, *Sánc* és a máig megmaradt *Fábián* utca jelölésére. A *Fábián* utca nevet felváltó *Mészár* utca név szintén átváltozott azóta *Városház* térre, ebből egy évtizeddel ezelőtt alakult ki a *Tanácsház tér* megjelölés. (Közben több éven át *Horthy*, hat héten át *Szálasi tér* volt a hivatalos elnevezés.)

A *Hunyad* utca név nem változott meg, de egy század óta „i” betűvel megtoldották, ma *Hunyadi utcának* írják.

A *Peceszér* neve is, telepe is eltűnt. Ott húzódott a *Pece* zugában, a mai *Hősök tere* és a posta—*Nemzeti Bank* táján.

Az utcanevek megváltozása régen nem tervszerű hatósági beavatkozás következménye volt. Hiszen valamennyi nevet a nép alkotta és idővel szintén maga a nép cserélte fel egy újabbal. Minden névcseré egy-egy természetszerű fejlődési fokozatot örökít meg. A *Fábián* utcából lett *Mészár* utca az ottan 1550-ben felállított városi húskimérő mészárszék után lassanként lett közhasználatú. Majd 1800 táján az ottan fekvő városháza lévén az utca legforgalmasabb épülete, így ragadt rá a *Városház tér* név.

A hatósági beavatkozás kora a XIX. század közepe után érkezett el. Azóta divat lett a névcseré, olykor megokoltan, néha azonban fölöslegesen, amit mutat

az is, hogy például a Szeles utca azóta ismét visszakapta régi, találó, népi eredetű elnevezését.

Az utcanevek végeredményben nyelvemlékek és várostörténeti emlékeink közé tartoznak. Miként a régi házakat, mint kevés számú műemlékünket, olyan féltő gonddal kell megóvnunk régi utcaneveinket is, amennyiben nem sértik a mai haladó eszméket. Miskolcon jelenleg 700 utca van, s ebből több száz újabban épült, van tehát alkalom az új idők kívánalmainak kielégítésére.

Hunyadi utca

Ez az utca lényegében a főutca folytatása. A legrégebbi korban is innen ágazott ki az út, azaz országút Diósgyőr felé. Keleti végét, tehát a mostani Hunyadi utca 1., 3., 5. számú házak telkeit később is sokszor Derék vagy Piac utcának írták. A XV. században a Bük malom helyét a város felső végén levőnek írják. (1461-ben: „... molendinum ... in fine ejusdem oppidi nostri Miskolcz ... in fluvio Zynywa vocato ...”) Márpedig a Bük malom helye évszázadokon át azonos a mostani Hunyadi utca 5. számú háztelekkel.

Hogy itt volt a város nyugati vége a középkorban, bizonyítja az a tény is, hogy 1600 táján is a mai zenepalota mellett állott a városból kivezető, ún. Győri kapu. A zeneiskola házszáma Hunyadi utca 7.

Az útvonal mellett a XVII. században megindult a telek-kiosztás. 1702-ig kiépült a „Hunyad” utca a mostani 10-es Honvéd utca kezdetéig. Csak 1701—1722 között nyúlt meg a mai 10-es Honvéd utca szakaszán, amit megerősít egy most előkerült telekösszeírás. Eszerint akkor már működött a város sörháza, s az itt épült új utcán (neve az összeírásban: „Platea Nova”) 17 új ház fogta közre a sörfőző helyet. Ennek a legrégebbi miskolci üzemnek egyik épülete ma is megvan és az egykori 10-es Honvéd laktanya, illetőleg karhatalmi laktanya étterme van benne elhelyezve. A sörházzal egy időben létesült az újabb Bük-Borsy malom, mégpedig a régi „Hevesi kerte”, vagy újabb néven „Kalló” nevű malmos helyen, amelyik előzőleg a Dőry-család kezén volt. Ezt a malmot a XVIII. század közepén elkobozta a diósgyőri uradalom, azután már Alsó Király-malom néven hívta a nép. Helye a 10-es Honvéd utca 15—17. számú házak telkeinek belső vége. Mikor 1950-ben az öt háromemeletes bérházat építették itt, a nyugati épület éppen az egykori malomház és vízikerek helyére szorult.

Érdekes, hogy a Hunyadi utca jobbágytelkei, az útvonal északi oldalán sorakoztak, viszont a keskeny vízparti sávon csak kisebb terjedelmű zsellértelkek találhatók, amelyek közé egy pár kúria ékelődött, mint például a Szepessyek kúriális udvarai a Szinva északi oldalán. A *jobbágy telkek* kötelekbe csoportosultak, mindig szalagtelkek, hosszúságuk 40—50 ölet is meghaladta; ezzel szemben a *zsellér* udvarkák a víz partján, vagy a malomárok mellett szerényen húzódtak meg.

A Hunyadi utca nevezetesebb telkei voltak 1702-ben:

3. sz. Szepessy-telek, 5. sz. Bük (vagy Bük) kúria és vízimalom, 8. sz. Szepessy—Dőry-féle telek, melyen 1783 után ev. templom épült, 10. sz. Sárkány-féle telek, majd Bük, később Máriássy fundus lett.

A Hunyadi utca folytatásában, de már a 10-es Honvéd utca 38. sz. telkén működött a XVIII. században az ún. „Hóhér korcsma”. Ezzel szemben volt a „város serháza”, s róla az utcaszakaszt sokideig *Sörház utcának* hívták.

Meggyesalja

Ez a gyűjtőnév két régi útvonalat jelölt, mégpedig a Meggyesalját és a Meggyesalja utcát. Az előbbit ma már Petőfi, az utóbbit meg Bacsó Béla utcának hívják.

A XVI. században az Avas—Szinva között, a Rác György utcától Ny felé, még ún. „meggyes kertek” zöldeltek, körülbelül a Nagyváthy utca tájáig. A Szinvához közelebb eső sávon pedig kenderföldek apró parcellái voltak a lakosság használatában. Ennek az újabb városrésznek a betelepülése a XVII. század közepe táján kezdődött. 1702-ben már kb. 75 házas telek volt itt, míg ugyanekkor a Hunyadi utcán 65 lakott udvart sorol el a Kötél Könyv.

Ezt a gyors beépülést az tette elkerülhetetlenné, hogy Miskolc lakossága 1600-ban még csak 3000 főre rúgott, viszont 1678-ban, a nagy pestis járvány előtti évben már 5000 lélekszámon jóval felül volt a népesség. A belvárosban nem volt terjeszkedési lehetőség, így a régi város-árkon kívüli területeket vontak be a gyarapodó jobbágy- és zsellér-telkek sorába. (Ez alatt a félszáz év alatt települt be a Palóczy utca északi oldala, a Batthyány utca, a Horváth Lajos utca déli sora, a Beloiannisz utca nyugati oldala, az Arany János utca déli oldala, amelyet akkor még Szirma utcának hívtak. Ezek a területek azelőtt vagy gyümölcsös kertek, vagy szérús kertek, azaz gazdasági udvarok voltak.)

A mai Petőfi utca 1—27. számú házak helyén *jobbágy telkek* sorakoztak. Ezek száma kb. 15 volt 1702-ben. Ennek az utcának *Meggyesalja* volt a neve. Vele párhuzamosan húzódott a *Meggyesalja utca*, amelyen *zsellér* porták darabolódtak el az egykori meggyes kertekből, ugyanúgy a Szinva mentén fölfelé húzódó gyümölcsösökből.

A Hunyadi utcát és Meggyesalját a Szinva folyása különítette el egymástól. A Szinván csak gázlókon lehetett átkelni, szekérhíd lentebb, a Bük malom fölött volt található 1702-ben.

Nevezetesebb telkek és *kúriák* a *Meggyesalján*:

Haller Sámuel kúriája, kb. a mai Petőfi utca (előbb Urak utca) 1—3. sz.

Tomka Miklós telke, ma a 13. sz.

Szepessy-család egyik kúriája 21. sz.

Óváry-család nagy telke 23. sz.

Laksay-család telke 25. sz.

Kenyeres-család nagy telke, Gyöngyvirág utcán = Somogyi Béla utca—Nefelejcs utcák által bezárt terület, újabban felparcellázva.

A Meggyesalját az Avas-oldaltól a Toronyalja utca, a Jézus kútja nevű hely és a Gyöngyvirág utca választotta el. A Toronyaljától délre az Avas lábánál már minden telek az avasi templom zsellér portája volt, akiknek lakói a templom szőlőinek s malmának munkáit látták el a XV. század óta. A *Toronyalján* és a *Papszerén* nem jobbágyok, hanem *zsellérek*, vagyis földnélküli napszámosok, vagy szegény kézművesek laktak.

Mészár — Fábián utca

A *Fábián* utcanév Miskolc városának első ízben használt utcamejelölése, már ti. amelyiket máig megmaradt írásban rögzítettek le. 1376-tól 1550 tájáig így nevezték a később *Mészár utcának* hívott, ma pedig Tanácsház térnek jelölt

utcaszakaszt. 1550 után is Fábíán utca maradt az útvonalnak Pecén túli része, ahol jóideig gyümölcsös kertek, majd gazdasági udvarok sorakoztak. A régi Fábíán utcának ezt a szakaszát most Dózsa utcának nevezték el. 1702-ben még csak a Dózsa (előzőleg Werbőczy) utca 1—15. és a Fazekas utcáig terjedő udvarai voltak háztelkek. A sokat emlegetett *Fábíán kapu* a XVII. században a Pece északi oldalán, a Dózsa utca kezdeténél zárta el a belvárost a külterülettől.

A *Mészár utca* = Tanácsház téren jelesebb telkek voltak:

Tanácsház tér 8. sz. *Városháza* a XVI. századtól a II., 1682-től a III. kapu is. A nyugat felőli $1\frac{1}{2}$ fundusos telket 1682-ben Zsarnainé Mezőlaki Máriától vette meg a tanács a telekkel járó földdel együtt.

Tanácsház tér 1. sz. *Megyeháza*. Helyén jobbágytelkek voltak. Ezek megszerzése után csak 1720 körül lett hajléka Borsod vármegyének. Kelet felől 1760-ban hozzávették a Balogh-család fundusát, így bővült ki a vármegyeháza két magyar holdas udvara.

Tanácsház tér 3. sz. Itt volt a város *mészárszéke* és *korcsmája* 1550 után. Ebben az udvarban működött 1812 után Szigethy Mihály első miskolci *könyvnyomdája*.

Tanácsház tér 13. Itt épült 1793 előtt a volt Dőry-féle telken a ma is díszes *Almásy-kastély*. Helyén 1768-ban a Dőryektől elkobzott pusztá telek dísztelenkedett.

A Fábíán—Werbőczy—Dózsa utcán 1702-ben a Dőry, Tilai stb. főutcai lakosok gazdasági udvarait találták, de már akkor is akadt néhány gazdájától lakott telek.

A Fábíán utca későbbi nyúlványai 1702-ben még a külhatárhoz tartoztak, s a most *Fábíán utcának* nevezett település már XVIII. századi terjeszkedés.

Kossuth utca = Német vagy *Czikó utca*

Mátyás király idejében, 1470—1490 között települt be, jórészt iparosokkal. Ez a magyarázata, hogy az itteni jobbágytelkek rövidebbek, s csupán $\frac{3}{4}$ részére rúgnak a többi középkori eredetű kötelbéli fundusoknak. Régenté *Czikó utcának* hívták az ott lakó Czikó-család után. Csak a XIX. század végétől nevezik *Kossuth utcának*. A XVIII. század első felében az iparosok mellett hivatalbeliek laktak, de a XIX. század elejére *görög* kereskedők birtokába jutott az utca 17 háztelke közül 13!

1702-ben ennek az utcának a kötelbéli lakosai nem ismeretesek, mert 8 kötel bejegyzése azóta eltűnt a Kötel könyvből. De 1723-ból és több azutáni jegyzékből ismeretesek az utca régi háztulajdonosai. A nemesi kúriák 1690 és 1694-i összeírásában szerepel Busa Mihály nemesi portája, melyen ma a Kossuth utca 5. és 7. számú háza áll. A 17. szám alatti ref. parochiát és a templom telkét Szepessy Ferenc ajándékozta 1783-ban templomépítés céljára.

Régies hangulatot árasztanak ezen az utcán a barokk kapuboltozatok, amelyek a lakóházak nagy részével együtt több mint másfélszáz évesek.

Ismertebb régi családok házai a XVIII. században:

Kossuth utca 11—13. Barkassy-család,

Kossuth utca 5. Busa-család után 1734-től Trangus Illés doktor,

Kossuth utca 7—9. Gábrriel-család,

Kossuth utca 15. Poroszlai-család után Hosszúfalusy-család.

Sok összeírásban a Czikó utcához írták a mai *Palóczy utca* déli oldalát is. Ott lakott a mai 4. számú fiúiskola telkén a *Kádas*-család, akiknek a nevét viselte az utca sok ideig. A 2. szám alatti izr. templom telkén a zsinagóga 1793-ban már megvolt.

Az utca kelet felé húzódó szakaszát *Deák térnek* hívják. Itt a Kossuth utca 18—22. számú telkek az egykori Czikó (?) kúria részei, a tulsó sarkon volt nagy telek a Fáy kúria helye volt, közbül pedig, a Deák tér 6—8. számú házak az egykori Máriaássy kapitány fundusából osztódtak szét.

Déryné utca = Boldog Asszony utca

Régen nem tekintették külön utcának, hanem a főutca betüremelésének. A Pecén keresztül az átjáró híd csak a XVIII. században készült, addig a Czikó utcán jártak ki a Szentpéteri kapu felé tartó szekerek.

A Déryné utca 2—16. számú házak az egykori főutcai Ráczkői funduson épültek. Így csak a Pece melletti sáv nem főutcai terület. Az utca régi nevei időrendi sorrendben:

1676-ban Szabari utca, 1823 előtt Boldog Asszony utca, 1823 után Színház utca, 1900 után Deák Ferenc utca, 1950 óta Déryné utca.

Az izr. templom az egykori Almásy-telken, a Kamara Színház a régi Szabari—Kéry—Miskolczy kúria telkén épült. (Déryné utca 18., illetve 5—7. szám.)

Újváros = Palóczy utca, Batthyány utca, Horváth L. utca

A Pecén túli városrész, az *Újváros*, a XV. század végén létesült. Akkor azonban csupán a Kossuth utca és az *Újváros* déli sorháza épült meg. Az északi telekcsoportok a XVI. század végén még gyümölcsös kertek, vagy szérús kertek voltak. De a XVII. században fokozatosan átalakultak a gazdasági udvarokból kötelbeli jobbágytelkekké, amelyekre rendre épülgettek a lakóházak és idővel a kúriák. Így alakult ki egymásután a *Palóczy*, *Batthyány* és *Horváth Lajos* utca, majd a XVIII. században a *Kis Újváros* = Beloiannisz utca.

1702-ben az ismertebb *újvárosi* családok ezek voltak:

Palóczy utca	15—19.	Kormos-család,
Palóczy utca	31—37.	Császár- és Ternyik-család,
Palóczy utca	. .	Tréki- és Kota-család,
Palóczy utca	4.	Kádas-család.
Deák tér	1—7.	Rácz és Boldizsárok telkei.
Batthyány utca	1.	Boldizsár Zsigmond,
Batthyány utca	3—7.	Zsóryak telkei,
Batthyány utca	9.	Haller és Busa Mihály.
Horváth L. utca	10—18.	Váczai András 4 fundusa,
Horváth L. utca	20—26.	Király András 4 fundusa,

Beloiannisz utca déli oldalán a Bató telek a főutcáról kiindulva. Ennek az utcának a közepén folyt akkor a Pece, úgy, hogy ennek medre volt kelet felől a hosszú Bató fundus határa. (A Pece új medre a XIX. század közepén mesterseges szabályozással létesült.)

Meg kell még említeni azt is, hogy a Horváth Lajos utca felől a kötelbeli telkek határa átlépte a Pecét és annak keleti sávján az illető telkek gyümölcsös kertjei terültek el. Itt vonult egyenes vonalban a főutcai és Horváth utcai fun-

dosok érintkező teleklábja. (Ma már önálló telek itt minden egykori kert, amelyeket a *Debreczeni utca* kapcsol be az úthálózatba. Ezt az utcát keletkezése után előbb Vereshíd utcának nevezték a Pecén át vezető hídról.)

A Pece keleti ága mellett, a mai Deák téren állott a XV—XVI. században az ottani újvárosi temetőben a *Boldog Asszony* templom. Ettől keletebbre 1729-től kezdődőleg épült fel a *minorita rendház* és kéttornyú *templom*. A XVI—XVII. században a Pece északi sávján terült el a *Peceszér* nevű apró telkekből álló zsellérsor, amelyet a következő században elbontottak.

Szirma utca = Arany János utca

A XVI. században még szántóföldeket műveltek a helyén, majd a következő században előbb kertség, azután jobbágytelkek sora fejlődött belőle. 1702-ben hét kötelbeli háztelek csoportot írtak itt össze, mégpedig a 73—79. számú köteleket. A *Szirma utca* annyit jelent, mint Szirma felé vezető út. Ez az utca a mai Rudas L. utca keleti felét is magába foglalta, ti. a színházzal szemben fekvő kis köz hídjától húzódó részletét. Majd az *Arany János utca* egész hosszára kiterjedt, de annak csak a déli oldalán sorakoztak a jobbágy telkek, míg a Szinva-parti sávján csak kisebb zsellérportákat osztottak ki.

A jobbágyok, vagyis földművelők hosszú telkein a XVIII. században *zug utcák* burjánzottak el a szalagtelkek elaprózódása folytán. Az 1817-es térképen már teljesen a mai napig megmaradt kutyaszorítókat találjuk itt, amelyek közül csupán a Kölcsey utca kapott — mint szűk köz — déli irányban második kijáratot. Maga a Szemere utca még csak a XVIII. század derekán nyílt meg a Csabai kapu felől a Forgó híd irányában.

A Szirma utcán egyetlen híresebb fundus volt, ti. a Forgó-család nemesi kúriája, amelyről *Forgó hidnak* nevezték el a közelében a Szinván készített fahidat. A Forgó hidat először 1790 után szerelték át kőlábakra. A Forgó telek kb. a mai Arany János utca 8—10. számú házak udvarán terült el, de kertje messze benyúlt a mostani zugok udvaraira is.

1623-ban említik meg először a Szirma utca közepe táján levő, ún. „kis malmot”. Ez a *vízimalom* a következő század elején, mint Dóry malom, a második felében, mint Bük Zsigmond malma szerepel. Helye a mostani Arany János utca 9—11. számok közötti kis téren jelölhető ki. Míg a malom működött, addig a gyaloghíd a vízimalom fölött, két házzal feljebb hidalta át a Szinvát. A gyaloghíd helyett idővel szekérhidat építettek.

Újabb időben „Gordonnak” szokták nevezni az Arany János utca környékét. Valójában a Vörösmarty utcára és közeire alkalmazták ezt az elnevezést, mert a XVIII. század elején Gordon Szabó Jánosnak a szántóföldjén kezdtek zugutcákat építeni. Ma már a Szinva—Vörösmarty—Dankó Pista utcák között elterülő egész városrész gúnyos neve a „Gordon”.

Az egykori Szirma utca elnevezés vonatkozik a mai Rudas László utca 1—9., az Arany János utca 1—35. és 2—138. számú háztelkeire.

Papszer

Miskolcnak jellegzetes régi utcanéve, amelynek értelme idők teltével elhomályosult. A „szer” szó egykor azt jelentette, hogy rend, sor. Papszer = Pap sor, azaz a pap utcasora.

A Papszer eredete a XV. századra megy vissza. Még 1411-ben történt, hogy Miskolc város tanácsa Zsigmond királytól megkapta a jus patronatust, vagyis az avasi templom kegyúri jogát. Ezt a nagy kedvezményt azért nyerte el a város, mert polgárai saját erejükből építették fel a hatalmas méretű templomot, ráadásul vállalták annak további fenntartási összes terheit. A város az egyházi épületek fenntartására és az avasi templom alkalmazottainak ellátására szőlőt és vízimalmot adományozott, amelynek megművelésére és munkálataira zsellérelkeket osztott ki a templom környékén. Így települt be a Papszer és Toronyalja olyan lakosokkal, akik vállalták az avasi templomhoz tartozó javak ingyenes megmunkálását.

A Papszeren lakó *zsellérek* földnélküli napszámosok, esetleg kézművesek voltak. Ingyen munkát adtak, de adót vagy tizedet nem fizettek sem a városnak, sem a diósgyőri királyi uradalomnak. Ám a várnagyok ebbe az állapotba sokáig nem tudtak beletörődni. Adókat vetettek ki rájuk és gyakori robotra akarták a zselléreket is szorítani. A szegény zsellérek helyzetét végül Mátyás király rendezte három fontos rendeletével (1467. V. 20, 1469. II. 27, 1471. I. 28-án kelt királyi rendeletek), melyekben Miskolc város *inquilinusait* (Szendrei: Miskolc város története III. kötetében elírással „jövevényeknek” fordítja), tehát *zselléreit* mindenféle taksa fizetése alól felmentí. Mátyás rendelkezéseit később újra megerősítik 1503. V. 3-án, de azzal a toldással, hogy a várhoz 12 ingyenmunkást kell adniok a zselléreknél évente bizonyos napokon. Ezt az újabb szabályozást 1516, 1524, 1550 és 1563. XII. 14-én ismételten megújították. (Lásd Miskolc város története, III. kötet.)

A Papszer, Tót utca = Toronyalja és Pecszer három zsellérsorán 1563-ban 53 zsellérelket írtak össze. Akkor még a Mindszenti utcason 22 további zsellércsalád lakott, akik az ispotályhoz szolgáltak, de a török világban ez éppen úgy elpusztult, mint a Pecszer a szomszédságában levő Boldog Asszony kápolnával együtt. Maga a *Papszer* és a folytatását képező Toronyalja azonban az avasi templommal, toronnyal együtt szerencsésen átvészelték a török nyomást, valamint a kuruc—labanc háborúkat, úgy, hogy 1817-ben 88 egymás melletti zsellér = taksás porta tartozott az avasi református templom utcasoraihoz.

1817-ben, a legrégebb miskolci telekkönyv adatai szerint, akkor már az egyház pénztárába taksát = pénzüsszeget fizettek az egykori zsellérelkek tulajdonosai, akik között nemesek, hivatalnokok, iparosok szép számmal voltak, sőt, ott lakott a ref. lelkészi hivatal melletti házban Palóczy László az 1848—49-i országgyűlés elnöke. Az 1848-i jobbágyfelszabadulás után minden jobbágyi viszony megszűnt a Papszeren és az egyház birtokában csupán a templom, torony és a hivatali lakások épületei maradtak.

A régi „Papszer”, vagy olykor „Egyház szeri” összefoglaló néven emlegetett városszéle ma már szakaszai szerint többféle nevet visel. Így például van Papszer 1—5. és 2—28. számú ház, továbbá Rákóczi utca, régebben Alsó Papszer 14—28., Mélyvölgy, régebben Angyal völgy 1—7. és 2—10., Rudas L. utca 2., Toronyalja utca déli sora és avasi közei 3—73-ig.

A Papszeren 1563-ban 55 zsellérelket, 1817-ben 80 háztelket vettek be a lajstromba. Az itt élő lakosok teljes névsora legkorábban egy 1666-ban készült török adókirovásban található. Érdekes, hogy az akkori családokból sok jellegzetes nevet az 1702-es Kötél könyv ismét megemlít. Ilyen szívós családok voltak a Bodócs, Donga, Szócs, Rósa, Kenyeres, Juhász és Harangozó zsellérek ősei.

Viszont amelyik „szeresi” napszámosnak jobban ment a dolga, az igyekezett onnan a partoldalról leköltözni egy megürült jobbágytelekre, mert ahhoz szántó-föld és rét is járt. De ilyen fundust csak akkor szállhatott meg, ha elébb igavonó marhát szerzett, ti. két ökröt vagy két lovat.

A Papszeren lakó kézművesek is levágytak onnan a forgalmasabb utcák házaiba, ahol mint *taksások* vagy bérlők szorongtak az ottani zugok viskóiban.

A Papszer zsellérjellege végül 1848-ban, a jobbágyság eltörlése következtében teljesen megszűnt, s 1848 után gyorsan beolvadt Miskolc város polgári közösségébe.

Czikó (Kossuth) utca szakasza 1817-ben

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
<i>Klastrom utca</i>			
= <i>Deák tér</i>			
2.	2625.		
10.		Fáy Bertalan örökösei	1000 + 162
8.	2626.	Halászi István	126
8.	2627.	N. Miléte Károly	129
6.	2628.	Bay Antal	192
4.	2629.	özv. Orosz Zsigmond úrné	117
	2630.	N. Moész Sámuel	119
A 2626—2630. számú telek 1793-ban Máriássy kapitányféle telek volt.			
<i>Kossuth utca</i>			
22.	2631.	Cziczifa Ádám, Kriszteni József	292
20.	2632.	N. Király József	139
18.	2633.	Janovics Miklós	238 + 120
16.	2634.	Kapmari Mihály	245
14	2635.	özv. Olaszi Tamásné, Peszkár Ant. zsell.	207
12.	2636.	Pompéri János	334
10.	2637.	Mukolovszki Demeter örökösei	250
8.	2638.	Maleget Ferenc	162
6.	2639.	Jannovics Kiria	126
Napkeleti oldal = keletre néző oldal			
5.	2640.	Gyika Antal, Lang Gottfried	197
7.	2641.	ifj. özv. Mukolovszki Demeterné	210
9.	2642.	özv. Miska Mihályné	215
11.	2643.	Gerga Ádám	205
13.	2644.	Jakumi János	230
15.	2645.	N. Király János	210
17.	2646—47.	Református lelkészlak és <i>templom</i>	710
<i>Kádas utca: északra néző oldal</i>			
8.	2648.	N. Elek István úr	146
.	2649.	N. Bató István	126
8.	2650.	Vainner Jakab tiszt úr	233
6.	2651.	N. Tomka Miklós úr	450
4.	2652.	N. Kádas István (róla Kádas u.)	313
4.	2653.	Guba Pál és Donga György	81

2.	2654.	Miskolczy Pál	222
.	2655.	özv. Perje Andrásné140 + 47
.	2656.	Izr. zsinagóga (e három telken)	240

A 2625. számtól a 2656. (1817-i) számig elsorolt telkek régiek, még a XV. század végén települtek be, mint Miskolc „újjvárosa”. Az északi soron jóval később, csak a XVII. század folyamán kezdődött meg az ún. *szérús kertekből* való belsősségé alakulás.

Kádas = Palóczy és Fábíán = Fazekas utcák közötti területsáv

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
<i>Palóczy utca</i>			
	2585.	Tréki Mihály	98
7.	2586.	Büdy András	150
9.	2587.	özv. Juhász Istvánné	210
11.	2688—89.	Ref. paplak 596, N. Papszász I.	173 (Fáb.u.)
11—13.	2590—94.	N. Désy Sámuel úr, i. ö. Kormos András	295 „
		Guba J. és Pál 126, N. Kormos Ambrus	168 + Désy 1200
15.	2595.	N. Csorba György	230
—	2596—98.	N. Debreczeni István	250 (Fáb.u.)
—	„	N. Simon József 150, Kádas Mátyás	142 „
17.	2599.	N. Geley József úr	550
19.	2600.	Csorba örök., Hendri Simon	198 + 135
	2601.	Tiszt. Zilai Sámuel	86
	2602.	N. Palóczy Zsigmond	86
	2604.	Árvai János	180 (Fáb.u.)
	2605.	Fajtsik György	73 „
	2606.	Tindira D.	236 „
	2607.	özv. Pásztor Pálné	87
21.	2608.	N. Sajó Ferenc görög	106
23—25.	2609.	özv. N. Veresmarty Istvánné	520
	2610.	özv. N. Veresmarty Lászlóné	212 (Fáb.u.)
	2611.	özv. N. Szudy Istvánné	80 „
	2612.	(Pece) Nagy Ambrus	80 „
	2613.	Hegedús Mihály, Lőrincz Mihály	54 „
	2614.	N. Elek István úr	420 „
27.	2615.	özv. N. Papszász Györgyné	142
29.	2616.	özv. Nagy Ambrusné	410
31.	2617.	Panyiti József	450
33.	2618.	N. Barkassy Imre úr	167
35.	2619.	özv. N. Török Andrásné	120
37.	2620.	Stolman Pál medikus	84
	2621.	Ref. iskola a Pecénél (lebontva)	105
—	2622.	Minorita klostrom	3065
	2623.	Uradalmi fundus	104
	2624.	Minorita gimnázium (Kazinczy u. sarok)	450

A 2585—2624. számú telkek közül 1702-ben még sok volt a ház nélküli *szé-
rűs kert*, vagyis ólas gazdasági udvar. Eleinte csak a Palóczy = Kádas utca felől
lehetett bejárni, mert csak az volt utca, ugyanis az északi teleklábakon húzódott
a város árka. 1702 után aztán utca lett azon a helyen, úgy, hogy a telkek északi
sávja is kijáratot kapott a Fábián = ma Fazekas utcára.

Hunyadi utca 1817-ben

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
<i>Hunyadi utca</i>			
1.	761.	Klein Haiman zsidó	564
3.	762.	báró Szepessy Ignác	436
5.	763.	Evangelikus egyházé	383
—	764.	Uradalmi mézárszék	6
—	765.	Máriássy örökösök kovácsműhelye	24
—	766.	Himpel Frigyes János	122
7.	767.	Veresegyházy András	117
9.	768.	Boross János	163
11.	769.	<i>Izraelita</i> hitközségi fundus	313
13.	770.	Bereznyei István	160
—	771.	Hamvay Dániel, műhely (fabrina)	15
15—17.	772.	N. Kecskeméti Ferenc	364
50.	1834.	N. Farkas Károly úr	746
48.	1838.	N. Csiszár István	630
46.	1840.	N. Óváry László úr	758
36.	1850.	N. Szijjártó Sámuel	230
32.	1855.	N. Herge Ferenc	450
28.	1866.	N. Nagy András	216
20.	1881.	özv. Vályi Andrásné	320
Dayka G.	1885.	Tóth András	103
„	1886.	özv. Ureczky Józsefné	123
„	1887.	Jobbágy Mihály	222
„ sarok	1888.	N. Beretky Mihály	73
Dayka G.	1889.	Sinka és Kiss János	326
„	1890.	Bernáth Mihály és Szabó Mihály	76
„	1891.	Krisanek György	114
„ sarok	1892.	özv. Gasparik Andrásné (Kun J. u.)	107
<i>Hunyadi utca</i>			
12.	1893.	Gentsi Alajos, Brezányi Sámuel	202
10.	1894.	Máriássy örökösök	2500
8.	1895.	Evangelikus <i>templom</i> és iskola	1538
6.	1896.	Szathmáry József tanácsos	630
4.	1897.	özv. Szapora Jánosné (Kun J. u.)	87
4.	1898.	Kun János	118 + 64
4.	1899.	Kézy Sámuel	93
2.	1900.	Galanyik Ádám	126
<i>Tan. tér sarok</i>			
	1901.	N. Szilvásy Sámuel	156

	1902.	N. Éles Mihály	116
	1903.	N. Szabó Mihály	84
8.	1904.	özv. Szántai Jánosné	234

Mészár (Tanácsház tér) utca 1817-ben

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
<i>Tanácsház tér</i>			
8.	1904.	özv. Szántai Jánosné	234
8.	1905.	<i>Városháza</i> (Domus Oppidana)	726
6.	1906.	Egri káptalan (zárda)	479
6.	1907.	Bekény L., Bodnár György	407
4.	1908.	N. Szrogh Sámuel	444
	1909.	Szücs-Simon János	142
2.	1910.	Szücs-Simon Péter	85
2.	1911.	Bartus József	189
<i>Dózsa utca</i>			
1.	1912.	Gendali Antal	82 + 55
1.	1913.	Katzesberger János	57 75
—	2577—79.	Páskány, Kerekes, Kulik (lebontva, Kun J. u. sarok, <i>tér</i>)	
<i>Patak u.</i>	2657—62.	Nagy 2, Kecskés, Oláh, Barta (lebontva, apró telkek)	
„	2663—64.	N. Zsérczi-Molnár, ö. Oláhné	78
—	2665—70.	2665—68. 4 Rácz-család, Dóry L. és N. Csorba Elek	1157 (ma <i>Szemere-kert</i>)
<i>Tanácsház tér</i>			
1.	2671.	<i>Megyeháza</i>	2406
3.	2673—72.	Szalatnai András	210
3.	2674.	N. Szigethy Mihály	55 (első miskolci <i>könyvnyomda</i>)
3.	2675.	Bencsik István	42
—	2675/2.	Bakterház	23
5.	2676.	Rath Mózes	115
7.	2677.	özv. NagyG -né, Hőke György	577
7.	2678.	Juhász János	30
	2679.	Kun János és József	51
11.	2680.	N. Rátz Ferenc	562
	2681.	özv. Király Mátyásné, Nagy József	57
	2682.	Nagy András	38
	2683.	Majomi András	95
11.	2684—87.	fenti 4 házhoz 4 kertrész	252
13.	2688.	N. Almásy Károly úr	1120
<i>Széchenyi u.</i>			
1.	2689.	Az uradalom <i>Korona vendéglője</i>	1421
<i>Dózsa = Fábíán utca</i>			
<i>Dózsa u.</i>			
3.	2059.	Stolman Pál	96
3.	2060.	Szakmáry Sámuel	374

5.	2061.	N. Faragó István	154
5.	2062—63.	Mazer János 266, N. Otrokocsi Sám.	295
7.	2064.	özv. N. Molnár Sámuelné úrnő	1245
9.	2065.	N. Zsóry Gedeon úr	816
11.	2066.	N. Szabó Sámuel	362
13.	2067.	özv. Telegdi Istvánné	577
15.	2068.	N. Szalay Antal	363
Major u.	2069.	özv. Csontó Istvánné	75
„	2070.	Détéri János	152
—	2071.	Város majorja	3190 □-öl

Papszer 1817-ben

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
<i>Mélyvölgy</i>			
7.	617.	özv. Fektich Jánosné	100
5.	618.	Vitárius József	112
3.	619.	özv. Patay Péterné	178
1.	620.	Lipták András	114
kel. sarok	621.	Kenyeres György	66
„	622.	N(emes) Kostelnik Márton	82
10.	623.	Barta András	91
8.	624.	özv. Lőrincz Józsefné	81
6.	625.	Motznyik Mihály	83
4.	626.	Volzki Gáspár	81
<i>Papszer</i>			
2.	627.	Serfőző József	85
sarok	628.	Győri Czakó György	98
28.	629.	Szabó János	97
26.	630.	Lipták János	70
	631.	N. Szombathy László	132
24.	632.	ifj. Lipták János és Korlát J. és Sám.	57 + 114
	633.	Galló Dániel	76
22.	634.	N. Bencsik János	299
20.	635.	N. Szücs János	388
18.	636.	Hegedűs István	336
16.	637.	N. Palóczy László úr	528
14.	638.	Református <i>parochia</i>	788
10.	639.	Dálnoky Sámuel professzor	178
12.	640.	N. Czakó János	36
12.	641.	Lakatos András	184
8.	642.	Várady Gerzson professzor	576
6.	643.	N. Jósvey István	413
4.	644.	Molnár Ábrahám	75
4.	645.	Gonda György	210
2.	646.	Szijártó István	231
2.	647.	Beretz József	105
lebontva	648.	Bató Dániel 86; 649. Ónodi Szabó I.	107

1.	650.	Református iskola (ma múzeum ép.)	526
<i>Rudas L. u.</i>			
2.	651.	Ref. parochia (ma gimnázium)	1620
—	652.	Kozdi György	146
3.	653.	Kenyeres Ádám	110
<i>Rákóczi u.</i>			
	654.	Szabó Sámuel (lebontva)	43
	655.	Varinszky János (lebontva)	58
32.	656.	id. Pápay Sámuel	71
30.	657.	özv. Magits Andrásné	87
28.	658.	Kapmáry György görög	90
26.	659.	Szonte Tamás görög	120
22.	660.	Likoczky András görög	122
20.	661.	özv. Dimcsa Ferencné	142

Toronyalja u.

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
—	816.	Lovászi István (lebontva)	36
—	817.	Papp Mihályné (lebontva)	92
—	818.	Losonczi József (lebontva)	236
3.	819.	Rozsnyai Szabó Sámuel	147
3.	820.	Oláh István	47
5.	821.	Lovasi István	95
7.	822.	R. Tornyai János	120
9.	823—824.	ö. R. Héczei I-né és Donga Zsuzs.	84 + 62
—	825.	Avasi ref. <i>templom és torony</i>	6225
11.	826.	özv. N. Juhász Mihályné	110
13.	827.	Fodor József	100
15.	828.	Kenyeres Mihály	126
17.	829.	Krusper István	100
19.	830.	Szarka István	131
21.	831.	özv. Rosnyai Istvánné	142
23.	832.	N. Kenyeres Márton	131
25.	833.	Tóth András	96
27.	834.	Kiss András	143
29.	835.	Ambrózy Sámuel úr	139
31.	836.	özv. Rosnyai Szabó Mártonné	87
	837.	Fejes Istvánné (lebontva)	106
33.	838.	Református kántori lakás	352
35.	839.	Miskolczi István és Dudás István	270
37.	840.	Csengeri Ferenc	182
39.	841.	Paukovics András	180
41.	842.	Oláh János	120
43.	843.	Velezdi Mihály	179
	844.	Vay József úr	67
	845—46.	Molnár Mihály 65, Kiss János	38
	847—48.	Elek Péter 82, Bende György	56
55.	849—50.	Széli György 74, Losonczi József	77

57.	851.	Breznyai György + Juhász Márton	115
	852.	Gyürek Tamás	110
	853.	Bényei György	154
	854.	Herke Mihály örökösei	115
	855.	özv. Faragó Jánosné	130
	856.	N. Vad Ferenc	85
	857—58.	Széli Sámuel 56, Kiss Pál	56
	859.	Ardai Szabó Mihály	262

(következik a Jézus kútja sor)

Fábián = Dózsa és Fazekas utca 1817-ben

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
Dózsa u. keleti oldal			
Pénzügyi palota			
	2567.	Pásztor Sámuel	110
	2568.	Turi István	88
	2571.	özv. Papszász Istvánné	820
Törvény- szék			
	2572.	Czinczifa Ádám	800
	2573.	Raiczi István és Kováts	260
	2574.	id. N. Zsérczi-Molnár János	180
Dózsa u. 2.	2575.	özv. N. Barkassy Andrásné	527
sarok	2576—77.	Csibi-Szabó M. 100, Páskány Sámuel	57
Pece mell.	2580—82.	Kun István, Márton	158
„	2583.	Bereznay Sámuel	90
„	2584.	Borsi József, Török Zsuzsa	100
Palóczy 5.	2585.	Tréki Török Mihály	98
„ 7.	2586.	Büdy András	150
„ 9.	2587.	özv. Juhász Istvánné	210

Batthyány utca

Kaz. sarok	2508.	N. Szedliczki József	450 (postafőnök)
9.	2509.	Minoriták gazdasági udvara	1286
7.	2615.	N. Benkő Sámuel úr, tudós	546
5.	2616.	N. Zsóry István örökösei	610
3.	2617.	N. Zsóry László úr	586
1.	2520.	özv. Kozmitzky Anasztázné	750
Deák tér			
7.	2522.	Görög templom és paplak.	577 + 2223
5.	2523.	Miskolczy György úr	577
3.	2526.	Uradalmi tisztház, fiskalitás	1036
1.	2527.	Garan Mátyás	130
Tárk. u.	2528—29.	T. Rátz György és Istvánné	286
Batth. u.-ig	2622—24.	Minorita kolostor, templom és gimnázium	

Újváros Horváth Lajos utcai szakasza 1817-ben

Posta h.	2835.	Zatroggh Dániel	115
"	2836.	Rozgonyi József úr	376
"	2837.	Godovszky Leon.	232
"	2841.	N. Dobozy Mihály és Házi	277
"	2842.	N. Donga János	232
12.	2843.	N. Kiss Tamás úr	227
18.	2848.	N. Domby István mérnök	355
		(H. L. u. 12—18. Váczy-féle telek 1702-ben)	
20.	2849.	Lövei András	75
22.	2856.	N. Beretz István	120
24.	2857.	özv. Krivántsik Pálné	75
26.	2860.	N. Nedeczky János	73
26. . . .	2862. . . .	N. Király Mihály	71
		H. L. u. 20—26. ősi 1702-beli Király András fundus)	
28. . . .	2866. . . .	Újvárosi korcsma	50
30.	2867.	ö. Flóra Tamásné görög	395
		(Kecskeméthy-féle)	
32.	2869.	Flinta Zsuzsanna	213
34.	2870.	Császár András	54

Meggyesalja = Petőfi utca 1817-ben

Mai szám	1817-ben	Tulajdonos neve	Terület négyszögöl
25.	949.	Laksai-család	1702-ben 69. kötel
23.	948.	Óváry Miklós úr	1745
			1702-ben 69. kötel
21.	947.	Szepessy József úr	745
			1702-ben 70. kötel
17.	943—45.	i. és ö. Nyitrai Mihály és János	333 + 196
15.	942—41.	Vajda és Detrich	95
13.	773.	N. Tomka Miklós úr	1068
11.	778.	N. Szücs (Pellinis) István úr	1255
9.	779.	N. Fodor Pál úr	832
			1702-ben 71. kötel
7.	783.	N. Sulyok József úr	583
5.	784.	N. id. Dálnoky Pál	305
3.	785.	N. Bakos György	311
1.	788.	N. Lőtsey Károly úr	1200
Rácz u.			
2.	799.	Szücs János	179
	801.	N. Bajkor József	359 + 130
Vargaszög	1469.	báró Daniel Sámuel	739
"	1470.	N. Szepessy Zsigmond úr	1659 (Sz. laktanya)
"	1471.	N. Szepessy László	1588 (Mentőáll.)
"	1472.	özv. Csorba Bálintné	248
4.	1473.	N. Domby József	410

2.	1474.	Gyenge Pál	115
.	1475.	Esztergomi Gábor	329
.	1476.	Sárkány Mihály (malomárok mellett)	140
—	1477.	N. Harsányi Sámuel „ „	394
—	1491.	Bukó B. (Hunyad u.-ről) „ „	1524
—	1490.	özv. Rötény Mihályné „ „	717
10-es Honvéd u.	1502.	Bükk Ferenc örökösei <i>malma</i>	112
13—15.	1503—04.	Sörház magtára 540, sörfőző	1423 (ma laktanya)

Szirma = Arany János utca

Az Arany János utca déli oldalán levő egykori kötelbéli fundusokról nem írták be az 1817-es Telekkönyvbe az adatokat. Szerencsére 1702-ből ismerjük a 73—79. számú kötelekbe tartozó 25 fundus tulajdonosainak névsorát. Ezek nevei Ny—K irányban sorakozva: Berzi Miklós és Mihály, Csicsó Mihály, Kovács András, Óváry János, Ivó- és Berkó-család, Csizmadia István, Isó István és Amb-rus, Forgó János—Vendég M. (Forgó híd alatt), Monos Dávid, Isó Gergely és István, Szőke György, Palkó és Bacsó Mihály, Török Márton, Koskó István, Máté kovács, Bató Péterné és Seres úr, Jóczik Mihály, Szigetiné, Vadnay István, Varga Gáspár, 79. kötelben: Takács György, Bodnár Imre, Beke Márton. Fenti gazdálkodó telkeken ma az Arany János utca 2—138. számú házai állanak, de az utca felőli, kb. 25 házon kívül az egykori kertekhez vezető zugokban legalább kétszerannyi ház épült a XVIII. század közepe óta.

1793-beli fundusok

Mai szám	1817-ben	1793-ban	Fundus neve
<i>Tanácsház-tér</i>			
1.	1.	<i>Megyeháza</i>
„		2—3.	<i>Megyeháza 1760-ig Balogh fundus</i>
3—5.		4.	Ács-féle, Berzy István
„		4—7.	Polgári—Beregszászi—Kecskeméti Nagy
7—9.	„	Csorba—Elek-féléből Domby Sámuel vette
11.	„	Sárkány D.—Domby S. vette
11.		8.	Gyöngyösi fundusból Király Mátyás vette
13.		9.	Almásy Józsefné Sággy Magdolna
<i>Boldog A. utca = Déryné utca</i>			
3.		23.	Forrai-féle, Baytól Szöllősi kapta
5—7.		24.	Csiszár-féle (1623 Szabary, majd Kéry, Mis-kolczyné, 1694 után Csiszár fundus)
9—11.		25.	Kopnyik, Csiszár és Pece közt
20.		26.	Sisári
18.		27—28.	Frenyó, Kubinyi, Sebe; Almásytól <i>izr. templom</i>
<i>Horváth Lajos utcai fundusok átnyúltak a Pecén</i>			
34.		48.	Erdős—Takács fundus
32.		49.	Kazinczy Nagy András

30—28.		50.	Kecskeméthy Miklós, görög Flóra Tamás és
<i>újvárosi korcsma</i>
26—20.		51—54.	Király András-féle 4 fundus (Szücs, Berecz)
18—12.		55—58.	Váczai András-féle 4 fundus (Dombly, Lövei,
Csoma, Beke)
10—4.		59—60.	gróf Török = <i>Kazinczy Ferenc</i> apósa,
		61.	Vietorisz Imri szücs, Dóry Anna gyámja
Kiss József, <i>Posta tér</i>
<i>Deák tér</i>			
12.	2625.	62.	Fáy Bertalan
6—10.	2626.	63.	Máriássy Lászlóné, telekrészes Halászi I. stb.
2—4.		64.	Czeper fundus

Kossuth = Czikó utca

22—18.		65.	Busa I.-félén Szonte Tamás g., Szombati,
Janovits g.
16.		66.	Tomka Györgytől Törös Tamás
14—12.		67.	Ormos L.-tól Pompéry János görög
10—6.		68.	Sárkány f.-ből Ágoston és Mukolovszki görög
5.		69.	Ádám A. f.-ből Sagona g. 2 Isó, Szuhai,
Ágoston pénzen
7.		70.	Gábrriel Mátyás és József, Szalai Pál
9.		71.	Gábrriel Mátyástól Miska Mihály görög
11.		72.	Barkassy Andrásnéből Gerga Á. görög
13.		73.	Barkassy Andrásnéből Olasz György görög
15.		74.	Poroszlai-féle, Hosszúfalusytól Király János
pénzen
17.		75—76.	Ref. paplak és templom 1783-tól, Szepessy F.
ajándéka

Palóczy = Kádas utca

8.		77.	Szepessy f.-ből Miklós F. pénze után és
Elek-család
6.		78.	Szepessy Ferenc
4.		79.	Kádas-család telke (ma iskola)
2.		80—81.	Szücs, Perje, Tekes (ma <i>izr. templom</i>)

Palóczy = Kádas utca 1793-ban

Mai szám	1817-ben	1793-ban	Fundus neve
11.	2590.	87.	Erdélyitől Bagaméri Nagy
15—21.	2594—98.	88—92.	Kormos-családok 5 fundusa, 90. Debreczenyi I.
		91.	Prof. Gelei József, 92. Kádas J.-né Kormos
Judit
21.	2607.	93.	Csorba f., Tiszt. Zilai Sám., Bakos és Pásztor
Pál

23—25.	2615.	94.	Szudy f.-ből Veresmarty és Szudy István
27—29.		95—96.	Papszász Györgyné és P. István
31.	2617.	97.	Csiszár f. felét Panyiti pénzen 1755-ben
33.	2618.	98.	Donga-félét Barkassy Pálné vette
35—37.	2619—20.	99.	Szállási f-t Török András, uradalomén Debiczky Gy.
Pece és Tárkányi u. közt	100.		Pece és Tárkányi utca közt 100.
			Kazinczy Nagy Mihály
„	2529.	101.	Rácz János, részes Csorba István

Deák tér

1.	2526.	102.	Seres vagy Steiniczer urad. fiskális
3.	2523.	103.	Gábrieltől Tomka György és Halász György
5—7.	2522.	104.	Görög egyház és templom

Batthyány utca = Klastrom = Újváros utca

1.		105.	Boldizsár László-féle, Aposztolovics görög
1.	2520.	106.	Boldizsár Zsigmond-féle, Kozmiczki Tamás és Mária
3.	2517.	107.	Zsóry György után Zsóry László
5.	2516.	108.	Zsóry Zsigmond után Zsóry István és Erzs. Kardosné
7.	2515.	109.	Zsóry I.-től tudós Benkő Sámuel
9.	2509.	110.	Fáy Lászlótól minoritáké lett, gazdasági udvar
sarok	2505.	111.	Zsóry Gábornétól Fodor stb.

Szirma = Arany János utca páros számú oldala 2—138. számig

Szemere u. 2—24.	238.	Sonkoly I.-féle S. András, Holló, Kertész, Klir Vencel
Arany J. u. 2.	239.	Héssel István a Szemere utca keleti során 20-ig
„	240.	Szabó Pál, Barta
„	241.	Forgó-féle. Forgó Pál, Csontóné Forgó Erzséb
	242.	Pap Györgytől Dedits József
	243.	Szabó Gáspár-féle, Bohos Pál
	244.	Isó István és Isó Györgyné
	245.	Szöke Péternétől Papp István pénzen
	246.	Bacsó fundusból Bot, Debreczeni
	247.	Lengyel f.-ből Török
	248.	Albisi, Boros, Aczél
	249.	Nyéki Faragó János
	250.	Jozsik Márton
	251.	Kozma István
	252.	Vadnaiak, Vadnai Mihály, András, Márton és Koczog
	253.	Juhász István

- 254—55. Simon István, 255. sz. Róti Jánosné
 256—57. Isó, Kalas, Sas, 257. Mészáros, Gyenge
 258. Sonkoly Mátyás, innen a szántóföldek kezdődnek az A. Szirma = Visinszkij utca keleti oldalától

Tanácsház tér déli oldal

20.	754.	319.	Miskolcgy György-féle, Balogh F.
18.	755.	320.	Füzi András
16.	756.	321.	Szepessy Péter, Mocsáry P.-né, Szemere Johanna
10—14.	757.	322—25.	Szilvási-Kézi, Sturmantól Albert János pénzen

*Hunyadi utca**Hunyadi utca*

1.		327.	Takács J. és Mih., Böller Mihály
3.		328.	báró Szepessy László-féle Sz. Sámuel
5.		332.	báró Szepessy László halastója, ev. egyházé 1783-tól
7.		333.	Losonczy Farkas J.-né és Kocsis G.
11.		335—36.	b. Szepessy Pál, György, Zsigmondtól Veresegyházi A.
		337—38.	Krisai-Sárkány Mih., Harsányi György, Szatmári
16.		450.	Darvas József 2 f., Eszlári
10—14.		451—52.	Máriássy Lászlóné, Fáy Sámuel, M. István
8.	1895.	453.	Szepessy Lászlótól ev. egyházé 1783-tól
6.	1896.	454.	Darvas Józseftől Szathmáry-Király Pál
4.	1900—3.	455—56.	Fodor L. és Rósa Máté
2.		457—58—59.	Buza, Buga István, 459. Nagy István

*Tanácsház tér**Tanácsház tér*

8.	1904—05.	460.	Kós, Szántai János, Városháza
4—6.	1906.	461—62.	Egri káptalan, Bekény L. (zárda)
2.	1907.	.	Szalay—Bekény

Fábián = Dózsa utca

15.		537.	Máriássy Lászlónétól, Miklós, Szrogh
13.		538.	Bükk L.-nétől Telegdi pénzen
11.		539.	Mile Erzsébettől Szabó, Rác
9.		540.	Zsóry Zsigmond
7.		541.	N. Gyurkó Mihály pénzen Gombosoktól 2 fundust
5.		542.	Ónodi Szabó, Otrokocsi
.		543.	Erdélyi-féle, Tési Lajos, Papszász

Meggyesalja = Petőfi utca volt Urak utca

1.	788.	373.	Bükk Kata-féle, Lőtsey Zs.
3.	779.	374.	Kosdi György, Bakos, Szepessy Gy. féle
5—9.	784—86.	375.	Fodor Pál, Dálnoky Nagy
11—13.		376—77.	Széli, Szepessy Pál, Gőcze (Tomka?)
15.	942.	378—79.	3 Nagy B. J. Andr., Detrich, Vajda (946.)
17.	944.	380.	Ónodi Szabó-féle, 3 Nyitrai
19.	773.	381.	Tomka Ferenc (Szepessy J.-féle?)
23.	948—49.	382.	Óváry és Laksai (949.)
25.	955.	383.	Laksai-féléből Donga-család
35.	959.	389.	Otrokocsi András
Tompa u. sarok		400.	Fáy Sámuel, Nagy András
43.	980.	401.	Kerégyártó-család

MARJALAKI KISS LAJOS

JELENTÉS

A MISKOLCI NEMZETI SZÍNHÁZNÁL VÉGZETT LELETMENTÉSÉRŐL

A Miskolci Nemzeti Színház átalakítási és bővítési munkáit 1956 szeptemberében kezdte meg a Borsod megyei Építőipari Vállalat.

Az épület műemlék. Miskolc *második* színházépülete.

Az átalakítási munkák alatt megnyugtatóan sikerült tisztázni az *első* színházépület helyét is, amelyről eddig eltérő nézetek, magyarázatok voltak forgalomban és a város helyrajzi térképén azt eddig nem tudtuk meghatározni.

A most átalakítás alá vett második színházépületnek az alapkövét 1847-ben helyezték el és azt tíz év múlva nyitották meg. Az építésre és a színház megnyitására bő irodalom található,¹ ez alkalommal röviden csak a televízióanyagokat ismertetem, amelyek összefoglalva eddig nem voltak publikálva.

A telek az 1702. évi Kötelkönyvben — kb. 1666 óta — Forrai János tulajdonaként szerepelt, Forrai nevén, pontosan a 22. kötelben két fundus, a 21. kötelben egy fundus szerepel. Ez az utóbbi egy fundus a színházzal szomszédos Széchenyi utca 23. számú telek. A későbbi színház helyét — a két-fundusost — adta el a városnak Forrai János, aki nemsokára meghalt és özvegye az egy-fundusos telket is átadta a városnak. Eladóként nemcsak az özvegy, hanem két fia is szerepelt. A két-fundusos részen 1730 után épült fel az iratokban sokszor emlegetett katonai magazinális épület vaskos tömbje. Az egy-fundusos rész az Almássy-család birtokába került.

A nagy katonai magazinális épület alapfalaiból a jelenlegi leletmentés folyamán több rész került napvilágra, ezekből az épület alaprajza megközelítően rekonstruálható.

Némi képet ad erről a nagy XVIII. századi, megsemmisült épületünkről még az ún. Josephinische Aufnahme, az első katonai felvétel, amelynek kinagyított részletét tájékoztatásul ábránkon közöljük. Ezt a magazinális épületet a színházépület építésekor 1847-ben bontották el, de — amint ez most kitűnt — egy-egy falrészletét, vagy alapfalát meghagyták az új épület emelésekor.

Érdekessége egyébként ennek az 1847—57 közötti színházépítésnek, hogy Hild József is beadta erre tervét. De ezt a városi tanács „túlságosan diszes és költséges volta miatt” nem fogadta el, — a tervezést és az építést a közepes képességű Cassano Józsefekre bízta.

Ez a Cassano-féle építkezés sok bajt hozott a városra és a színházi bizottságra. Kitűnt, hogy Cassano felkészültsége hiányos és a keze sem egészen tiszta. Talán ezzel magyarázható, hogy a színházépület nyugati fala, túlnyomó részben nem is lett újonnan emelve, hanem felhasználták erre az eredeti magazinális épület régi falát.

Az átalakítási munkák alkalmával jelentős régészeti anyag és települési réteg került napvilágra. Erről a Herman Ottó Múzeum idejekorán értesítést kapott és több-kevesebb nehézséggel elvégezhette azt a kutatómunkát, amely újabb jelentős adatokkal egészíti ki Miskolc középkori és barokkori történetét.²

A) Nézőtér

Már 1957 februárjában értesítést kaptunk, hogy a nézőtér alápincézetlen területén, az új légfűtés számára ásott padlózat alatti folyosóban cseréptöredékek és égett agyagrögök kerültek elő.

Az első feltárási munka itt kezdődött meg a múzeum részéről. A földszinti nézőtér középtengelyében futó 1 méter széles árokban, átlagos 175 cm mélységben, vertagyagfalú építmény feküdt keresztben. Ennek a D-i fala 44 cm, É-i fala 38—40 cm vastagságú volt. Az É-i fal tövében, a helyiségen belül, kemenceomladékot tártunk fel, ennek egy része az ásott árokkal Ny-i oldala alatt feküdt. A két fal közötti helyiség mérete 165 cm volt. A vizsgálat alá vett réteg erősen agyagos, nyirkos összetételű volt. Az É-i falon túl pedig sok szerves rothadékkal teli, nagyjából 120 cm átmérőjű szemétdödröt találtunk.

Ebben az agyagos, nyirkos rétegben nagyjából meg lehetett állapítani a vertagyagfalak lefelé nyúló alapozási mélységét, amely a 175 cm mélységben észlelt lesározott padlózat alatt a D-i falnál 53 cm-rel, az É-i falnál pedig 48 cm-rel volt mélyebb.

A kemenceomladék feltárt része nagyjából tojásdad-alak felerészének mutatkozott, rendkívül nyirkos-nedves, újjal benyomható kemencefenékkal. A kemencefenék tapasztása 1—2 cm között váltakozott, itt vörösre volt égve az agyag. Ez alatt az agyagréteg szürkésárga színű volt, vastagsága átlagos 8—10 cm. A kemencefenékben itt-ott, aprószemű kavics és párhuzamos bordákkal díszített cserépfazék töredékeit találtuk.

A teljes kultúrrétegből kikerült kerámiai anyag XIII—XIV. századi háztartási edények töredéke, de a falon túl feltárt szemétdödrben XV. századi cserépedénytöredékeket is találtunk.

Ezek a töredékek fazekak, fedők, bögrék, kancsók, mécsesek darabjai. Színük vörösesbarna, barnásszürke, sárgásfehér, rózsaszínes, falvastagságuk a közepestől a vékonyfalúig váltakozik. A szájperemek között legömbölyített és profilált található. Mind máznélküli, díszítésük a sekély sűrű hornyolás vagy bordázástól az erősen hangsúlyozott bordázatig váltakozik.

Köztük a fiatalabb anyagot egy jól iszapolt felálló peremű edénytöredék képviseli a perem alatt végigfutó, benyomkodással díszített bordával, és egy kihajló peremű rövidnyakú szürkésbarna fazék töredéke a nyak alatt végigfutó, benyomott pecsétlődísszel, s alatta sekély hornyolással.

B) Transzformátorhelyiség

A színházépület DK-i sarkában, közvetlenül a Széchenyi utca és a Déryné utcai sarokhelyiség alatt, a korszerűsítendő színház elektromos ellátásának biztosítására új transzformátorhelyiséget ástak. Ez a terület nagyjából 8,5x8,5 m

nagyságú, járdaszint alatti helyiség, ásását 1957 márciusában kezdte meg a vállalat.

A leásás alkalmával előtűntek azok az átlagosan 80 cm-es alapfalak, amelyek É—D-i irányban és keresztben maradtak meg a magazinális épület lebontásakor, a ráépített színházépület földszintjének padozata alatt.

A leásásnál, — 1,22 m mélységben a vállalat rövid időre leállította munkáját a kutatómunka elvégzése érdekében. Itt kemenceomladékot találtunk. Ez az omladék sárgás-vörösesbarna foltban ovális alakot mutatott, K-i részét az egyik alapfal-ásás megsemmisítette. Az omladék vastagsága 12—16 cm között terjedt, benne sima agyagrögök — az egykori kemenceboltozat összeomlott darabjai — a kiégett pelyvás tapasztás nyomaival, elszenesedett bükkfa sok apró darabjával.

Az omladék eltávolítása után, — 1,34—1,38 cm mélységben —, előtűnt egy kisebb kemencefenék, simított felületén szétszóródott faszénmaradványokkal. A kemencefenék ÉK-i részén pedig egy 32 cm hosszú, 11 cm széles, elkeskenyedő bükkfa-lap, valószínűleg a szénvonó szenes maradványa. A kemencefenéket fahamu borította.

E kemencefenék elbontásánál tűnt ki, hogy a 2—3 cm-es lesimított fenékréteg alatt újabb kemencefenék feküdt, amelyet — diónagyságtól zsemlyenagyságig kevert kavicssal erősítettek meg. Cseréptörödékeket itt nem találtunk.

Amikor megkezdtük ennek az újabb kemencefenéknek eltávolítását, a további — 1,40—1,42 cm mélységben egy összefüggő sárgás-vöröses omladékréteg tűnt elő nagyobb területen, átlag 2—3 cm vastagságban. Alakja téglalap, a sarkain lekerekítve, mérete 180x135 cm. Uralkodó színe az agyagsárga, amelyet vörösreégett törmelékek színeztek. Ez a réteg egy egykorú planírozás jegeit viselte.

A réteg alatt találtuk meg azt az ovális alakú kemencefenéket 155x105 cm méretben, amelynek fenekébe bélyeges edénydarabokat, bekarcolt vízszintes vonalon rákarcolt hullámvonaldíszű fazekak szájrém- és oldal-törödékeit tapasztotta az egykorú kemenceépítő. E kemencefenék alatt két régebbi, de már erősen elroncsolt újabb kemencefenék nyomait találtuk, de csak kavics-erősítéssel és vas-salakdarabokkal. Alaprajzot, rétegvastagságot nem lehetett megállapítani, a felettük lévő ovális alakú kemence építések roncsolták szét. Ezeket a rétegeket metszette egy liláspirosra égett, málladékony terméskő, a legalsó rétegben pedig egy 18x12 cm nagyságú őrlőkő-törödék.

A réteg alatt — 2,10 m mélységben — folyami kavicsréteg vonult. E kavicsréteg alatt azonban, az ásatási alaprajzban bejelölt két ponton — 3,20 m mélységben —, egy nagyjából 120 cm-es átmérőjű vörösre égett tüzelőhely roncsolt darabjai. Lentebb, — 3,90 m-es mélységből pedig —, egy másik, nagyjából 100 cm-es átmérőjű vörösre égett tüzelőhely málladéka került elő. Lelete ennek a rétegnek császárkori jellegű volt.³

Az ásatási alaprajzon megjelölt ponton még egy 21 cm átmérőjű cölöplyuk került elő — 0,74 m mélységben —, amely 82 cm hosszban vonult még lefelé —, 1,56 m mélységig. Körülötte sárga, vagy vörösre elszíneződés nem volt, a cölöplyuk oldalain szürke sártapaszkelt pikkelytörödékek váltak le. Körülötte gázvezeték- és egyéb beásások nyoma volt.

C) *Feltöltött réteg a színházépület nyugati falánál.*

A színházépület kibővítése során a nyugati fal hosszában ehhez simuló új szárnyat építettek. Az alapozási munkáknál először is több helyen előtűnt az a helyenként 50—70 cm vastagságot is elért jelentős égési réteg, amely a várost ért 1843. július 19-i tűzvész nyomaiból állott össze. Ez az égési réteg két helyen a 110 cm vastagságot is elérte.

Itt került napvilágra egy köralakú, lilás kövekből szabályosan falazott kút, amely valószínűleg a katonai magazinális épület kútja volt. Átmérője 180 cm, belső átmérője 100 cm volt. A kútból vegyesen került elő XVII—XVIII. századi anyag.

A kúttól É-ra, egy nagyobb szemétdömbben ugyanilyen idős, de XIX. századi kőedénytöredékekkel vegyített anyagot találtunk. Ezek közül említésre méltóak azok a színes mázas táltöredékek, amelyek helyi és környékbeli fazekasság produktumainak látszanak. Ezekből a gránátalma-, tulipán- és indás díszűeket XVII. századi készítményeknek kell vennünk a geometrikus és csurgatott mázú edényekkel együtt. Ezek együtt jöttek elő a barna- és okker-festésű vászonedények töredékeivel, amely utóbbiak a gömöri fazekasoktól jutottak el a miskolci háztartásokba. A vegyített anyagban előfordult a török hatásra helyileg készített színesmázú, bekarcolt konturu tálak töredéke. A szemétdömb a XVII—XVIII. század anyagát szolgáltatta.

D) *Az északi tűzfal udvari része*

Az újjáalakításra kerülő színházépület és az utána É-ra csatlakozó Nevelők Háza közötti 20,54 m-es telekrészen, a színházi toldaléképület lebontása után megkezdett leásás alkalmával a Déryné utca vonalával párhuzamos és rá merőleges alapfalak kerültek napvilágra. Ezek térképünkön fel vannak tüntetve a felmérések után, de sajnos, erősen szakadozott vonalaik megnyugtató és összefüggő alaprajzot nem adnak és az itteni munka részben gépesített menete sem engedte meg ezek alapos átvizsgálását. Ezért nem állapítható meg az itt állott XVIII. századi épületeknek a teljes alaprajza. Csak egy a bizonyos: ezek —a részben XVII. századi — alapfalrészek az említett katonai magazinális épület építése előtti lakóházmaradványok, részben pedig a katonai magazinális épület felépítése után itt emelt ún. kapitányi lak maradványai.

Az így feltárt és berajzolás után kibontott és kitermelt területnek a D-i végében, vagyis a kibővítésre került színházépület É-i tűzfala tövében találtunk egy 192 cm szélesen és 390 cm hosszán húzódó területet, ahol összehányt hulladékként, több XIV—XVIII. századi cserépedény- és mázastáltöredék került elő. Ezek részben a napvilágra került régi alapfalak megásásakor kerülhetek annak idején ide.

Az itt talált feltöltési anyagban a XIV. századi kerámiát képviseli egy nagyméretű, vastagfalú, kívül sekély hornyolású, belül vékony zöldes mázzal borított háztartási edény oldal- és fenéktöredéke, egy grafitall bevont vékonyfalú szürke füleskorsó oldaltöredéke, egy nagyméretű rózsaszínes, vörösfestésű edény fenéktöredéke, egy vékonyfalú fazék kifelé hajló profilált peremtöredéke, amelyet barna alapon fehér félkör- és vonaldíszítés fed bekarcolt

hullámvonallal, egy vékonyfalú fazék finom párhuzamos hornyolással, egy vékonyfalú rózsaszínes pohár nyak- és vállrésze nyakán sekély finom hornyolással, a váll indulásánál pedig fésűs hullámdísszel.

XV. századi egy vékonyfalú kancsó vállrésze vízszintes vörös-okker festésű vonalakkal és pontsorrall, és egy másik vékonyfalú rózsaszínes korsó hasi része vízszintes vörösesbarna vonalhúzásokkal, egymásmellé rakott félkörökkel, s ezek fölött futó finom párhuzamos hornyolással.

Az előkerült aránylag nagyobb mennyiségű mázas táltöredék közül említésre méltó: egy sárgászöldes alapmázzal bevont táltöredék, amelyet a peremtől a fenék felé összefolyatott fekete vonalak között barna húzás tarkít, színei a tál alján márványozásszerűen keverednek. A másik táltöredéket fekete alapon fehér és sötétzöld zsinór- és indarajz díszít pettyezéssel, a zsinórközöket zöld és barna stilizált virág tölti ki. Ezzel rokonkészítménynek látszik egy harmadik mázastál peremtöredéke, amelyet világoszöld alapon feketésbarna, sötétzöld és élénkbarna foltok díszítenek. Ez a két töredék feltehetően egy fazekas kezéből származik. Egy további mázastányér peremét barna alapon világos hullámvonal, majd széles fekete sávon fehér párhuzamos vonalak borítják és kiegészítés előtt fésűvel húztak rajta hullámvonalat. Ugyanígy fésűs hullámvonal díszíti egy további mázastányér fenéktöredékét a világoszöld alap sötétzöld vonaldísz felett. Egy másik töredéket világoszöld alapon sötétzöld párhuzamos sávok között futó kettős hullámvonal díszít.

E) A forgószínpad alatti helyiség

Az új forgószínpad alatt kitermelt és kimélyített terület ÉNy-i belső sarkából, a régebbi alapozási munkák nyomán rétegeiben teljesen felforgatott földből előkerült leletek között aránylag sok volt a kályhacsempe-töredék.

Ezek egy része a XVIII. századi kapitányi lak elbontásából származik, másrésze pedig a kapitányi lak felépítését megelőző épületbontásból mint törmelék került a földre.

Ezen a területen a feltöltés, szemétanyag, elplanirozás és épületomladék keveredett össze. A leletanyag váltakozik a háztartási cserépedény, mázas tálak, fedők, mécsesek, lábasok, palackok, kályhacsempék, kályhaszemek, kőedénydísztalak között, a legkorábbiak XIV., a legújabbak XIX. századiak.

Említésre méltó az a két dúccal készített zöldmázú kályhacsempe-töredék, amelyek közül az egyik a Miskolci Mihály-féle belső hármás bordával, a másik pedig páros szemű tulipándísszel van díszítve. Valószínűleg az 1570 körül működött fazekasmester, vagy tanítványainak gyártmányai. Innen került elő az a nagyméretű cserépfazék, amelyet töredékeiből teljesen restaurálhattunk. Gömörből származott XVIII. századi vászonedény.

F) A színház régi bútorraktára

A régi bútorraktár padlózata alatt régebben betöltött pincehelyiségre bukkantak, amelynek kevert anyagát, a gyors bontási munka következtében csupán összegyűjthettük és így szórványanyagként kezeltük.

Ebben a leletanyagban későközépkori kihajló profilú cserépedényperemtől, bordázott díszű — négyszögre rajzolt svasztikás fenékbélyegű bordázott fehéredénytől, valamint festékekkel húzott hullámvonalas csipkézett peremtöredéktől, és grafitos, karcolt töredéktől kezdve — több okkerfestésű és fehéredénytöredéket, kiöntős kancsóperemet, kancsófület, több mázastöltöredéket, főzőfazék darabjait és a bükki üveghutákból származó üvegpalackok töredékeit őrizték.

Egyébként az építkezés egész területén előkerült és szintén szórványanyagként kezelt háromlábú főzőedények, mázas és mázatlan kályhacsempék és a bükki hutákból származó üvegpalackok darabjai nagy számban vannak.

G) Az első kőszínház fűtőberendezése

Az új díszletraktár és az új klimaberendezés központjának kialakítása — mint előbb már említettük — szükségessé tette a színházépület és a Nevelők Háza közötti 20,54 m-es terület kiásását. Az e területen talált alapfalakat rajzban bemutatjuk, az egykorú tervrajzzal együtt.⁴

E munka alkalmával tártuk fel a Nevelők Háza D-i alapfalához épített, kézi téglából gondosan boltozott, fenéknélküli nagyméretű fűtőkemencét, amelynek tüzelő- és pernyenyílása a Nevelők Háza alapfalában állott. A fűtőkemence köralakú, belső átmérője 270 cm, a külső átmérő 300 cm, a falvastagság tehát megfelel a boltozási téglák 30-as hosszának. A téglák az erős tüzelés miatt rendkívül mállottak voltak a kibontás után, de a boltozatot jól tartották. A fűtőkemencének feneke csak földréteg volt, amelyet hamu és faszéntörmelék borított 5—12 cm vastagságban. Két szájnnyílása volt: egy felül, a tüzelő berakására, egy alatta a hamu és pernye eltávolítására. Fűtése tehát a mai Nevelők Házát megelőző épület pincéje felől történt.

A fűtőkemence a körülötte feltárt alapfalak szerint, egy 5,85x5,61 m-es nagyságú helyiségben állott. Először ennek a levegőjét fűtötte fel és ezt a forró levegőt osztották szét a mai Nevelők Háza helyén állott első színházépületben.

Az 1823-as építésű első miskolci — egyben az első magyarországi — magyar nyelvű kőszínház helyének megállapítását eddig történeiszünk csak homályos utalásokkal és következtetésekkel végezték el. Volt olyan megállapítás is, amely a most újjáalakított *második* színházépület és az 1843-ban leégett első színházépület helyét egyazon helyszínre tette.

Az újabb kutatások ezt az utóbbit teljesen megdöntötték, mert — mint megállapítható —, az első színház 1823-as építésekor még megvolt a déli részt elfoglaló katonai magazinális épület és így az első színház semmiképpen nem állhatott a mai második színház helyén, vagy telkén.

A kérdés topográfiai helyes megoldását az a felfedezés adta, amely levéltári adatok alapján először állapította meg, hogy „a Színház terének a Kapitányi Lak térivel lett elcserélését” az elvi elhatározás után a tanács úgy oldotta meg, hogy ezen a részen telekkiigazítást hajtott végre. Ennek a telekkiigazításnak levéltári adatait figyelembe véve, pontosan és maradék nélkül felmérhettük most már az első színház helyét. Ez az első színházépület a mérések alapján a mai Déryné utcai Nevelők Háza négyszögű alaprajzának felel meg.

Az említett levéltári adat a telekkiigazítás méreteit is megadja, mely szerint az új színház telke „a régi színház fala mentiben még 10 öllel, az Almássy-féle szegelettül kezdve (pedig) a kőfalkerítés hosszamentiben még 8 öllel nagyobbíttassék...”

A két teleknek ezt a változását pontosan feltűnteti két várostérképünk, amelyet ebből a szempontból eddig nem vizsgáltak meg.

Az első 1817-es várostérképnek a 2715-, 2716- és 2718-as telkeit kell ebből a szempontból összehasonlítani a második 1851—1860-as helyrajzi térkép 4955-, 4956- és 4957-es telkeinek a rajzával, a kérdéses telekkiigazítás ebből világosan és meggyőzően kitűnik és egyben megállapítja „a régi színház fala mentinek” a vonalát, amelyhez a bizonyítékot eddig nem találtuk.

Ha pedig a mai Nevelők Háza méretét az első miskolci színház ismert méreteivel összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a mai külső főfalak méretazonosságot mutatnak az első miskolci színház szélességével (7 és fél öl) és nagyjából a hosszúságával is (16 és fél öl). A mai Nevelők Házának főfalaiban benne van a megelőző Ezredesi Lak és ezt megelőzően az első színház főfala, sőt egyes része: a mai lépcsőház, valamint az emeleti nagyteremnek Ny-i oszlopsoros belső oldala az első színház homlokzati maradványának tekinthető.

Ha ezt az épület történeti adatot és maradványt szem előtt tartjuk, teljesen megdől az a közismert első színházábrázolás, amelyet — Keresztessy Sándor önkényes és eszmei rekonstrukciója nyomán — ismerünk.⁵

*

Összegezésül: a Miskolci Nemzeti Színház újjáépítése alkalmával végzett régészeti és várostörténeti kutatás további adatot nyújtott egyrészt a város késő LaTéne- és császárkori telepének újabb pontjára (a B-helyiség), — a kora Árpád-kori halmaztelepnek az ősi szekérút (a mai főutca) északi oldalán való létezésére (B-helyiség bekarcolt egyenes- és hullámvonalas töredékei), — s ugyan-csak ezen a helyen az egymásra épített lakóházak kontinuitására.

Adatot nyújtott az A-helyiségben talált XIII—XV. századi lakóházra, ezenkívül pedig felfedte a XVIII. századi katonai magazinális épület egyes alapfalrészzeit és napvilágra hozta az épület északi részéhez utóbb épített Kapitányi Lak XVIII. századi alapfalait.

Lényeges eredmény ezeken kívül az ország első magyar nyelvű kőszínháza topográfiai helyének megállapítása és a hozzáépített egykorú „légfűtés” technikai megoldásának tisztázása.⁶

KOMÁROMY JÓZSEF

BERICHT ÜBER DIE FUNDRETTUNG ANLÄSSLICH DER RENOVIERUNG DES NATIONALTHEATERS IN MISKOLC

Die Restaurations- und Erweiterungsarbeiten des Nationaltheaters in Miskolc — das unter Denkmalschutz steht — nahmen im Jahre 1956 ihren Anfang.

Zeitlich ist es das zweite Theater der Stadt, das in den Jahren 1847—57 nach den Plänen von Giuseppe Cassano erbaut wurde. (Das erste, 1823 errichtete Theater brannte 1843 nieder. Die stehenden Mauerreste liess dann der städtische Rat beim Bau von „Oberstenwohnungen“ verwenden.)

Während der Wiederherstellungsarbeiten des Theaters liess das Herman Otto-Museum archäologische Rettungsgrabungen und verschiedene stratigraphische Untersuchungen vornehmen. Im Verlauf derselben erfuhren die archäologischen und baugeschichtlichen Fragen durch die Abschnitte A, B, C, D, E, F und G des Gebäudes eine Klarstellung.

Im Abschnitt A unter dem Fussboden des Zuschauerraumes stiessen wir in einer durchschnittlichen Tiefe von 175 cm auf einen Gebäudeteil mit gestampften Lehmmauern, den Trümmern eines Ofens und auf eine Abfallgrube. Die Ofenhöhle enthielt Scherben von Gefässen mit paralleler Rippenverzierung. Aus der Abfallgrube kamen neben Scherben aus derselben Epoche auch dem 15. Jahrhundert angehörende Topf-, Töpfchen-, Krug- und Öllämpchen-Bruchstücke zum Vorschein.

Im Abschnitt B wurden zuerst jene, aus dem 18. Jhdt. stammenden Grundmauern aufgedeckt, die den militärischen Magazinen angehörten, die vor dem Bau des Theaters niedergerissen wurden. In den unversehrt erhalten gebliebenen Wandabständen fanden sich in einer Tiefe von 1,22 m an Ofentrümmer; darunter 1,34 m tief der Boden des Ofens. Unter einer zusammenhängenden, rot-gelb gebrannten Trümmerschichte in 1,40 m Tiefe stiessen wir dann auf den ovalen Ofenboden. In diesen Boden waren die Mündungssaum- und Seitenstücke von Töpfen, auf denen über einer vertieften horizontalen Linie eine eingeritzte Wellenlinie verläuft, eingeschmiert. Beim Abbau dieses Ofens stellte es sich dann heraus, dass dieser auf den Überresten von zwei kleineren Feuerstellen errichtet worden war. Unter dieser letzten Schichte — in einer Tiefe von 2,10 m — zog sich eine Kiesschichte dahin, die durch eine Hochwasserflut hier abgelagert wurde. Diese Kiesschichte konnten wir bereits desöfteren auch an anderen Stellen der Stadt feststellen. Unter dieser Überschwemmungsschichte lag in einer Tiefe von 3,20 bis 3,90 m wiederum eine Siedlungsschichte, mit den rot gebrannten Resten von zwei Feuerstellen. Aus der tieferen Schichte kamen auch Keramikscherben aus der römischen Kaiserzeit zum Vorschein.

Die Aufschüttungsschichte des Abschnittes C lieferte grosse Mengen Material aus den 17. und 18. Jahrhunderten. Die farbigen, glasierten, bemalten Schüsselfragmente stammen annehmbarerweise von Produkten örtlicher Töpfermeister. Die Granatapfel-, Tulpen- und Rankenzier auf einem Teil der Scherben weisen auf türkischen Einfluss der im 17. Jahrhundert entstandenen Tonware hin.

Längs der nördlichen Feuermauer des Theaters — Abschnitt D — kamen aus dem 18. Jahrhundert stammende Grundmauern zum Vorschein. Diese gehörten einesteils zu Wohnhäusern aus dem 17. Jhdt., anderenteils aber den im

18. Jhdt. hier stehenden Offizierswohnungen an. Die Aufschüttungsschichte im südlichen Ende des Abschnittes D enthielt Scherben und glasierte, bemalte Bruchstücke von Schüsseln aus den 17. und 18. Jahrhunderten. Bei der Ausgrabung der aus den 17—18. Jahrhunderten stammenden Grundmauern fanden sich in tieferen, aufgeschütteten, Abfall enthaltenden Schichten die Boden- und Seitenstücke eines, dem 14. Jhdt. angehörenden, dickwandigen Topfes; ferner ein Mundsäumbruchstück mit eingeritzter Wellenverzierung; ein Becher mit wellenförmiger Kammverzierung; Fragmente eines mit rotem Ocker bemalten Kruges aus dem 15. Jhdt. und grosse Mengen jener bereits erwähnten, glasierten, bemalten Töpferware aus den 16—17. Jahrhunderten.

Aus den Erdmassen — in Abschnitt E — die für die Drehbühne wurden, konnten Bruchstücke von Kochtöpfen, Karaffen, Öllämpchen, Ofenkacheln aus den 14—18. Jahrhunderten geborgen werden. Unter den Kachelcherben befanden sich auch solche, die aus der Töpferwerkstatt des um 1510 in Miskolc tätigen Mihali Miskolczi stammten. Aus den Bruchstücken gelang es ein Leinwandgefäss, wie es im 18. Jhdt. im Komitat Gömör gebräuchlich war, vollständig wieder herzustellen.

In einem bereits früher aufgeschütteten Kellerraum des Abschnittes F fanden wir ein Gefässbruchstück mit ausladender Mündungsöffnung aus dem Mittelalter; ein ockerfarbiges Bruchstück mit einem swastischen Bodenstempel; mit Graphit geschwärzte Bruchstücke und ausserdem Scherben jener Flaschen, die im 18. Jhdt. in den Glashütten des Bückgebirges hergestellt wurden.

Im Abschnitt G stiessen wir auf die Heizanlage des ersten, niedergebrannten Theaters, mit handgemachten Gewölbeziegeln und ohne einen gemauerten, verputzten Ofenboden. Der äussere Durchmesser der kreisrunden Heizanlage betrug 300, der innere 270 cm. Der unversehrt erhalten gebliebene Feuerraum war — abgesehen von ein wenig Holzkohle und Asche — ganz leer als er aufgeschüttet wurde. Die beiden Ofenlöcher befanden sich in einer Kellermauer, die auf einen leeren Grund führte. Dieser Feuerraum heizte vorerst einen 5,85×5,61 m grossen Raum im Kellergeschoss, von wo dann die warme Luft dem Luftraum des Theaters zugeleitet wurde.

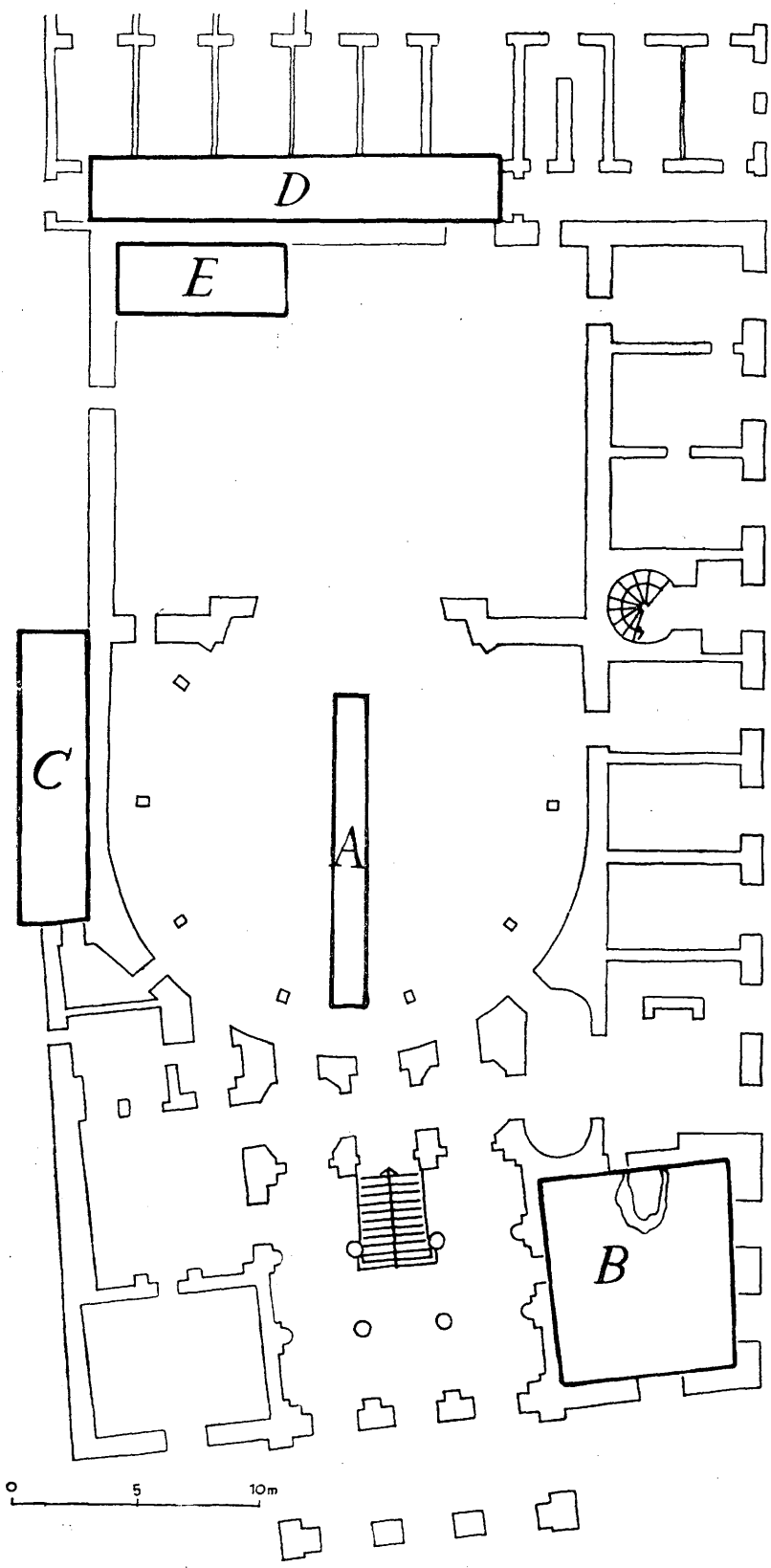
Diese Forschungen ergaben eine Bereicherung unserer Kenntnisse von dem Siedlungsbereich unserer Stadt um den Beginn unserer Zeitrechnung. Dazu kamen noch neuere Angaben über die mittelalterliche Siedlung, als auch über die Lage einiger Stadtbauten in der Zeit des Spätbarock. Letzten Endes aber wurde die topographische Lage des ersten Theaters und die Frage der Heizung geklärt.

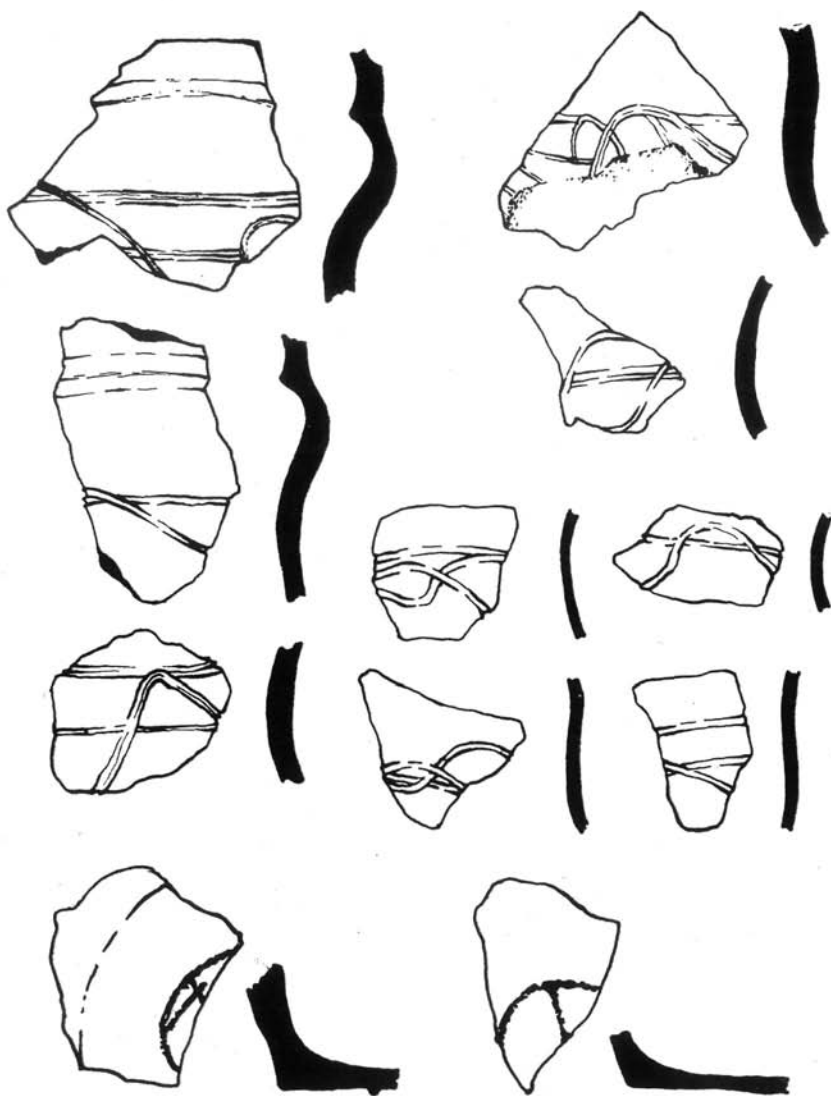
J. KOMÁROMY

J E G Y Z E T E K

1. A színház építéstörténetére vonatkozó irodalom bő felsorolásban megtalálható: *Horváth Béla* íj.: A Miskolci Nemzeti Színház átépítésének terve. Borsodi Műszaki Élet, 1956. évf. 3—4., 13—23. pp. 15 ábrával. — A korai adatokra nézve — de teljesen téves építészeti és topográfiai megállapításokkal — *Keresztessy Sándor* (szerk.): Színházi jubileumi album. Miskolc, 1907. 6—13. pp. és ugyancsak e szerzőtől: Emlékalbum a Miskolczon 1823-ban megnyílt első magyarországi kőszínház 100 éves jubileumára. Miskolcz, 1923. 17—42. pp., ugyancsak az első színházépület topográfiai helyére bizonytalan és elmellőzött utalásokkal. — *Szendrey János* dr.: Miskolc város története és egyetemes helyi irata, 5 kötet, 1886—1911. A színház építésére vonatkozik: V. k. 44—80., ill. 107—130. pp. — Az első levéltári adatot közölte *Zsadányi Guidó*: A miskolci színház telkének elcserélése 1844-ben. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1955. dec. száma, 37—38. pp. A telekváltozásnak ez az első pozitív feltárása, amelynek alapján megindulhatott a helyrajzi térképeken az első színház telkének pontos meghatározása.
2. *Vö. Párducz Mihály*: Római császárkori telep Miskolcon. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1957. Miskolc, 1957. 45—59. pp. és *Komáromy József*: A miskolci Sötétkapu-melletti ásátás jobbágyházai. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 1955. szept. számában, 18—21. pp. és ugyanezen szerzőtől: Beszámoló a miskolci Sötétkapu-melletti ásátás eredményeiről. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1957. Miskolc, 1957. 70—101. pp.
3. *Vö. Párducz* i. m. II. tábla 6. és III. tábla 10. ábra.
4. Országos Levéltár, HH. Acta Milit. — 1777. Lad. C. fasc. 15. A Brockhaus-ezred Borsod megyei tartózkodásakor 48 lapon, a Kapitány-ház és helyettesének háza, Reindl Ferenc rajza. Költségvetés összege 1927 frt 29 kr. (A házak anyaga már a helyszínen, csupán a katonai jóváhagyás hiányzik.)
5. Az eddigi egyetlen rekonstrukció az első színházépületre Keresztessy i. m.-ban teljesen téves és csupán a lebontott XIX. századi kassai színházépület utánérzésére korlátozódik. Megfelelőbb analógiát ad az 1821-ben megnyílt kolozsvári Farkas utcai színház épülete (hossza 22 öl). Ennek figyelembevételével, homlokzati és alaprajzi, valamint a Nevelők Házában talált részletek felhasználásával az új rekonstrukció sikeresebben hajtható végre. Különösen figyelemreméltó a párhuzam az épület tömbje mellett végighúzóódó oldaltoldalékkal, amely a kolozsvári régi színházépületnél a páholyok összekötő folyosójaként és egyéb helyiségek számára szolgált. Ez az oldaltoldalék a miskolcinál is kitűnt, ennek pincéjében állott a G-szelvényben feltárt kemence. — A miskolci homlokzat kiképzésére, valamint a Nevelők Házában az emeleti terem nyugati belső falában látható háromnegyedes oszlop-sor sok támpontot adhat. Különösen, ha összevetjük a következő egykorú tudósítással 1822-ből: „A theatrom építése serényen halad előre... Az épület nagy és tágas s a legjobb matériálékból készült és már zsindegy alatt áll. Most *homlokfal* *dorisi formára pompásan formáltatik*...” (Szendrey i. m. V. kötet, 75. p.) Szendrey i. m. V. k. 115. lapon idéz egyébként egy levéltári szöveget: „... felhasználván a volt színház tömör falait, katonai tisztii lakká változtatta át...” (1845). Az itt említett katonai tisztii lak ebben az időben éppen a mai Nevelők Háza volt a ma látható formájában. — De egykorú szemtanú is akad a kérdés végleges eldöntéséhez, amelyet szintén figyelembe kell vennünk. Ez a szemtanú Szűcs Sámuel, aki a Borsod-megyei Lapok 1885. évi január 2-iki 1. számának 2. oldalán cikket írt „A miskolci nemzeti Cassinó életéből”. Lapalji jegyzetében beszél az első színházról és megállapítja: „Ezen színház a mostani Deák-utcán volt. 1843-ban leégvén, lakkházzá alakították át; most (1885) ezredesi lakásul szolgál.” — Érdekes, hogy ezt a megbízható adatot a színházkutatók eddig figyelemre nem méltatták...
6. A feltárási munkák alkalmával a tervezők részéről íj. Horváth Béla, az építő vállalat részéről Andrásy Károly, Oszlányi Miklós és Bihari Károly, s az építőmunkások, munkatársaim részéről pedig Kalicz Nándor és Megay Géza nyújtott segítséget, amelyet ezúton külön megköszönök.

A Miskolci Nemzeti Színháznál végzett leletmentés szelvényeinek helyszínrajza.
 A = Nézőtér. B = Transzformátorhelyiség. C = A színház nyugati falrészé.
 D = A színház északi tűzfalának mentén vonuló szelvény. E = A színház ÉNy-i
 szinpadai sarkában vizsgált szelvény. →

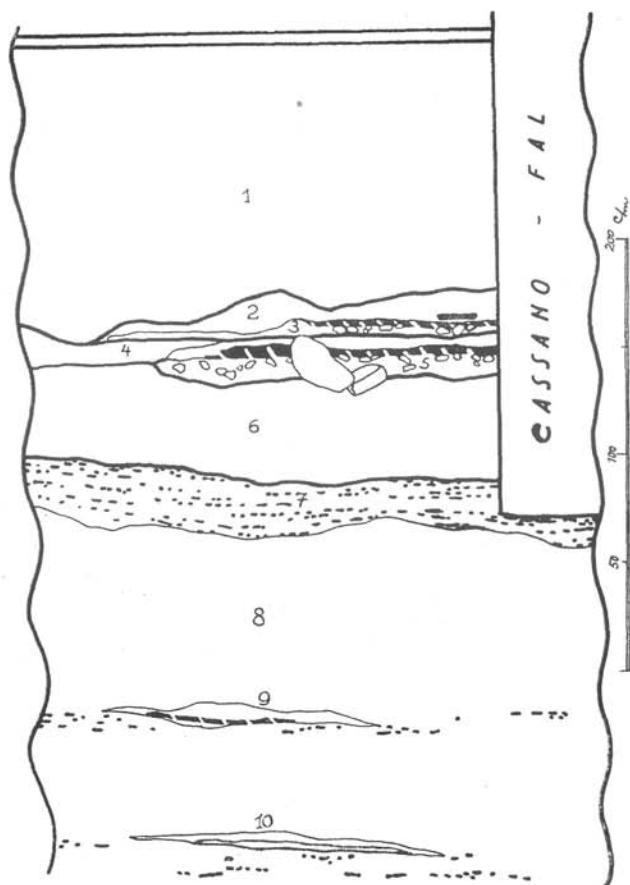

Az ásatási B-szelvény ovális alaprajzú, 155×105 cm-es méretű kemence aljába betapasztott edénytöredékek.

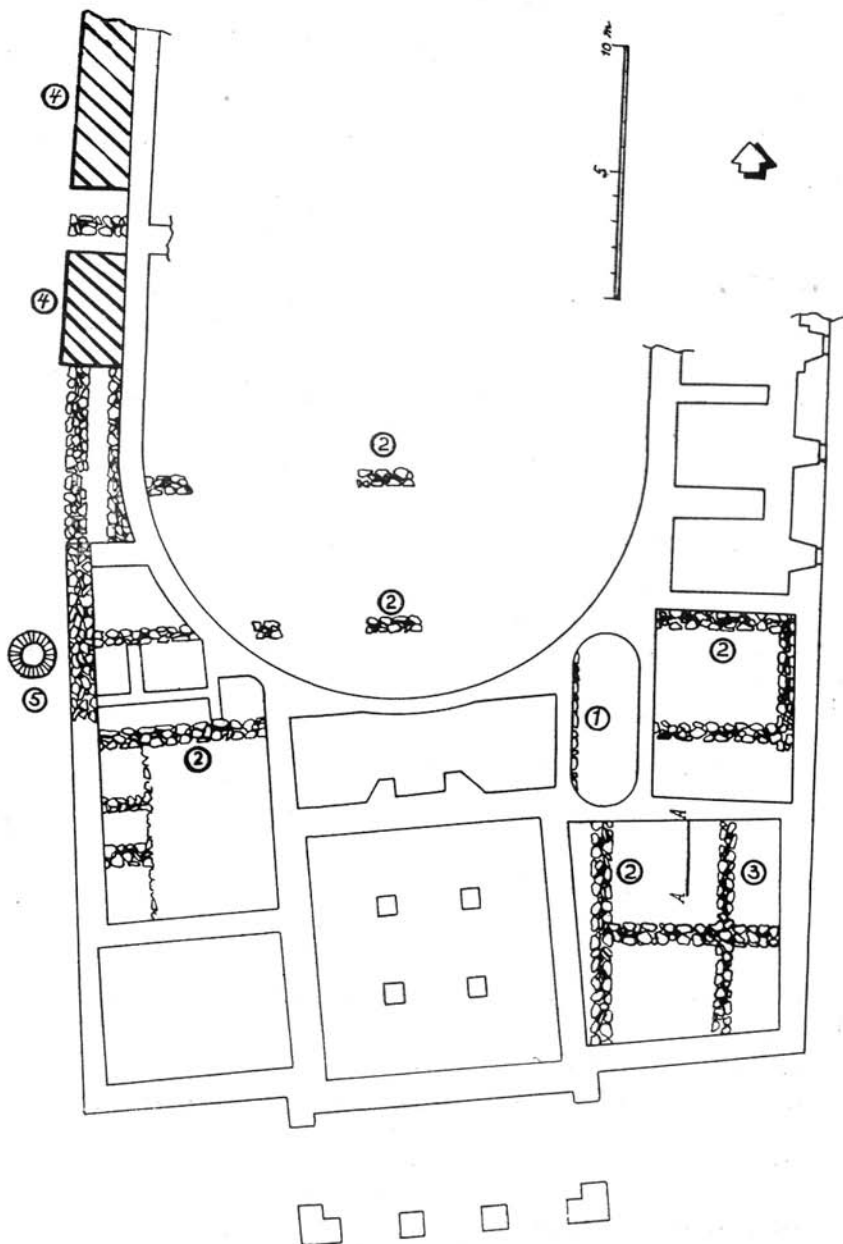
A C-szelvényben talált gömöri vászonedény (XVII—XVIII. század.)

A B-szelvény A—A metszetrajza.

A számozott rétegek:

- 1 = újkori feltöltési réteg legújabbkori beásásokkal bolygatva, 0,00—1,22 m.
- 2 = részben átégett, sárgás-vörösesbarna paticház- és kemenceomladék, sok agyagröggel, faszéntörmelékekkel, 1,22—1,34 m.
- 3 = kétszer tapasztott kemencefenék, rajta hamuval, 1,34—1,38 m.
- 4 = sárgás-vöröses omladékréteg, egykorú planirozás nyomaival, agyagrögökkel, 1,40—1,42 m.
- 5 = kemencefenék, beletapasztott karcolt hullámvonalas és fenékbélyeges edény-töredékekkel. Alapjában két előbbi, elpusztult kemencefenék, erősen átégett természetes kővel és őrlőkö töredékével, XI—XIII. század.
- 6 = barnásfekete réteg, felső harmadában erősen bolygatott, szerves anyaggal telített föld, 1,60—2,35 m.
- 7 = kavicsos, agyagos áradmányi réteg, 2,10—2,35 m.
- 8 = humuszos réteg, zöldesszürke agyagfoltokkal, 2,35—3,15 m.
- 9 = vörösreégett tüzelőhely roncsolt darabjai, 3,20 m.
- 10 = vörösreégett tüzelőhely málladéka, császárkori kerámiával, 3,80—3,90 m.

A színházépület déli felében feltárt barokk-kori alapfalak.

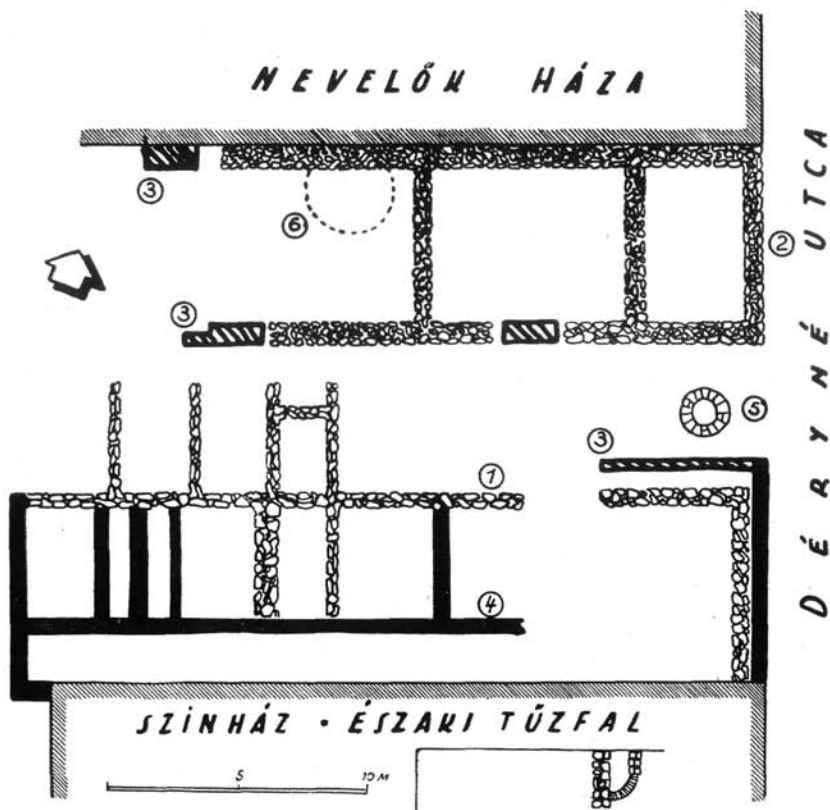
1 = A XVII. századból származó legkorábbi alapfalmaradvány, tiszta mészkő-alapozás.

2 = Mészkő és homokkő vegyes falazás, szabályos falazási móddal, ez a falazás az 5-tel jelzett kút mentén, a nyugati oldalon változik szabálytalan falazássá. Mindkét falazás a „nagy katonai magazinális épület” XVIII. századi feltárt része.

3 = A „nagy katonai magazinális épület” DK-i sarka, csak szabályosan rakott mészkő-homokkő falazati anyagból.

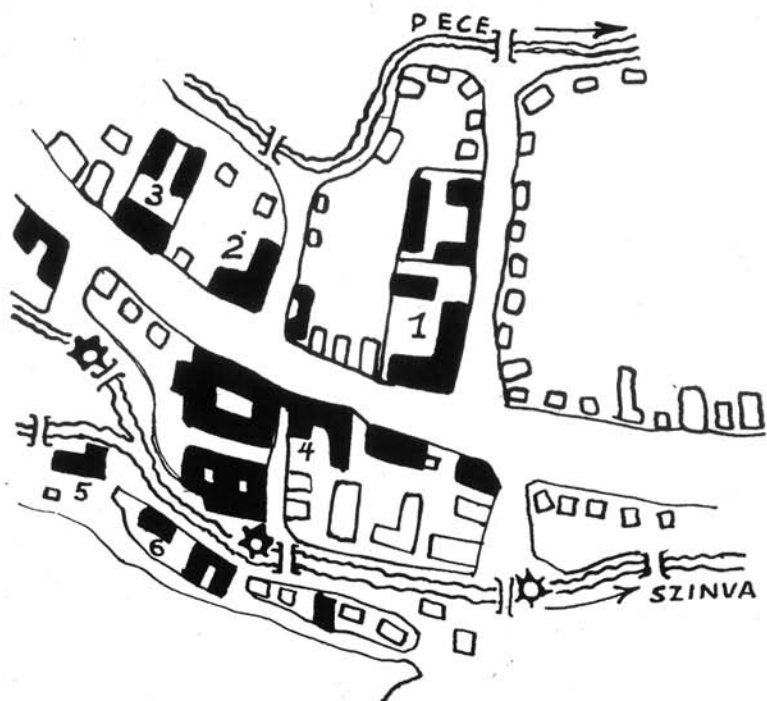
4 = Gyenge minőségű homokkőfalazás.

5 = Kút. Falazati anyaga Mezőkövesd-környéki piros kő, szabályos falazási móddal.

A színházépület és a Nevelők Háza közötti feltárt terület alapfalai a XVII—XVIII. századból.

- 1 = Valószínűleg a Kapitányi Lak alapfalai a XVIII. századból.
- 2 = Az első miskolci színházépülethez tartozó falak, a nézőtér déli oldalához csatlakozó helyiségek, a fűtőhelyiséggel (6) együtt.
- 3 = Újabban (XIX. század) épített falak.
- 4 = A Kapitányi Lak átalakítása során épített falak.
- 5 = Kút a Kapitányi Lak udvarán.
- 6 = Az első színházépület fűtőkemencéje.

A Josephinische Aufnahme (1782—1784), az első katonai felvétel Miskolcraól készült várostérképének részlete.

A számozást az egyes épületeknél a könnyebb áttekintés érdekében rajzoltuk rá.

1 = A nagy katonai magazinális épület komplexuma.

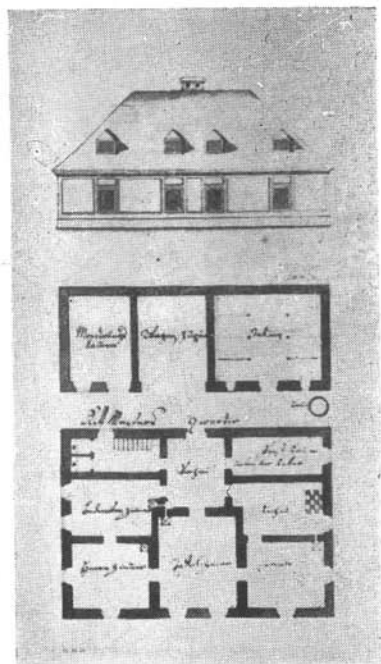
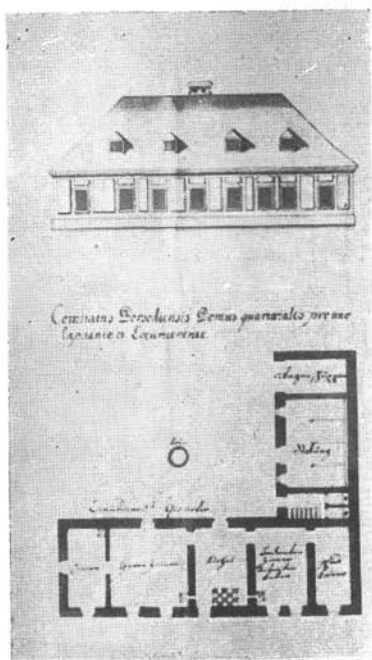
2 = A Fekete Sas Vendégfogadó.

3 = Az Arany Corona Fogadó.

4 = A Kávé Ház a Vay-házzal, az utcavonalat összekötő Sötétkapuval és a Rákóczi-házzal.

5 = Az iskola.

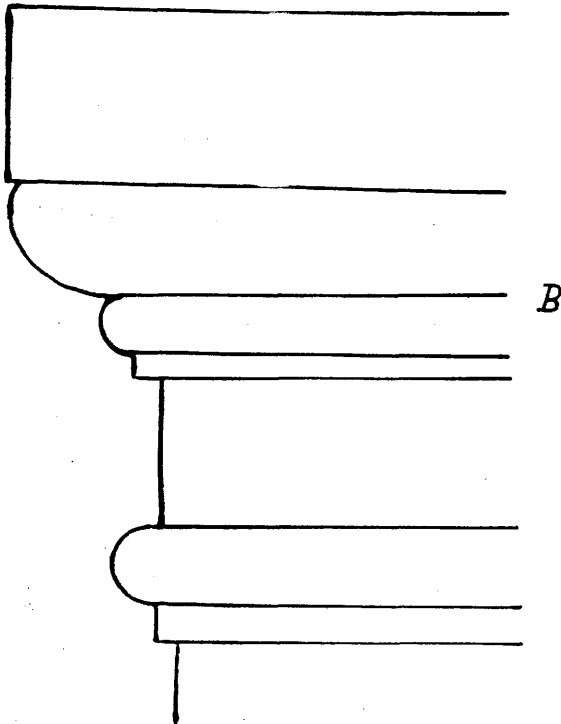
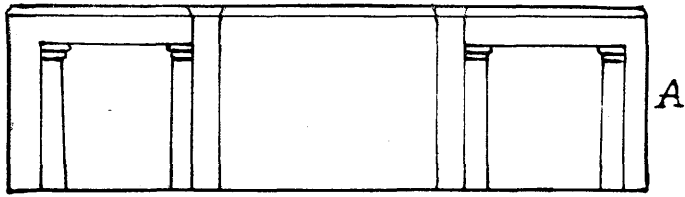
6 = Az iskola rektorának háza.

A miskolci Kapitányi Lak és helyettesének laka a XVIII. század második feléből.
Eredetije az Országos Levéltárban.

A koložsvári színház múlt századi épülete. A miskolcival egyidőben épült.

Az első miskolci kőszínház homlokzati rajzához támpontot nyújt a mai Nevelők Házának emeleti nagytermi belső kiképzése.

A = A felvételi rajz ezt a klasszicista megoldást mutatja, ez az oszlopos kialakítás, valamint az épület lépcsőháza valószínűleg az eredeti első színházépületből maradt, amelyet leégése (1843) után „katonai tiszti lak”-nak építettek át.

B = A háromnegyedes oszlopfézetek felvételi rajza a mai Nevelők Háza emeleti anyagterméből.

Szélesebb olvasóközönség számára is érdekesek ezek a tanulmányok, mert a tudományos felkészültségű írók éppen azokról az eseményekről tájékoztatják az olvasót, amelyek eddig ismeretlenek voltak, östörténeti és történeti vonatkozásban pedig nélkülözhetetlenek mind azok számára, akik szűkebb pátriájuk múltját — a jelen nagy változásai közben — egyre elmélyültebben kívánják megismerni.

A nagy építkezések és földmunkálatok Borsodban is egyre több titkát fedik fel a föld mélyének és a feltáruló régészeti leletek mind több fényt derítenek a megye előtörténetére.

Ez a terület különösen gazdag az elmúlt évek régészeti leleteiben. Ezer és tízezer évek leleteiről van szó, amelyek nemcsak hazai vonatkozásban, de a nemzetközi tudományos érdeklődés számára is fontos adalékkal szolgálnak.

Az Évkönyv egyúttal az itt folyó régészeti, néprajzi és várostörténeti kutatómunkának a jelentőségét is hűen tükrözi évről évre.

